

171
—
4

MILITAIRE SPECTATOR

325 jaar veldartillerie
(zie blz. 197)

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter
Beoefening van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl

Secretariaat KVVK

(Ledenadministratie, PR, secretaris
en penningmeester)

MPC 41A

Postbus 9012 6710 HC Ede

info@kvbk.nl

Secretaris:

luitenant-kolonel I.M. de Jong

Telefoon: (0318) 68 32 30

HOOFDREDACTEUR

brigade-generaal cav prof.

J.M.J. Bosch

Instituut Defensie Leergangen

MPC 58B, Brasserskade 227a,

2497 NX Den Haag

Postbus 20701, 2500 ES Den Haag

Telefoon (015) 284 42 58

of (076) 527 32 09

Fax (015) 284 47 21

REDACTIE

kolonel cav drs. P.J.E.J. van den Aker

kolonel KLu J.F.W. van Angeren

drs. P.H. Kamphuis

luitenant-kolonel KMar mr. M.Th.J.

Messerschmidt

kolonel MPSD drs. F. Matser

kolonel TS ir. R.G. Tieskens

commodore KLu J.S. Willems

BUREAUREDACTIE

mw. drs. A. Kool

p/a hoofdredacteur

Telefoon (015) 284 47 20

Fax (015) 284 47 21

a.kool@mindef.nl

ADVERTENTIES

CET Reclame & Publiciteit

Telefoon (0497) 53 15 31

ABONNEMENTEN

binnenland: € 20

studenten: € 12,50

buitenland: € 25

DRUK

Drukkerij Giethoorn Ten Brink

Vormgeving: TS Media

ISSN 0026-3869

NADRUK VERBODEN

Foto-omslag: Een schietoefening van een
batterij M114/39 op het ASK (Bron: NAM)

MILITAIRE SPECTATOR

194 Editoriaal:
Ruimte en vaart

196 Mededelingen

197 J. Hoffenaar:
325 jaar veldartillerie (I)
Ontstaan en ontwikkeling tot 1950

204 J. Hoffenaar:
325 jaar veldartillerie (II)
In bondgenootschappelijk verband, 1950-1980

212 J. Hoffenaar:
325 jaar veldartillerie (III)
Vernieuwing, verandering en verkleining, 1980-2002

218 J.A.E. Vermaat:
Bin Ladens terreurnetwerken in Europa

228 D.H. Kollmer:
Rechtsextremistische Tendenzen unter jungen
Menschen in Ostdeutschland

235 M. Meijer, J.M.P. Weerts:
Zorg voor veteranen.
Een case-study over een veteraan uit de Tweede Wereldoorlog

244 Boeken

247 Samenvattingen/Summaries

T
 H
 A
 L
 E
 S
 N
 E
 D
 E
 R
 L
 A
 N
 D
 B
 V

RUIMTE EN VAART

Wie naar de hemel staart realiseert zich niet steeds dat buiten het zicht van het menselijk oog een wereld bestaat vol van activiteiten. In maart dit jaar werd onze aandacht er weer even op gevestigd. ESA, het Europese *Space Agency*, lanceerde de milieusatelliet Envisat. De komende vijf jaar moet zij, op een hoogte van zo'n achthonderd kilometer boven het aardoppervlak, gegevens verzamelen over het land, de oceanen, de ijskappen en de atmosfeer. Er is veel gebeurd sinds de toenmalige Sovjet-Unie in oktober 1957 met de Spoetnik-1-satelliet de ruimte betrad. De Verenigde Staten volgden in februari 1958 met de Explorer-1. Vanaf die tijd won de ruimte aanvankelijk militair, maar meer en meer ook civiel aan belang. Hoe groot is dat belang?

Duizenden satellieten en ruimtesystemen zijn vanaf 1957 gelanceerd. Initieel waren de Russen aan zet. Zij lanceerden niet alleen de eerste satelliet. Op 12 april 1961 ging Joeri Gagarin als de eerste mens de ruimte in. De Amerikanen volgden; in 1961 met Allan Shephard en in 1962, nu veertig jaar geleden, met de ruimtevlucht van John Glenn. De Russen lanceerden talrijke ruimtecapsules en ruimtestations, variërend van

de Voskhod en Soyuz tot de Salut en Mir. Het Mirstation dat in 1986 werd gelanceerd deed dienst tot 2001. De Amerikanen richtten zich op maanvluchten en ruimtestations. Neil Armstrong zette in 1969 de eerste stap op de maan. Het ruimtestation Skylab was in 1973 en 1974 actief en de eerste Space Shuttle werd in 1981 gelanceerd. Europa werd actief in de jaren zestig van de vorige eeuw. De huidige Europese ruimtevaartorganisatie ESA werd opgericht in 1975. Rusland en de Verenigde Staten waren niet de enige landen die kunstmatige satellieten de ruimte inbrachten. Frankrijk, Japan en China volgden. Ook Israël, Indonesië, Australië, India, Argentinië en Brazilië ontwikkelen ruimtevaartactiviteiten.

Zowel in militair als civiel opzicht zijn ruimtesystemen niet meer weg te denken. In militair opzicht gaat het met name om systemen ten behoeve van communicatie, navigatie en verkenning. Satellietcommunicatie biedt de mogelijkheid wereldwijd commandovoering toe te passen. *Realtime* kunnen verbindingen op duizenden kilometers afstand tot stand worden gebracht. Tijd en afstand worden daarmee tot relatieve begrippen. Ook navigatie is van groot belang. De eerdere Russische en Amerikaanse navigatiesatellieten waren vooral bestemd om de plaats te bepalen waar de eigen onderzeeboten met ballistische raketten zich bevonden. Beide landen kwamen later met een meer geavanceerd systeem. De Amerikanen ontwikkelden het NAVSTAR *Global Positioning System* (GPS). Hiermee is wereldwijd een nauwkeurige driedimensionale positiebepaling mogelijk. Een nauwkeurige, gecoördineerde en gesynchroniseerde inzet van militaire middelen is vandaag de dag zonder GPS niet denkbaar. De Russische tegenhanger is GLONASS, nagenoeg een duplicaat van het GPS.

Dan verkenning. Fotografische verkenningsof observatiesatellieten kunnen zeer gedetailleerde informatie verschaffen. Verkenningssatellieten zoeken zeer gericht. Observatiesatellieten controleren of er afwijkingen ten opzichte van eerdere waarnemingen bestaan. De eerste verkenningssatellieten konden moeilijk van (loop)baan veranderen. Slecht weer, camouflage en misleiding waren evenzeer van invloed op de resulta-

ten. Ten tijde van het Warschaupact werden in de Deutsche Democratische Republiek (DDR) satellietwaarnemingen verspreid. Bepaalde verplaatsingen van Oost-Duitse of in de DDR gelegerde Russische eenheden werden hierop afgestemd. Moderne systemen kunnen znodig snel in een andere baan worden gebracht. Zij kunnen ook beschikken over zogenaamde multi-spectraalsensoren die in meerdere golflengten werkzaam zijn. Daardoor kunnen naast massa, ook beweging en warmte worden geregistreerd. Camouflage en misleiding leiden daardoor minder vaak tot resultaat. Daarnaast bestaan er elektronische verkenningssatellieten. Deze kunnen radars signaleren, communicatie afluisteren en lanceertesten registreren. Er bestaan ook satellieten die de uitlaatgassen van raketten en de positie, hoogte en kracht van nucleaire explosies kunnen registreren. Meteorologische satellieten verschaffen informatie ten behoeve van de inzet van (lucht)strijdkrachten, raketten en verkenning- en waarnemingssatellieten. Geodesiesatellieten zijn noodzakelijk om de banen van ballistische raketten te voorspellen. Hun informatie over het aardse zwaartekrachtveld is ook essentieel voor het geleidingssysteem van kruisraketten. Kortom: ruimtesystemen zijn noodzakelijk om inlichtingen te verwerven en militaire middelen doeltreffend in te zetten.

Juist omdat deze middelen noodzakelijk zijn vormen ze ook een lucratief doel. Laserwapens en een elektromagnetische puls kunnen ruimtesystemen onbruikbaar maken. De VS beschikken niet voor niets over een afzonderlijk *Space Command* en een *Director of Space Operations and Integration* bij de luchtmacht. Het Amerikaanse *Defense Advanced Research Projects Agency* (DARPA) zal in 2002 niet voor niets vier programma's starten om objecten in de ruimte te monitoren en znodig te bestrijden.

Maar ook de zogenaamde 'civiele' ruimtevaart verdient onze aandacht. Allereerst communicatiesatellieten. Zij zijn essentieel voor wereldwijde communicatie en data-uitwisseling. Banken, financiële markten, handel en verkeer en media zijn van deze faciliteiten afhankelijk. Maar ook de internationale militaire communicatie loopt voor een belangrijk deel via civiele satellieten. Andere satellieten monitoren het klimaat, het weer en de

atmosfeer. Het eerder genoemde GPS-systeem wordt ook civiel gebruikt, o.a. voor het luchtverkeer, het scheepvaartverkeer en het wegvervoer. De ontwrichting hiervan zou het functioneren van de internationale wereld ernstig bemoeilijken.

Gelukkig wordt zowel binnen de NAVO als in Europees verband het belang van de ruimte onderkend. In het kader van het *Defence Capabilities Initiative* (DCI) van de NAVO en het Europese Veiligheids- en Defensiebeleid wordt aandacht besteed aan het belang van inlichtingen die via de ruimte worden verkregen. Het belang is echter breder. Navigatie, meteorologie en geodesie vormen ook domeinen die aandacht vanuit militaire optiek verdienen. Europa is op dit ogenblik zeker geen onbelangrijke, maar ook geen bepalende speler. Wil zij in militair opzicht daadwerkelijk een rol spelen dan zal op het gebied van ruimtevaart het nodige moeten worden geïnvesteerd. Zo niet, dan zal de afhankelijkheid van de Verenigde Staten de eigen vrijheid van handelen blijven beperken. De Verenigde Staten bepalen dan wat wij aan inlichtingen mogen delen en controleren de communicatie.

Wie naar de hemel staart moet zich realiseren dat 'daar' in de ruimte, zeker in de toekomst, wel eens zou kunnen worden beslist over succes of falen als het gaat om militaire acties van enige omvang. Het beheersen van het luchtruim is voorwaarde voor vrijheid van handelen op het land of ter zee. Het beheersen van de ruimte daarboven bepaalt de bredere vrijheid van handelen en het functioneren van de wereld zoals wij die kennen. Als het gaat om de ruimte zal Europa vaart moeten maken.

¹ MS besteedde in 1998 aandacht aan veertig jaar militaire ruimtevaart. Zie MS167(1998)(10), blz. 499-505.

² Jane's Defence Weekly, Vol. 36, 31 oktober 2001, p. 12 en Vol 37, 20 februari 2002, p. 6.

Mededelingen

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap nodigt leden en belangstellenden uit voor een bijeenkomst over:

Media coverage of military operations

Voor het grote publiek wordt het beeld van een militair conflict in hoge mate bepaald door de media. De wijze waarop de operatie in beeld wordt gebracht heeft gevolgen voor het draagvlak bij het 'thuisfront' en bepaalt ook voor een groot deel het collectieve geheugen over een conflict. Tijdens de Golfoorlog, maar ook tijdens de bombardementscampagnes in Kosovo en Afghanistan, werden de media zorgvuldig van (beeld)materiaal en informatie voorzien. Onder andere over zijn eigen rol bij de verslaggeving rond Kosovo, en het verschil met de huidige berichtgeving rond Afghanistan spreekt

dr. Jamey Shea
(director of Information and Press, NATO HQ)

De bijeenkomst zal plaatsvinden op:

dinsdag 23 april 2002
Defensievoorlichtingscentrum, Korte Houtstraat 21, Den Haag

Vanaf 19.30 uur is de zaal open. De bijeenkomst begint om 20.00 uur.
Gaarne aanmelden tijdens kantooruren (076-5273209) of via info@kvbk.nl

Deze aankondiging staat al enige tijd op de website www.kvbk.nl
Indien u zich op de mailservice abonneert, worden deze aankondigingen vroegtijdig onder uw aandacht gebracht.

Mededeling

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap moet tot haar leedwezen melding maken van het overlijden op 14 maart 2002 van luitenant-generaal b.d. J.P. Verheijen. Generaal Verheijen werd op 17 maart 1980 gekozen tot voorzitter van onze vereniging. Op 2 mei 1983 droeg hij het voorzitterschap over aan kolonel der Artillerie H.A. Couzy. Op dezelfde datum werd hij wegens zijn vele verdiensten en als dank voor de talrijke door hem geïnitieerde veranderingen en verbeteringen benoemd tot erelid. Ook daarna bleef hij actief betrokken bij de vereniging. Wij verliezen in hem een zeer gewaardeerd collega en kostbaar mens. Onze gedachten gaan uit naar zijn echtgenote, kinderen en kleinkinderen.

De voorzitter KVVK
Generaal-majoor KLu D. Starink

Mededeling

De redactie is, zoals uit het colofon blijkt, weer van bezetting veranderd. Zij heeft afscheid moeten nemen van kolonel drs. J. Terpstra en commodore KLu F.H. Meulman. Kolonel Terpstra maakte zes jaar lang deel uit van de redactie; commodore Meulman ruim drie jaar. Beide redacteuren kenmerkten zich door grote betrokkenheid en inzet. Wij zullen hen missen. Gelukkig hebben enthousiaste collega's de opengevallen plaatsen bezet.

De hoofdredacteur
Brigade-generaal prof. J.M.J. Bosch

325 jaar veldartillerie (I)

Ontstaan en ontwikkeling tot 1950

dr. J. Hoffenaar (IMG/KL)*

Inleiding

Op 11 januari jongstleden bestond het Wapen der Artillerie officieel 325 jaar. Ook het Korps Veldartillerie, hoewel pas in 1974 als zodanig opgericht, mag zich sinds die dag deze leeftijd toeëigenen. De oplossing van dit raadseltje wordt in het vervolg van dit artikel gegeven. De hoofdmoot bestaat uit een kort overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen in de geschiedenis van de veldartillerie.¹

Bulderende donderbussen

Deze geschiedenis begint al ruim voor 1677. Reeds in het begin van de veertiende eeuw verscheen het eerste vuurgeschut ten tonele. Voor het eerst werd toen de gasdruk die vrijkwam bij de ontbranding van buskruit, aangewend voor de voortstuwing van projectielen. Het gebulder van deze donderbussen was echter indrukwekkender dan hun artilleristische prestaties. Qua dracht en trefzekerheid deden zij zelfs onder voor de hand-

kruisboog. In de loop van de vijftiende eeuw werd het kanon een steeds geduchter wapen bij het belegeren van vestingen. Dat was het gevolg van een reeks vernieuwingen, waardoor de prestaties van het wapen verbeterden en zijn inzet werd gemakkelijker. De invoering van de affuit maakte het mogelijk het stuk gemakkelijker te verplaatsen en in stelling te brengen. Het gebruik van loden kogels zorgde voor een vernietigender effect, doordat deze door hun grotere massa veel meer uitwerking hadden op de stenen muren rond steden en kastelen.

Er bestond in die dagen, door het grote aantal productieplaatsen, een enorme diversiteit aan vuurmonden. Dat was een operationeel logistiek onwenselijke situatie. In de Nederlanden, zoals de in de huidige Benelux gelegen gewesten toen gezamenlijk heetten, kwam hierin verbetering onder het bewind van Karel (V) van Habsburg (1515-1555), die onder andere ook keizer van het Duitse Rijk en koning van Spanje was. Hij stichtte in 1520 in Mechelen een eigen gietterij en voerde rond 1550 een standaardisatie in, waarbij hij zijn artillerie tot zes typen beperkte. Onder het bewind van zijn zoon en opvolger Filips II kwam een aantal voornamelijk in de noordelijke helft van de Nederlanden gelegen gewesten en steden in opstand tegen het Spaanse gezag. Na een woelige periode ontstond in 1588 de Republiek der Verenigde Nederlanden. Haar krijgsmacht, het Staatse leger, beschikte eveneens over een te ruime verschei-

denheid aan vuurmonden. Zij waren deels buitgemaakt op de Spanjaarden, deels aangekocht in het buitenland of meegenomen door Engelse troepen die de opstand ondersteunden. Daarnaast was er geschut van eigen makeelij, dat eveneens een grote diversiteit vertoonde. Prins Maurits, die samen met zijn neef Willem Lodewijk van Nassau het opperbevel uitoefende, gaf vermoedelijk zelf rond 1590 de aanzet tot de inrichting van een geschutgieterij in het koor van de Kloosterkerk te Den Haag. Zodoende kon opnieuw een standaardisatie tot stand worden gebracht. Het aantal typen kanonnen werd tot drie beperkt, namelijk de kartouw van 48 pond (die door maar liefst 23 paarden moest worden getrokken), de halve kartouw van 24 pond en het veldstuk van 12 pond. In het begin van de zeventiende eeuw kwam daar nog een vierde type bij, namelijk de zesponder of falconet. De twee zwaarste types waren specifiek voor belegeringen bestemd. De twee andere typen konden ook op het slagveld worden ingezet. Het Staatse leger bleef tevens de beschikking houden over mortieren, die al sinds jaar en dag tot het vaste arsenaal behoorden. Maurits nam niet alleen belangrijke maatregelen op materieelgebied. Hij bracht tevens een vastomlijnde structuur binnen het artilleriepersoneel aan. Aldus creëerde de prins de Nederlandse artillerie tot een sterk en goed georganiseerd wapen. Het vervulde een onmisbare rol in de offensieve, op het bemachtigen van zoveel mogelijk steunpunten gerichte strategie tegen de Spaanse troepen en had een voorbeeldfunctie in Europa.

* De auteur is Hoofd Onderzoek en Publicaties van het Instituut voor Militaire Geschiedenis (IMG/KL).

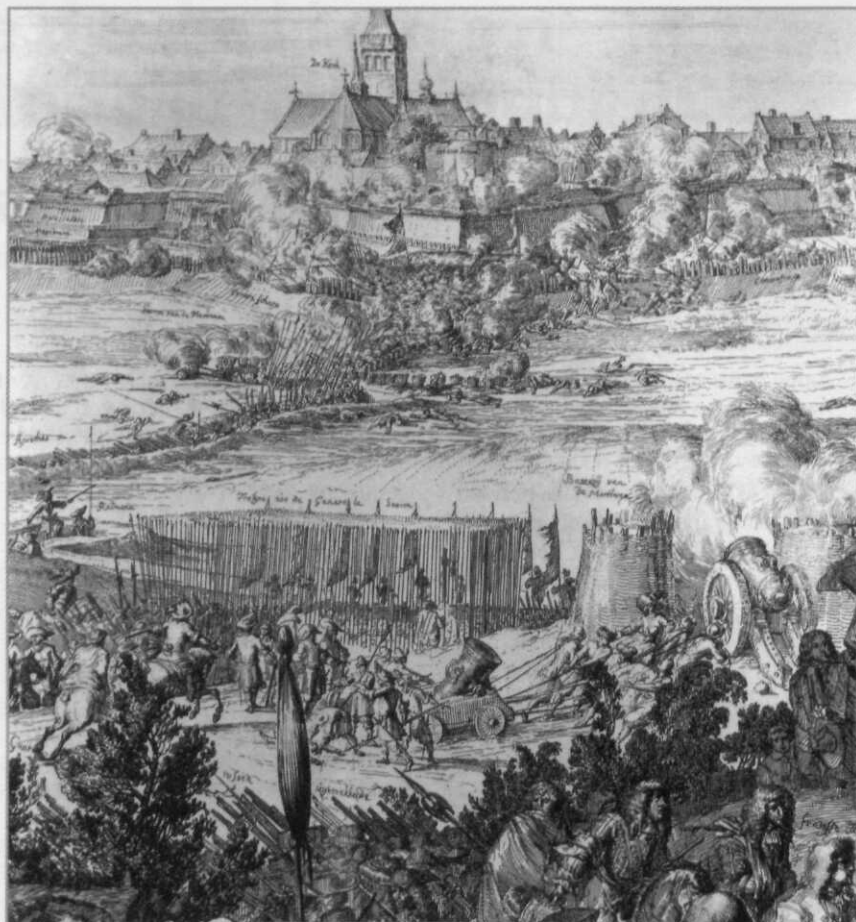
¹ Deze artikelen zijn gebaseerd op de meest recente publikatie van het Instituut voor Militaire Geschiedenis *Vuur in beweging. 325 jaar veldartillerie 1677-2002*, geschreven door Jan Hoffenaar, Joep van Hoof en Jaap de Moor, met medewerking van Christ Klep. In dit boek krijgen de in deze artikelen stiefmoederlijk behandelde aspecten, zoals de logistiek, de opleidingen en de traditie, meer aandacht.

'Capable ende geëxperimenteerde Luyden'

Begin 1677 nam prins Willem III het initiatief de artillerie een hechtere structuur te geven. Op 11 januari kwam in de Staten-Generaal een *Nadere Petitie* van de Raad van State ter sprake waarin het voorstel van de prins was verwoord om de artillerie voortaan een vaste organisatie te geven en voor dat doel zes compagnieën te formeren. Het grote voordeel van deze maatregel was dat dankzij de permanente aanwezigheid van artilleriepersoneel *'den Staet altijt conde sijn bedient van capable ende geëxperimenteerde Luyden, versien met de vereyschte qualiteyten.'*

De Staten-Generaal besloten vervolgens het voorstel, samen met de eveneens besproken Staat van Oorlog (de oorlogsbegroting), ter goedkeuring voor te leggen aan de provincies. Praktisch alle gewesten stemden met het voorstel in, waarmee het feitelijk was gefiatteerd. Gezien de toen gangbare wijze van besluitvorming in de Republiek, kan 11 januari 1677 daarom worden beschouwd als de dag waarop de Nederlandse artillerie een vaste organisatie heeft gekregen. Wie echter de prestaties van de artillerie van vóór die datum kent en beseft dat er zonder artillerie mogelijk geen levensvatbare Republiek zou zijn geweest, ziet onmiddellijk de betrekkelijkheid van de viering van 11 januari 1677 als oprichtingsdatum van het Wapen der Artillerie.

In de laatste decennia van de zeventiende eeuw concentreerde de oorlog zich al niet meer uitsluitend op het veroveren van vestingen. De tegenstanders troffen elkaar af en toe ook op het slagveld, een tendens die zich in de achttiende eeuw doorzette. De artillerie vergrootte de stootkracht waarmee de vijandelijke linies moesten worden doorbroken. Zij moest onder meer de obstakels slechten waarachter de vijandelijke infanterie zich had verschanst. Het ging daarbij meestal om veldversterkingen of om het muurwerk van een boerenhoeve. Met haar groeiende aandeel in de

Detail uit een gravure van Romein de Hooghe van het Staatse beleg van Naarden in 1673 (Bron: IMG/KL)

veldslag werden ook haar vuurmonden lichter. De 48-ponder was reeds halverwege de zeventiende eeuw uit de bewapening verdwenen, terwijl de 24-ponder in 1706 voor het laatst op het slagveld actief was. De 12-ponders hielden het langer vol, maar het feitelijke standaardgeschut te velde vormden de zesponders, omdat die *'sooveel te facielder (te) marcheren'* waren. In 1668 kwam tevens de drieponder bij het Staatse leger in gebruik, die onder meer geschikt was voor het geven van *'gezwinde schoten'* (snelvuur) en het afschieten van kartetsen. Dat waren blikken dozen die met musketkogels of schroot waren gevuld en na het afvuren open sprongen. Alles bij elkaar was dit kanon zeer effectief tegen troepenconcentraties en voor het dekken van de aftocht van eigen eenheden.

Ongeveer gelijktijdig kwam ook de houwitser bij de Staatse artillerie in gebruik. Dit krombaangeschut had een affuit en was dus verplaatsbaar, in tegenstelling tot de mortier, die alleen vanuit een vaste positie kon vuren en daardoor feitelijk ongeschikt voor het slagveld was. De houwitser werd bij voorkeur gebruikt tegen eenheden die zich hadden verschanst en tegen troepen in de tweede lijn. Deze vuurmond verschoot meestal granaten, met buskruit gevulde bollen die boven het doel tot ontploffing kwamen. De houwitser had een veel kortere loop dan een doorsnee kanon en woog daarom minder zwaar, zodat er relatief minder trekkracht nodig was om hem te verplaatsen. Ondanks de invoering van lichter geschut kon de artillerie de troepen niet op de voet volgen – een probleem waarmee de

artillerie altijd zou blijven worstelen. Als het leger zich gereed ging maken om slag te leveren, kon de artillerie echter de achterstand doorgaans snel inlopen, omdat de infanterie wegens haar enorme omvang zeer veel tijd nodig had om zich op te stellen. Bovendien was het gebruik dat met de stukken zelf een afgestemde hoeveelheid kruit en munitie werd meegevoerd, zodat het geschut, zodra dit was opgesteld, onmiddellijk een aantal salvo's kon uitbrengen.

In 1713 kwam er met de Vrede van Utrecht een einde aan de Spaanse Successieoorlog. Zoals gebruikelijk na afloop van een oorlog, werd het Staatse leger ingekrompen. Omdat de voorafgaande strijd de Republiek financieel op de rand van de afgrond had gebracht, ging de sterkte dit keer extra ver terug. Ook bij de artilleriecompagnieën, inmiddels acht in getal, vond een grote reductie plaats. Verder werd het personeel over een groot aantal standplaatsen verdeeld. Zo ging een aantal detachementen naar de zuidelijke Nederlanden, die aan Oostenrijk waren toegevalen. Zij verbleven hier in de zogeheten Barrièresteden, vestingen waar de Republiek troepen mocht legeren. De deskundigheid van het personeel liet na verloop van tijd veel te wensen over. Deze specifieke tekortkomingen, en die van het Staatse leger in het algemeen, kwamen pregnant aan het licht toen Frankrijk in 1744 de zuidelijke Nederlanden en in 1747 de Republiek binnenviel.

Het rampzalige verloop van deze strijd vormde de aanleiding tot het doorvoeren van diverse verbeteringen. Bij de artillerie gebeurde dat onder leiding van de Duitse kolonel Leonard Stephan baron Von Creutznach. Hij nam als uitgangspunt dat de artillerie zoveel mogelijk op eigen

benen moest staan en keerde zich daarom tegen het systeem om bij een oorlogsdreiging extra personeel van buiten de artillerie aan te trekken. Hij liet bijvoorbeeld compagnieën gezamenlijke oefeningen in het terrein houden en stimuleerde de stuksexercitie. Tevens werkte hij aan een efficiënter beheer van het materieel. Bovendien kwam er onder zijn bewind een verbetering in de geschutfabricage tot stand, onder meer door het aantrekken van de bekwame Zwitser Johannes Maritz als geschutgieter. Dankzij de verbeteringen van Von Creutznach kon de Staatse artillerie zich na verloop van tijd weer enigszins meten met die in andere Europese legers. Zij liep echter niet voorop. Terwijl bijvoorbeeld in Pruisen reeds in 1759 een eenheid rijdende artillerie geformeerd werd, die voldoende mobiliteit had om de cavalerie tijdens haar acties te ondersteunen, kreeg de Republiek pas in 1793 twee van dergelijke brigades. Ook op het gebied van het artillerieonderwijs was de Republiek internationaal gezien vooral een volger. In 1789 gingen in Breda, Den Haag en Zutphen opleidingen van start, waar jonge officieren, cadetten en bombardiers lessen konden volgen in de vakken die voor kennis van de artillerie van belang waren. Overigens zijn deze scholen te beschouwen als de voorlopers van de in 1828 opgerichte Koninklijke Militaire Academie.

Gedurende de Bataafs-Franse tijd² zette de ontwikkeling van de artillerie naar een volwaardig wapen zich voort. Bij de artillerie te voet – de rijdende artillerie wordt verder buiten beschouwing gelaten – kreeg elke compagnie een eigen treindivisie van 25 man en 25 paarden, waarmee een eind kwam aan het systeem om, voorafgaand aan een veldtocht, voerlieden en trekdieren in te huren. De artillerie was sterk op Franse leest geschoeid en maakte na de inlijving van Nederland bij het Franse keizerrijk in 1810 zelfs als *9e Régiment d'Artillerie à pied* deel uit van het Franse leger. Zij kwam onder meer in actie tijdens de slag bij Borodino (7 sep-

tember 1812), die plaatsvond tijdens de veldtocht van Napoleon in Rusland. De keizer voerde de *grande batterie* in, waarin de vuurmonden in grote massa, zelfs tot honderd stukken toe, naast elkaar stonden opgesteld. Doordat de vijandelijke linies hiermee vrijwel letterlijk aan flarden werden geschoten, had de eigen infanterie aanzienlijk minder weerstand te overwinnen.

Veld- en vestingartillerie

In november 1813 kreeg Nederland zijn zelfstandigheid weer terug toen de erfprins van Oranje als soeverein vorst het bestuur op zich nam. Nadat hij in augustus 1814 tevens was belast met het oppergezag over de zuidelijke Nederlanden, riep hij zich in maart 1815, als reactie op de terugkeer van Napoleon in Frankrijk, uit tot koning van de verenigde Nederlanden. Koning Willem I verenigde de legers van Noord en Zuid in één geheel. De daarin opgenomen artillerie-eenheden speelden een opvallende rol bij de gevechten bij Quatre-Bras (15 en 16 juni 1815). In 1818 kreeg de artillerie een nieuwe structuur. Behalve een Korps Rijdende Artillerie (KRA) kwamen er vier bataljons veldartillerie – dat was nu voor het eerst de officiële benaming – en zes bataljons artillerie Nationale Militie. Deze laatste onderdelen, die door dienstplichtigen werden gevuld, waren specifiek bestemd voor het vestinggeschut. In 1823 zette de veldartillerie een grote stap voorwaarts. Ter bevordering van de mobiliteit werden alle officieren en onderofficieren, alsmede een deel van de korporaals bereiden. Anders dan bij het KRA ging de stuksbediening nog steeds te voet. De jaren daarna kwamen er lichter geconstrueerde affuiten in gebruik. Als wapenning had elke compagnie zes 12-ponders óf zes 6-ponders, alsmede twee houwiters. Van deze laatste vuurmond werd in de jaren 1826-1827 bij de veldartillerie een nieuw type met een kaliber van vijftien centimeter ingevoerd.

² De Bataafs-Franse tijd is de periode van de Bataafse Republiek (1795-1806) en het Koninkrijk Holland (1806), die beide sterk onder Franse invloed stonden, en van de inlijving van ons land bij het Franse keizerrijk (1810-1813).

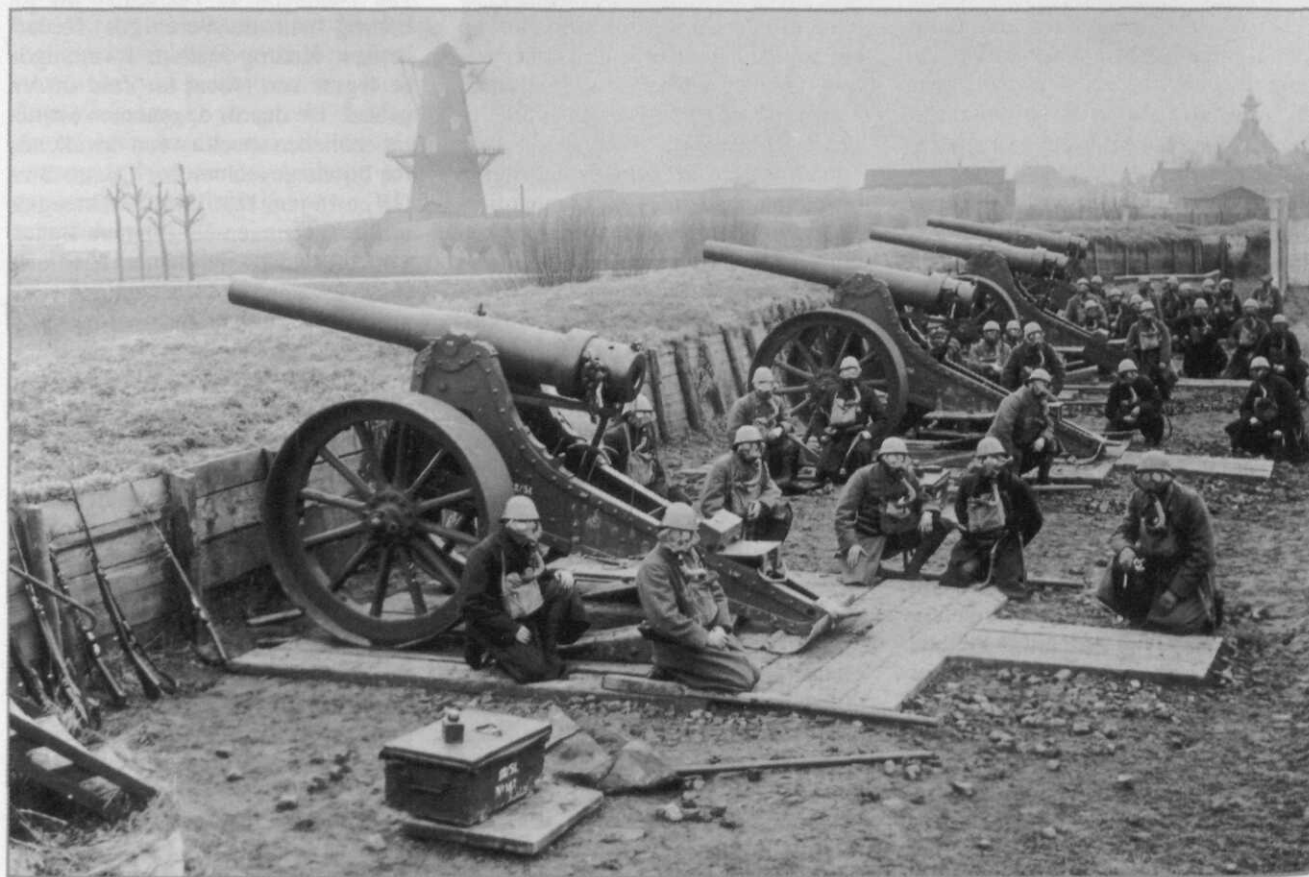
De trend van toenemende mobiliteit en lichter wordend geschut zou zich blijven voortzetten. In de jaren veertig³ werd er een organieke scheiding aangebracht tussen de veld- en de vestingartillerie. In de jaren daarna werd er flink gediscussieerd of de veldartillerie volledig bereiden moest worden gemaakt, hetgeen er uiteindelijk toe leidde dat de stuksbediening definitief een plaatsje kreeg op de tussen de paarden en de vuurmonden geplaatste voorwagens. In de jaren zestig werd tevens het eerste getrokken geschut ingevoerd, een voorlader van vier pond. Voor de duidelijkheid: onder de term getrokken geschut werd toen uitsluitend verstaan vuurmonden met spiraalvormige groeven, oftewel trekken in de binnenwand van de schietbuis.

³ De zuidelijke provincies waren in 1839 officieel afgescheiden.

In 1870 ging Nederland, dat zich steeds strikt neutraal opstelde, wegens de dreiging van een oorlog tussen Frankrijk en Pruisen, over tot mobilisatie. Voor het mobiele leger – dat wil zeggen: de troepenmacht die buiten de vestingen en linies werd ingezet – hadden de veld- en rijdende artillerie in totaal 108 vuurmonden beschikbaar, maar door het gebrek aan paarden konden zij er slechts 86 in het veld brengen. Onderzoek naar het gebrekkige verloop van deze mobilisatie toonde onder meer de noodzaak aan van een organieke scheiding tussen enerzijds de eenheden die de verdedigingslinies moesten bezetten en anderzijds de troepen die daarbuiten zouden opereren. Voor deze laatste, het zogeheten veldleger, was voorzien in de vorming van drie divisies, die ieder één regiment veldartillerie zouden krijgen. Met het oog hierop werden in 1876 en 1881 respectievelijk

het 2e en 3e Regiment Veldartillerie (RVA) opgericht en werd het reeds bestaande regiment omgedoopt tot 1 RVA. Als gevolg van de uitbreiding van de troepensterkte kwam er in 1905 bij het veldleger nog een vierde divisie bij, en daarmee ook een vierde regiment. De vestingartillerie telde eind negentiende eeuw eveneens vier regimenten. Het vierde regiment was geheel en al bestemd voor de kustverdediging. Met het oog op de bemanning van drie nieuw te bouwen kustforten nam dit onderdeel in 1886 flink in omvang toe. De toen geformeerde compagnieën vormden de basis voor het zeven jaar later opgerichte Korps Pantserfortartillerie, dat op zijn beurt in 1922 tezamen met een regiment vestingartillerie het Regiment Kustartillerie ging vormen.

Gedeeltelijk parallel aan de organisatiewijzigingen liep de invoering van

Het 1e Regiment Onbesteden Artillerie oefent op de vestingwal van Gorinchem met de 12 cm Lang Staal.

De foto dateert uit begin jaren dertig (Bron: IMG/KI)

nieuw materieel. Reeds in de jaren zeventig kregen de veld- en de rijdende artillerie hun eerste achterladers. Deze waren nog van brons. Zij werden spoedig overschaduwd door de stalen achterladers, die rond 1880 hun intrede deden. Dit nieuwe materiaal was aanzienlijk harder dan brons en bood als extra voordeel dat de geschutfabricage in het vervolg via massaproductie kon geschieden. Het ging hier onder meer om de 12 centimeter Lang Staal (die aanvankelijk bij de vestingartillerie was ingedeeld en nog in de meidagen van 1940 bij de veldartillerie in gebruik was) en de 8 centimeter Staal, die vanaf 1904 werd vervangen door het snelvuurkanon van 7,5 centimeter. Deze vuurmond, die beter bekend stond als de 7 Veld, was evenals zijn voorganger afkomstig van de Duitse firma Krupp. De komst van de achterladers gaf de stoot tot de ingebruikneming van een nieuw schietterrein op de Oldebroekse heide (de benaming Artillerie Schietkamp kwam pas in 1922 in gebruik). Ook op munitiegebied gingen de ontwikkelingen in de laatste decennia van de negentiende eeuw snel. Zo ging men gebruikmaken van patroonmunitie, kwam de brisantgranaat tot ontwikkeling en verdween het aloude buskruit naar de achtergrond door de komst van hoogwaardige springstoffen als lyddiet en trotyl. Al met al kreeg de Nederlandse artillerie in het laatste kwart van de negentiende eeuw een modern aanzien.

Eerste Wereldoorlog

Tijdens de Eerste Wereldoorlog bleef Nederland neutraal. De krijgsmacht was gemobiliseerd, maar hoefde niet

in actie te komen. Uiteraard werden de militaire operaties over de grens nauwlettend gevolgd. Dat leidde tot aanpassingen in de opstelling van het veldleger. Tevens leerde de snelle uitschakeling van de forten bij Luik in augustus 1914, dat dergelijke verdedigingswerken als artilleristisch steunpunt volledig hadden afgedaan. Daarom viel al snel het besluit om in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die bij een aanval op het westen van het land de vijand zo lang mogelijk moest tegenhouden, het geschut van de forten weg te halen en dit op te stellen in het achter- en tussengelegen gebied. Vanaf oktober 1914 nam de kans dat Nederland bij de oorlog betrokken zou raken, snel af. Er brak voor het gemobiliseerde leger een rustiger periode aan.

De regelmatig gehouden oefeningen vormden een welkome afwisseling van het alledaagse ritme. Eenheden van de veldartillerie bekwaamden zich onder meer in het indirect vuren, dat sinds het begin van de twintigste eeuw meer en meer in gebruik was geraakt en een geheel eigen dynamiek in het optreden van de veldartillerie veroorzaakte. Deze methode gaf de artillerie de mogelijkheid om vanuit een gedekte positie effectief vuur uit te brengen op doelen die voor de stuksbediening niet zichtbaar waren. Om dit laatste te compenseren werd een vooruitgeschoven post ingericht, van waaruit een waarnemer kon observeren of het uitgebrachte schot goed op het doel lag. Via de veldtelefoon, een nieuwe vinding, kon hij de gegevens snel aan de batterijcommandant doorgeven. De veldartillerie had een eigen telefoondienst, die voor de bevelvoering en de vuurleiding was bestemd.

Tijdens en na de oorlog werden er ideeën geformuleerd omtrent de rol die de veldartillerie in een toekomstig conflict diende te spelen. Men ging voortaan uit van de stelregel: *L'artillerie conquiert, l'infanterie occupe.*

De eerste leidde de aanval in door een intensieve beschieting van het aan te

grijpen punt, waarna de laatste dit kon gaan bezetten. In de voorbije oorlog was bovendien een grote behoefte gebleken aan krombaangeschut, omdat juist dit het aangewezen middel was om de ingegraven infanterie uit te schakelen. Als gevolg hiervan nam de houwitser in belangrijkheid toe. Een derde constatering betrof het tactisch gebruik van het vestinggeschut, dat, zoals eerder aangestipt, in het vervolg niet meer vanuit vaste steunpunten diende te opereren. De vestingartillerie schrompelde daarom snel ineen en verdween in 1927 geheel uit de organisatie van het leger. Uit haar geleederen ontstonden eerder, in 1922, het Regiment Kustartillerie (zie boven) en het Korps Luchtdoelartillerie.⁴ De inmiddels volwaardige positie die de veldartillerie was gaan innemen, bleek toen in datzelfde jaar het aantal regimenten van vier naar acht toenam, terwijl de totale troepensterkte van het leger aanzienlijk werd ingekrompen. De situatie was echter bepaald niet rooskleurig. Door de personeelsreductie kwamen veel officieren op wachtgeld te staan en werd het vrijwillig kader drastisch ingekrompen. Het aantal reserveofficieren en militiekaderleden nam aanzienlijk toe. De duur van de eerste oefening voor ongegraderde dienstplichtige artilleristen werd sterk ingekort. Ook het materieel was gebrekkig. Weliswaar beschikte de artillerie met de in 1926 gemodificeerde 7 Veld over een degelijke standaardvuurmond, maar voor het overige was er slechts verouderd geschut aanwezig. Een uitzondering hierop vormde het in 1927 aangeschafte kanon van 10,5 centimeter, dat voor de divisiegroepen (legerkorpsen) was bestemd. Deze zogenoemde 10 Veld was ingedeeld bij het Regiment Motorartillerie⁵ en was een van de weinige vuurmonden die door motortrekkraft werd voortbewogen. Verder bleef de motortractie beperkt tot het kra, dat zich als onderdeel van de lichte brigade snel naar een ander frontgedeelte moest kunnen verplaatsen. De vuurmonden van de veldartillerie bleven voorlopig door paarden getrokken worden. Zij moesten de infanterie in het terrein kunnen onder-

⁴ Dit kwam voort uit de luchtafweereenheden die tijdens de mobilisatie 1914-1918 bij de vestingartillerie waren ingedeeld. Zij bestreken vliegtuigen die in die periode het Nederlandse luchtruim schonden.

⁵ Het Regiment Motorartillerie was de sinds 1933 bestaande benaming van het 2e Regiment Onbereden Artillerie (2 ROA), dat in 1927, samen met 1 ROA (in 1933 opgeheven), in de plaats van het Regiment Vestingartillerie was gekomen.

Een batterij veldartillerie van 2-8 Regiment Veldartillerie steekt de Tjomal over in de richting van Pekalongan tijdens de Eerste Politionele Actie, juli 1947. We zien hier de gehele combinatie van trekker, munitiewagen en vuurmond (Bron: IMG/KI)

steunen en dat was met motortractie niet gegarandeerd. De aangeschafte tractoren voldeden prima op de weg, maar kwamen daarbuiten soms moeizaam vooruit.

De Tweede Wereldoorlog

In de meidagen van 1940 bleek de Nederlandse defensie niet voldoende om de Duitse troepen meer dan enkele dagen te weerstaan. De kern van de verdediging lag wederom in het westen van het land. In het voorjaar van 1940 verruilde de Nederlandse opperbevelhebber, generaal H.G. Winkelman, de Nieuwe Hollandse Waterlinie voor de oostelijker gelegen Grebbelinie als de lijn waar een aanval op de Vesting Holland vanaf de oostkant tot

staan moest worden gebracht. Daarbij gold onder meer als motief dat hier ruimschoots mogelijkheden waren om de artillerie verdekt op te stellen. De strijd was, zoals gezegd, kort (vijf dagen), maar op verschillende plaatsen hevig. Het optreden van de Nederlandse artillerie werd gekenmerkt door diversiteit. Ging het bijvoorbeeld bij Mill in de in oostelijk Noord-Brabant en westelijk Limburg gelegen Peel-Raamstelling vooral om nabijverdediging met vuur op korte afstand, in de Grebbelinie lag het accent op het ontregelen van de vijandelijke opmars en op vuursteun aan de infanterie, enerzijds in het verdedigende gevecht en anderzijds bij de voorbereiding van tegenaanvallen. Van dat laatste was ook sprake in de omgeving van Den Haag, waar de

artillerie de weg baande voor de herovering van de vliegvelden. Hoewel haar inzet lang niet overal vruchten afwierp, mag haar bijdrage aan de strijd als waardevol worden bestempeld.

Na de nederlaag in mei 1940 werd het Nederlandse leger ontbonden. Officieren moesten op erewoord verklaren geen verzetsactiviteiten of anderszins voor het Duitse bewind schadelijke handelingen te zullen ondernemen. Enkelen, onder wie twee artilleristen, weigerden een dergelijke verklaring te ondertekenen. Zij werden onmiddellijk in krijgsgevangenschap afgevoerd. De meesten van hun collega's volgden twee jaar later. Een aantal beroepsofficieren heeft niet in de internering berust en wist te ontsnap-

pen. Een van hen was luitenant-kolonel Chr. Tonnet, die zeer actief in het verzet werd, onder meer in de verzetsgroep *Barbara*. Een andere bekende artillerist in het verzet was reserve-kapitein W.A.H.C. Boellaard, die het twijfelachtige genoeg heeft gesmaakt te worden ondervraagd door *Reichsführer-SS* H. Himmler. Een klein aantal artilleristen was na de capitulatie in mei 1940 in het kielzog van de Nederlandse regering naar Groot-Brittannië overgestoken. Sommigen gingen deel uitmaken van de in 1943 geformeerde batterij artillerie van de twee jaar eerder opgerichte Koninklijke Nederlandse Brigade 'Prinses Irene'. De batterij stond onder bevel van kapitein J.A. Risseeuw. Zij was georganiseerd naar het voorbeeld van de Britse *troop artillery* en uitgerust met vier 25-ponders, het gangbare Britse geschut van dat moment. In de periode augustus 1944-mei 1945 deden de artilleristen gevechtservaring op in Normandië, tijdens de opmars door België en aan het *frozen front* aan de grote rivieren. De batterij heeft zich zeer goed van haar taak gekweten en haar inzet werd aan geallieerde zijde positief beoordeeld.

Risseeuw en andere officieren en onderofficieren van de batterij leverden een prominente bijdrage aan de wederopbouw van de artillerie na de oorlog. Deze was geheel op Britse leest geschoeid. Organisatie en opleiding, vuurmonden en materieel, kleding en voorschriften, het was alles Engels wat de klok sloeg. Vanaf het

najaar van 1944 gingen honderden oorlogsvrijwilligers naar Groot-Brittannië voor verdere opleiding. Daarnaast gingen vele beroepsofficieren die uit krijgsgevangenschap terugkeerden en in dienst bleven, voor herscholing naar de Britse artillerieopleidingen. Ook onderofficieren gingen in grote groepen naar Tilshead en Larkhill, waar respectievelijk het *Allied Artillery Training Centre* en de *School of Artillery* waren gevestigd.

Inzet in Nederlands-Indië

Kenmerkend voor de situatie bij de artillerie (en de KL in haar geheel) in de eerste naoorlogse jaren was de grote mate van improvisatie. Niet alleen de algehele chaotische toestand en de tekorten op personeels- en materieelgebied als gevolg van de oorlog waren hieraan debet, maar bovenal ook de, aanvankelijk niet voorziene, grootschalige inzet in Nederlands-Indië. Daar hadden Soekarno en Hatta, de twee belangrijkste nationalistische leiders, op 17 augustus 1945, twee dagen na de capitulatie van Japan, de onafhankelijke Republiek Indonesië uitgeroepen. Dit vond onmiddellijk weerklank op Java en spoedig ook op Sumatra. De leiders vormden een eigen leger, dat uiteindelijk na een aantal naamsveranderingen de *Tentara Nasional Indonesia* (TNI) ging heten. Het Nederlandse kabinet, gesteund door het overgrote deel van het Nederlandse volk, moest hier niets van hebben en wilde Indië,

desnoods met militaire middelen voor Nederland behouden. Oorlogsvrijwilligers (ovw'ers) en spoedig ook dienstplichtigen werden in grote getale naar Indië gezonden om deze doelstelling te realiseren. De meesten zouden daar meer dan drie jaar blijven. Het conflict ontwikkelde zich in het veld tot een taaie guerrillastrijd, waarbij de tegenstander een open confrontatie uit de weg ging. Als gevolg hiervan kon en hoefde de artillerie meestal niet als zodanig op te treden. De artilleristen kregen daarentegen een zware infanteristische taak opgelegd.

Artillerie-eenheden kregen soms de verantwoordelijkheid voor zeer omvangrijke eigen sectoren, die door intensieve patrouillegang vrijgehouden moest worden van vijandelijke infiltratie en aanslagen. Afdelingen werden daartoe opgesplitst in batterijen en soms in secties. Daadwerkelijke artilleristische inzet vond voornamelijk plaats tijdens en vooral ook na de beide grote Nederlandse offensieven, die bekend staan als de politionele acties. Tijdens de zware en hectische maanden die volgden op deze acties heeft de artillerie niet aflatende steun gegeven aan het welslagen van de zuiverings- en patrouilleacties van de infanterie. Met goed geleid storings-, neutraliserings- en vernielingsvuur werd de infanterie op cruciale momenten voortreffelijk ondersteund. De schaduwzijde hiervan is dat van alle aan Nederlandse kant ingezette wapens, de artillerie vermoedelijk de meeste slachtoffers heeft gemaakt onder de bevolking.

325 jaar veldartillerie (II)

In bondgenootschappelijk verband, 1950-1980

dr. J. Hoffenaar (IMG/KL)*

Op Amerikaanse leest

De strijd in Indië heeft enerzijds voor een belangrijke praktijkkennis en gevechtservaring gezorgd, maar anderzijds de organisatorische ontwikkeling van de artillerie ernstig belemmerd. Indië, waar de behoefte aan artillerie beperkt was, kreeg prioriteit en daardoor stagneerde de opbouw van het wapen in Nederland. Dit zorgde voor een nijpende situatie toen vanaf 1950 de defensieopbouw in NAVO-verband met grote voortvarendheid ter hand werd genomen. De Koude Oorlog was toen reeds enkele jaren aan de gang. Na de inval van Noord-Korea in Zuid-Korea, waarachter terecht mede de hand van Stalin werd vermoed, was de angst voor sovjetrussische opmars naar West-Europa acuut geworden. De hoofdverdedigingslinie van de NAVO was toen de Rijn-IJssellinie. De veldartillerie had een vooraanstaande plaats in het verdedigingsplan van I Legerkorps, dat vooral een vijandelijke overgang over de IJssel moest voorkomen. De belangrijkste taak van de veldartillerie was het beschieten van verzamelaars van de vijand vóór en gedurende een rivierovergang op grote schaal. Mocht zich desondanks een bruggenhoofd hebben gevormd, dan moesten artillerie-eenheden meehelpen dit door middel van beschietingen 'af te grendelen', zodat de vijand het gebied niet kon uitbrei-

den, en vervolgens vuursteun geven bij de tegenaanval om het bruggenhoofd 'op te ruimen'.

Sturend in het optreden van de veldartillerie waren de Amerikaanse doctrine en voorschriften. Rond 1950 stapte de KL namelijk over van de Britse naar de Amerikaanse organisatie en wijze van optreden op het gevechtveld. Dit was in feite een gebiedende eis omdat het nieuwere materieel in het kader van het *Mutual Defense Assistance Programme* (MDAP) voor het overgrote deel uit de Verenigde Staten kwam. Diverse militaire deskundigen waren er echter reeds eerder van overtuigd geraakt dat de Amerikaanse aanpak effectiever was dan de Britse. Zo was een van de belangrijkste voordelen van de Amerikaanse divisie boven de Britse dat haar vuurkracht veel groter was. Dat kwam onder meer door de indeling van middelzware artillerie bij de divisieartillerie. De versnelde opbouw van de KL volgens het Amerikaanse patroon leidde wat betreft de veldartillerie tot het volgende resultaat. Elke divisie beschikte over divisieartillerie, die, behalve uit eenheden van de luchtdoelartillerie, bestond uit drie afdelingen (lichte) veldartillerie 25-ponder of 105 millimeter houwitser M2A1 (later aangeduid als M101 en M101A1) en één afdeling (middelzware) veldartillerie 155 millimeter houwitser M1 (later M114). Beide soorten afdelingen beschikten over drie batterijen met elk zes vuurmonden. De eerstgenoemde drie afdelingen werden doorgaans voor het verlenen van rechtstreekse vuursteun over

de drie regimenten infanterie van de divisie verdeeld. Zij moesten doelen vernietigen die de uitvoering van de gevechtsoopdracht van deze manoeuvre-eenheden hinderden. Elke afdeling had in principe een operationele binding met één van de regimenten infanterie. Op deze wijze konden de artilleristen en de infanteristen zo goed mogelijk samenwerken. De afdeling 155 millimeter houwitser werd gewoonlijk bestemd voor het verlenen van algemene steun aan de divisie als geheel.

Boven de divisieartillerie stond de legerkorpsartillerie. Zij had diverse taken: het versterken van vuren van de divisieartillerie, het bevuren van doelen die buiten het bereik van de divisieartillerie lagen, het bestrijden van de vijandelijke artillerie, het afgeven van vuren op diens reserves en het ontworpen van de vijandelijke bevelvoering, verplaatsingen en logistiek. De legerkorpsartillerie voerde deze taken uit met zes afdelingen 155 millimeter houwitser, drie afdelingen veldartillerie 155 millimeter kanon M1 (later M59; met een verwijzing naar zijn lange schietbuis werd dit kanon de Long Tom genoemd) en drie afdelingen veldartillerie 8-inch (203 millimeter) houwitser M1 (later M115). De commandant van de legerkorpsartillerie kon, naar gelang de operationele situatie, zijn afdelingen verdelen over de drie (tactische) artilleriegroepen. Vermeldenswaard is dat de militaire leiding het in deze jaren denkbaar achtte dat I Legerkorps steun zou kunnen krijgen van geallieerde artillerie op een hoger

* De auteur is Hoofd Onderzoek en Publicaties van het Instituut voor Militaire Geschiedenis (IMG/KLO).

niveau. Iets dergelijks is echter nooit van de grond gekomen. De commandant van de legerkorpsartillerie had tevens 101 Artilleriemeetafdeling (tot 1 juli 1953 Artilleriemeetregiment geheten) onder zijn bevel. Hiertoe behoorden de triangulatie-, meteorologische, lichtmeet-, geluidmeet- en radardienst. De laatstgenoemde dienst is in de Tweede Wereldoorlog ontstaan.

Er werd in deze periode veel van de militairen gevraagd. Zij moesten zich in een rap tempo de Amerikaanse organisatie en werkwijze eigen maken. Officieren en kader moesten leidinggeven aan de formering van de genoemde oorlogseenheden. Vanaf midden 1950 werden kleine groepjes officieren naar de Verenigde Staten gestuurd om daar onder andere een *MDAP familiarization course* te volgen. Dit was een omscholingscursus die de deelnemers in korte tijd met de Amerikaanse doctrine en procedures vertrouwd maakte. Daarnaast gingen

officieren en onderofficieren voor meer materieelgerichte cursussen naar in Beieren gelegerde Amerikaanse eenheden. Op deze wijze ontstond er een groep veldartilleristen die leiding konden geven aan de opbouw volgens de nieuwe Amerikaanse organisatie en doctrine. De druk op de ketel was extra groot door het tekort aan kader, een knelpunt waarmee de gehele KL kampte. De belangrijkste oorzaak hiervan was dat de vorming van beroepsonderofficieren en -officieren gedurende de oorlog en het conflict met Indonesië vrijwel geheel had stilgelegen. Het was voor de veldartilleristen enigszins wrang dat hun gelederen in de eerste naoorlogse jaren weinig waren versterkt doordat er in Nederlands-Indië weinig behoefte aan artillerie was geweest. Het was zelfs zo erg dat een flink aantal beroepsartilleristen over compleet was geraakt en daarom buiten het eigen wapen werd ondergebracht. Bij de artillerie was gedeeltelijk in de behoefte aan beroeps-officie-

ren voorzien door een aantal (ex-)ovw-luitenants en aspirant-reserve-officieren een éénjarige 'zwarte' of 'grijze' cursus te laten volgen, die achtereenvolgens vanaf mei 1947 aan de Artillerieschool te Oldebroek werden gegeven.¹ Een beproefd middel om de tekorten aan te vullen was het langer in dienst houden van reserve-officieren, die daarvoor een 'lang verband' tekenden. Dienstplichtige onderofficieren bleven eveneens op vrijwillige basis langer in actieve dienst. Niettemin kon niet worden voorkomen dat er veel dienstplichtigen gedurende hun eerste oefening op een functie zaten die eigenlijk door beroepspersoneel had moeten worden

¹ De eerste cursus kreeg de naam 'zwarte cursus' omdat bij de aanvang ervan er nog geen officiële toestemming voor was verleend. Omdat de aanduiding snel algemene ingang had gevonden en de opleiding nog gaande was toen de tweede cursus van start ging, werd de laatste de 'grijze cursus' genoemd.

De 8-inch houwitser M115 (Artillerie Schietkamp, ca. 1955) (Bron: Nederlands Artillerie Museum, NAM)

bezet. Het geringe percentage beroepspersoneel bij zowel de parate als de mobilisabele eenheden van de KL leidde tot voortdurende kritiek van NAVO-autoriteiten.

Oprichting vredesregimenten

Tijdens het Nederlands-Indonesisch conflict waren de opleidingen van de dienstplichtigen geheel toegesneden op de behoeften overzee. Vanaf 1950 kon een en ander weer in rustiger vaarwater worden geleid. Op 1 juli van dat jaar werden er bij de veldartillerie drie (vredes)regimenten opgericht, die, als vanouds, de opleidingen van de lichteningen gingen verzorgen. Dat waren het Regiment Veldartillerie (RVA) Van Essen, dat in de Johan Willem Frisokazerne in Ede werd gelegerd, het RVA Prins Frederik, dat werd verdeeld over de Wilhelminanen de Oranje-Nassaukazerne in Bergen op Zoom, en het RVA Prins Maurits, dat de Willem George Frederik-kazerne in Harderwijk als standplaats kreeg. Alle opleidingen binnen het Wapen der Artillerie, ook die van de aspirant-reserveofficieren en -kaderleden bij respectievelijk de School Reserve-Officieren Artillerie en de Artillerie Kaderschool, werden gegeven onder toezicht van de inspecteur der Artillerie. Deze functionaris was tevens verantwoordelijk voor de uitvoering van het personeelsbeleid. Bovendien viel binnen zijn takenpakket de bestudering van onderwerpen die betrekking hadden op doctrine, tactiek en bewapening. Hij was zodoende 'het gezicht' van het wapen naar binnen en naar buiten toe. Begin jaren vijftig kreeg de inspectie, als een van de eerste onderdelen van de KL, een officier toegevoegd die afkomstig was van de *Supreme Headquarters Allied Powers Europe* (SHAPE). Hij behoorde tot de SHAPE-missie, die de hogere Nederlandse commandanten en de wapeninspecteurs bijstond in de opleiding en oefening van de onder hun bevelen gestelde staven en troepen. De *artillery advisor* had een onopvallend, maar

belangrijk aandeel in de opbouw van de Nederlandse artillerie.

Na enige jaren van vallen en opstaan toonden de Nederlandse artilleristen tijdens schietseries en oefeningen, in klein en groot verband, in binnen- en in buitenland, dat zij hun vak goed verstonden en niet onderdeden voor hun collega's in het buitenland. De officieren van de SHAPE-missie waren zeer over hun prestaties te spreken. Zij constateerden een duidelijke progressie. Dit was goed waarneembaar tijdens de grote internationale najaarsoefeningen in 1953 en 1954, *Grand Repulse* en *Battle Royal*. De veldartilleristen bekwaamden zich in de praktijk op diverse oefenterreinen in de buurt van de belangrijkste legerplaatsen. Voor omvangrijke oefeningen moesten zij naar het buitenland uitwijken. Vanaf begin jaren vijftig oefenden eenheden van het legerkorps in de Bondsrepubliek Duitsland. De veldartillerie beoefende de schietprocedures vooral in Munsterlager, dat later als *Truppenübungsplatz Munster-Süd* werd aangeduid, en Bergen-Hohne (*NATO-Truppenübungsplatz Bergen*). In de jaren zestig gingen artillerie-eenheden ook een enkele maal naar het heuvelachtige Baumholder in de buurt van Trier. Veel indruk maakten de langdurige verblijven in La Courtine in Midden-Frankrijk, waar de KL tussen 1959 en 1964 haar grote oefeningen hield.

Eind jaren vijftig braken er voor de veldartillerie weer roeriger tijden aan. Twee ontwikkelingen droegen daaraan bij: de komst van nucleaire wapens op het gevechtsveld en het verschuiven van de hoofdverdedigingslinie van de NAVO naar het oosten. Vanaf juli 1958 ging de *Supreme Allied Commander Europe* (SACEUR) in zijn operatieplannen niet meer uit van een statische verdediging achter de IJssel-Rijnlinie, maar streefde hij naar een meer mobiele defensie achter de Weser en de Fulda. I Legerkorps kreeg nu een 'vak' in de BRD toegewezen. Een grotere mobiliteit in de verdediging was vereist met het oog op de mogelijke inzet van nucle-

aire wapens. In 1963 verschoof de verdedigingslinie nogmaals een flink stuk voor(oost-)waarts. De bondgenoten bereidden zich nu voor om de vijand reeds ten oosten van de Weser tegen te houden en te vernietigen. Eenheden van I Legerkorps zouden het vertragend gevecht voeren vanaf de Elbe tot de rivier de Aue zou zijn bereikt. Dat was de voornaamste weerstandstrook, die pas na bevel van de commandant I Legerkorps mocht worden verlaten. Daar zouden nucleaire artillerie-eenheden het gevecht steunen.

De introductie van de tactische kernwapens had plaatsgevonden onder sterke druk van de Verenigde Staten. Zij constateerden reeds in de vroege jaren vijftig dat de opbouw van een sterk conventioneel 'schild', dat een eventuele opmars van sovjettroepen moest opvangen (waarna met alle beschikbare middelen, inclusief het nucleaire 'zwaard' van strategische luchtstrijdkrachten, de tegenaanval moest worden ingezet), niet voldoende van de grond kwam. Daarom drongen zij er met succes op aan het (tactische) kernwapen ook een plaats in het 'schild' te geven. In december 1957 besloot de Noord-Atlantische Raad tot de aanleg van voorraden kernkoppen in Europa, die onmiddellijk beschikbaar waren voor de verdediging van de alliantie. Dit besluit lag in het verlengde van de strategie van de massale vergelding, waarmee de raad in dezelfde vergadering instemde. Elke vorm van vijandelijke agressie zou voortaan onmiddellijk met de inzet van nucleaire wapens tegemoet worden getreden.

Honest John

De eerste kernkoppen arriveerden in het diepste geheim in 1960. Zij waren bestemd voor de raketten van het type Honest John, die vanaf 1959 in het kader van het MDAP de KL instroomden. De Honest John was een niet-geleide 762 millimeter raket met een bereik van ongeveer dertig kilometer en kon worden ingezet ter ondersteu-

Het laden van een Honest John raket MGR-1A op de lanceerinrichting moest met grote precisie gebeuren. Opleiding nabij Legerplaats 't Harde, 1960 (Bron: IMG/KL)

ning van divisies en het legerkorps. De eerste afdeling met dit wapensysteem was 109 Afdeling Veldartillerie (Afdva), die op 1 mei 1959 op de Legerplaats 't Harde werd opgericht. Op 1 november 1960 volgde de oprichting van een tweede afdeling, 119 Afdva, die de Legerplaats Steenwijkerwold als standplaats kreeg. De afdelingen waren ingedeeld bij de legerkorpsartillerie. Daarnaast werden er bij de beide parate divisies (zie onder) twee zogenoemde gemengde afdelingen geformeerd. Deze waren opgebouwd uit een stafverzorgingsbatterij, een lanceerbatterij Honest John met twee lanceerinrichtingen en een vuurmondbatterij met vier getrokken 8-inch houwitser M115. De betreffende afdelingen waren 19 Afdva in de Legerplaats 't Harde en 49 Afdva in Steenwijkerwold. Beide werden op 1 maart 1960 officieel

opgericht. De houwitser konden eveneens een nucleaire opdracht krijgen. In de loop van 1962 kwamen daarvoor nucleaire granaten (W33) beschikbaar. De munitie voor alle nucleaire artillerie-eenheden werd behalve bij 't Harde opgeslagen in Darp bij Havelte.

Het bijzondere karakter van de nucleaire eenheden kwam vooral tot uiting in de wijze waarop ze werden bewaakt, de analyse van hun doelen en de procedures van hun inzet. Omdat de beslissing over het gebruik van kernwapens in laatste instantie bij de president van de Verenigde Staten berustte en de kernkoppen Amerikaans bezit bleven, eisten de Amerikanen de verantwoordelijkheid voor het beheer en de bewaking binnen de binnenste afrastering van de *storage sites* voor zich op. Daarvoor werd in

Darp het 8th U.S. Army Field Artillery Detachment (8 USAFAD) gestationeerd en in 't Harde het 23 USAFAD. De Amerikaanse detachementen kregen ondersteuning van 8 KL Detachement in Darp en 23 KL Detachement in 't Harde. Voor de veilige en doelmatige inzet van tactische kernwapens was in de staven van het legerkorps en de divisies speciaal opgeleid personeel nodig. Een aantal stafofficieren en kerninstructeurs gingen daarom speciale cursussen volgen op de *Special Weapons Branch of the U.S. Army School* in Oberammergau, de latere *NATO School (SHAPE)*. Zij vormden in 1960 vervolgens de Instructiegroep Kernwapens in de staf van 1 Legerkorps. Deze constructie voldeed echter niet. Daarom werd in 1961 de *Nuclear Weapons Employment School (NWES)* opgericht naar het voorbeeld van de school in Oberammergau. De cursisten aan de NWES kregen een opleiding in het offensief, tactisch gebruik van kernwapens.

Voor de continentale Europese lidstaten hadden echter hun reserves ten opzichte van de strategie van de massale vergelding. Politici en militairen in deze landen hadden enerzijds oog voor de vergroting van de aldus te creëren afschrikking, maar waren anderzijds bevreesd dat de Verenigde Staten zouden aarzelen hun strategische wapens voor de verdediging van West-Europa in te zetten. Bovendien vreesden de Europese bondgenoten dat incidenten of misrekeningen automatisch tot een totale nucleaire oorlog zouden leiden, waardoor hun hele grondgebied verwoest zou worden. Deze twijfels leefden ook bij SHAPE. Daarom bleef men van die zijde het belang van sterke parate 'schild'-strijdkrachten benadrukken. Deze moesten niet uitsluitend dienen als een soort struikeldraad, die bij een eerste aanraking onmiddellijk tot de inzet van het 'zwaard' zou leiden. Zij moesten eveneens de vijand enige tijd kunnen tegenhouden, zodat deze tijd zou krijgen om tot inkeer te komen en de opmars stop te zetten. Deze redering lag ten grondslag aan diverse reorganisaties van de KL vanaf eind

jaren vijftig. Er werd binnen I Legerkorps een tweede divisie paraat gesteld. Dat was I Divisie '7 december'. De omvang van de mobilisabele strijdkrachten werd sterk verminderd. Tegelijkertijd kreeg het legerkorps een flexibelere organisatiestructuur, die beter was toegesneden op het voeren van een beweeglijke verdediging onder nucleaire omstandigheden. Niet langer waren de divisies de kleinste logistiek zelfstandige eenheden. Dat werden nu de brigades, die in de loop van de jaren zestig geheel van wiel- en rupsvoertuigen werden voorzien. Het divisieniveau kreeg uitsluitend tactische taken. De divisiestaven kregen, afhankelijk van de situatie, enkele brigades en ondersteunende eenheden voor een bepaalde operatie toegewezen. De invoering van deze organisatie, die in loop van de jaren zestig haar beslag kreeg, betekende dat, als een van de laatste stappen, de aparte divisieartillerie verdween.

Flexible response

De bedenkingen tegen de strategie

van de massale vergelding leidden in 1967 tot de officiële aanvaarding van een nieuwe strategie, de *flexible response*. Elke aanval, behalve een grootschalige aanval met kernwapens, zou voortaan worden beantwoord met een directe verdediging (*direct defence*). Daarbij zou de NAVO dezelfde middelen inzetten als de agressor had gedaan. Aldus zou een conflict op een zo laag mogelijk geweldsniveau kunnen worden beëindigd. Mocht de vijand niet op deze wijze tot staan kunnen worden gebracht, dan zou de NAVO overgaan tot een bewuste escalatie (*deliberate escalation*) van het conflict, bijvoorbeeld door tactische nucleaire wapens in te zetten. Zelfs dan zou worden geprobeerd het conflict beheersbaar te houden. Een *general nuclear response* was voortaan slechts denkbaar als antwoord op een massale kernwapenaanval. Het belangrijkste gevolg van de aanvaarding van deze nieuwe strategie was dat de conventionele slagkracht van de NAVO-defensie aanzienlijk moest worden versterkt. Tegelijkertijd werden de plannen om de verdediging zover mogelijk voor-

waarts te voeren, aangescherpt. Nederland was een van de weinige lidstaten die de parate strijdkrachten en de vooruitgeschoven posities versterkten. Een gebeurtenis van belang was de verhuizing van 41 Pantserbrigade naar de tussen Bremen en Hamburg gelegen Legerplaats Seedorf. De tot deze brigade behorende 41 Afdva ging hier als een van de laatste onderdelen in 1967 naartoe.

De reeds vermelde verzelfstandiging van de brigades sloot goed aan op de strategie van de *flexible response*. De ontmanteling van de divisieartillerie leidde ertoe dat alle vuursteunmiddelen, met uitzondering die van de brigades, onder bevel kwamen van de legerkorpsartilleriecommandant.

Deze kon echter onmogelijk zelf rechtstreeks de vuursteun voor een divisieoperatie leiden. Daarom werden er in 1967, gelijktijdig met de opheffing van de drie divisieartilleriestaven, drie nieuwe veldartilleriegroepsstaven opgericht, waarvan er twee (101 en 102) grotendeels paraat waren en er één (103) mobilisabel was. De opheffing van de divisieartil-

Schietoefening op het Artillerie Schietkamp met de 105 mm houwtiser AMX L30, de AMX/PRA, ca. 1965 (Bron: IMG/KI)

lerie betekende eveneens het einde van de gemengde afdelingen. De batterijen Honest John werden opgeheven en de *dual capable* 8-inch batterijen werden samengevoegd in de gereorganiseerde 19 Afdva, die naar de legerkorpsartillerie overging. Volgens de oorspronkelijke plannen zouden de zelfstandige brigades ook een eigen nucleaire capaciteit krijgen. De strategie van de *flexible response* ging echter uit van de intentie om zo laat mogelijk nucleaire middelen in te zetten. Daarom werden nu alle nucleaire en *dual capable* inzetmiddelen bij de legerkorpsartillerie ingedeeld.

De verschijning van tactische kernwapens op het slagveld zette de militairen aan het denken over de meest effectieve wijze van optreden onder deze nieuwe omstandigheden. Het tegenhouden van een gepantserd optredende, kwantitatief sterke vijand onder de dreiging van de inzet van nucleaire wapens vereiste een zeer beweeglijk optreden van de manoeuvre-eenheden in grote ruimten. Zij moesten zich snel kunnen concentreren voor een bepaalde operatie en zich vervolgens weer vlug kunnen verspreiden om geen lonend kernwapendoel te vormen. De taken waarvoor de veldartillerie zich gesteld zag, waren dat haar vuur deze eenheden continu moest blijven steunen en doelen in de diepte blijven bestoken. Daarvoor moest haar optreden voldoende mobiel, haar bereik voldoende groot en de vuursector van haar wapensystemen voldoende breed zijn. Tevens was het geboden aandacht te besteden aan de uitwerking van de diverse soorten munitie, de nauwkeurigheid van de vuren en het opvoeren van de vuursnelheid. De mogelijkheden om langere tijd vuur op één doel af te geven en om verschillende afdelingen tegelijk op één doel te laten vuren, waren namelijk aanzienlijk minder geworden. Het eerste schot moest raak zijn. Het ideaal voor de artillerist werd *first round hit*. Daarbij was het uiteraard van groot belang dat doelen op grotere afstanden konden worden opgespoord, alsmede dat de verspreid optredende eenheden goede

verbindingen met elkaar konden onderhouden. Tot slot vroegen het meer verspreide optreden en de daarmee samenhangende vergrote kans op vijandelijke infiltraties om extra aandacht voor de nabijbeveiliging van de eenheden.

Het optreden van de conventionele artillerie onder een nucleaire dreiging draaide om, zoals artilleristen dat plegen uit te drukken, de beweeglijkheid van het vuur. De mobiliteit van het geschut was daarbij slechts één van de bepalende factoren. Wilde de lichte veldartillerie de infanterie en cavalerie in ongezuiverd terrein kunnen blijven volgen, dan moest zij gepantserd zijn en dat was alleen mogelijk als zij zou worden gemechaniseerd. Het vuur kon ook op andere manieren beweeglijker worden gemaakt. Algemeen was men van oordeel dat invoering van rekenmachines en computers daaraan eveneens een belangrijke bijdrage kon leveren. De vuurleiding en vuurregeling zouden daarmee aanmerkelijk worden versneld, waardoor de reactietijd om verplaatsende vijandelijke doelen te beschieten werd bekort. Snellere en nauwkeurigere methoden voor doelopsporing zouden eenzelfde effect ressembleren. De organisatie van de eenheden was naar het oordeel van alle betrokkenen eveneens van grote invloed op de effectiviteit van het optreden van de veldartillerie. Sommigen vroegen zich af of de afdeling als geheel niet te weinig mobiel was en of de vuurregeling niet beter aan de batterijen kon worden overgelaten.

Gemechaniseerd geschut

Zover kwam het voorlopig nog niet. Wel werd in de loop van de jaren zestig het geschut gemechaniseerd. In 1965 waren drie parate brigadeafdelingen geheel voorzien van de gemechaniseerde 105 millimeter houwtiser AMX L30, die meestal werd aangeduid als de AMX/PRA (pantserartillerie). De komst van dit nieuwe wapen maakte het mogelijk dat de getrokken

houwtisers 105 millimeter M2A1 konden worden ingedeeld bij de overblijvende parate afdelingen, die tot dan toe met 25-ponders waren bewaard. Zodoende verdween de vertrouwde 25-ponder bij de parate eenheden. Zeer kort na de invoering van de AMX/PRA begon de instroming van de Amerikaanse vuurmonden M107, M110 en M109, die alle tot dezelfde 'geschutsfamilie' behoorden. Als eerste werd in 1966 het 175 millimeter kanon M107 ingevoerd, dat een maximale dracht van ruim dertig kilometer had. Voor het nieuwe kanon werden twee nieuwe afdelingen opgericht: 107 Afdva en 117 Afdva (mobilisabel). De getrokken Long Tom werd afgestoten en de afdelingen waarbij dit kanon was ingedeeld (106 en 116) werden opgeheven. Vrijwel identiek aan de M107 waren de gemechaniseerde 8-inch houwtisers M110. Alleen de schietbuis verschilde. Zij vervingen het getrokken 8-inch geschut bij de parate afdelingen. Dat ging nu bij de mobilisabele afdelingen dienst doen. Na langdurige studie werd in 1965 eveneens besloten tot de aanschaf van een groot aantal gemechaniseerde 155 millimeter houwtisers M109. Bij de vervaardiging van dit geschut werd ook de Nederlandse industrie ingeschakeld. De M109 was wat de schietprestaties betrof een belangrijke verbetering ten opzichte van de oude getrokken 155 millimeter M114. Niet alleen was de maximale dracht tot achttien kilometer opgevoerd, ook de vuursnelheid van maximaal drie schoten per minuut was veel groter. Een groot pluspunt was tevens dat de vuurmond was ondergebracht in een toren die helemaal kon ronddraaien. De M109 was spoedig de belangrijkste vuurmond van de veldartillerie. De 155 millimeter houwtisers werden zowel bij de legerkorpsartillerie (44 Afdva), als bij de brigades ingedeeld. Als gevolg van deze instroom verdwenen in 1970 de 25-ponder en de 105 millimeter houwtiser M2A1 uit de organisatie van de artillerie van het legerkorps. Beide bleven daarna nog bij de afdelingen van enkele territoriale infanteriebrigades in gebruik. →

Hoe spectaculair ook, de mechanisering van het geschut was slechts één onderdeel van de modernisering van de veldartillerie. Tellurometers, kompasrichttoestellen en theodolieten vergemakkelijkten de werkzaamheden van de terreinmeetdienst aanzienlijk. Een aanmerkelijke verbetering werd in 1968 verkregen, toen bij elke batterij een gyroscopisch oriënteer-toestel van het type Wild Ark-1 werd ingedeeld. De vuurregeling ging mee

meten waarmee projectielen de schietbuis verlieten (de aanvangssnelheid, Vo). De zwakste schakel in het artillerieoptreden was (en bleef voorlopig) de doelopsparing in de diepte van het gevechtveld.

De vernieuwingen werden ingevoerd in een periode waarin de krijgsmacht in toenemende mate bloot kwam te staan aan kritiek vanuit de samenleving. Het lidmaatschap van de NAVO

dracht. Enkele hooggeplaatste militairen verzetten zich openlijk tegen de veranderingen in de krijgsmacht. Een van hen was de toenmalige legerkorpsartilleriecommandant, brigadegeneraal B. Bouman. Hij fulmineerde fel tegen de 'tuchtondermijnende acties' van de VVDM. Dit nam allemaal niet weg dat de veldartilleristen over het algemeen goed bleven presteren. Dat bleek onder meer tijdens grote intergeallieerde oefeningen, die

Een groep waarnemers van 41 Afdva is bezig met het waarnemen van artillerie-inslagen tijdens de schietserie Munster-Süd (19)84-1 (Bron: NAM)

in de vaart der moderne ontwikkelingen door de invoering van de FADAC M 18 (*Field Artillery Digital Automatic Computer*). Voordien werden de schietgegevens bepaald met een vuurkaart, schoottafellinealen en andere hulpmiddelen. Er moest rekenwerk worden verricht dat meer tijd vergde dan gewenst was en dat bovendien kans op vergissingen gaf. De FADAC kon door één man worden bediend en berekende snel en nauwkeurig de schietgegevens. Begin jaren zeventig nam de nauwkeurigheid van het vuren verder toe door de aanschaf van apparatuur dat de snelheid kon

stond publiekelijk ter discussie en de interne gang van zaken binnen de krijgsmacht werd mikpunt van spot. Vanaf 1970 verilde het klimaat op de kazernes. Onder leiding van de Vereniging van Dienstplichtige Militairen (VVDM) gingen dienstplichtigen eisen stellen die naar de mening van vele beroepsmilitairen de grenzen van het aanvaardbare ver overschreden en de inzetbaarheid van de krijgsmacht schaadden. De acties van de VVDM om deze eisen kracht bij te zetten baarden in binnen- en buitenland veel opzien. Spectaculair waren de 'groetweigerdagen' en de strijd om de vrije haar-

begin jaren zeventig weer actueel waren geworden. Buitenlandse commandanten en waarnemers, die weinig gecharmeerd waren van het uiterlijk van de meeste dienstplichtigen – vooral de lange haardracht was voor hen een onbegrijpelijk fenomeen – moesten erkennen dat hun optreden er niet door werd gehinderd.

Korps Veldartillerie

De onrust die de 'vermaatschappelijking' in de krijgsmacht teweegbracht, zette sommige artilleristen ertoe aan

extra aandacht te besteden aan de korpsgeest binnen het wapen. In de jaren zestig beschouwde de inspecteur der Artillerie dit als één van zijn primaire taken. Na de opheffing van deze functie in 1969 ontstond er op dit terrein een vacuüm, dat echter spoedig werd gevuld. In lijn met regelingen die voor de gehele KL gingen gelden, werd er bij het wapen in 1972 een Wapentraditieaad Artillerie gevormd. Deze was belast met de coördinatie van het bewaken, vastleggen en uitdragen van 'tradities, goede gebruiken en juiste opvattingen' binnen het wapen. De voorzitter was de legerkorpsartilleriecommandant, die sindsdien tevens als Wapenoudste werd aangeduid. De zorg voor de traditie was voor enkele veldartilleristen een belangrijk argument om aan te dringen op de vorming van een apart korps veldartillerie. Nadat de luchtdoelartillerie in 1956 en de rijdende artillerie in 1973 reeds in aparte korpsen waren ondergebracht, werden bij Koninklijk Besluit van 2 september 1974, nr. 49, de Regimenten Veldartillerie 'Van Essen', 'Prins Frederik' en 'Prins Maurits' samengevoegd tot het Korps Veldartillerie. Als oprichtingsdatum van het nieuwe korps zou 11 januari 1677 gelden. Deze enigszins raadselachtige constructie – en hier kom ik terug op de aanhef van dit artikel – is te verdedigen omdat de zes artilleriecompagnieën waartoe op die datum de aanzet werd gegeven, in feite veldartillerie-eenheden waren, ook al kwam deze benaming pas in de negentiende eeuw in gebruik.

Veel commotie veroorzaakte in deze jaren de aanschaf en het nucleair stellen van het Amerikaanse gemechaniseerde Lance-systeem. De Lance was een zelfgeleide raket en daardoor preciezer dan de inmiddels technisch en tactisch verouderde Honest John en

had met meer dan honderd kilometer een veel grotere dracht. De Partij van de Arbeid, Democraten '66 en de Politieke Partij Radicalen, die in 1973 samen met de KVP en de ARP het kabinet-Den Uyl vormden, wilden de rol van de tactische kernwapens terugdringen en spraken zich daarom uit tegen de vervanging van de Honest John door een nieuw nucleair systeem. Nadat was gebleken dat de Bondsrepubliek Duitsland er niets voor voelde deze nucleaire taak over te nemen, besloot dit kabinet de Lance zelf aan te schaffen, maar dan uitsluitend in de conventionele versie. De Honest John zou voorlopig worden gehandhaafd, maar niet meer worden vervangen. De Lance mocht vooral niet als de opvolger van de Honest John worden beschouwd. In 1978 echter besloot het kabinet-Van Agt, waarin de progressieve partijen niet meer waren vertegenwoordigd, de Lance nucleair te stellen. Zodoende werd de Lance in feite toch de opvolger van de Honest John. In 1978 werden 109 en 119 Afdva opgeheven. Het vrijkomende beroepspersoneel werd voor het overgrote deel geplaatst bij de nieuwe, in 1979 paraat gestelde 129 Afdva, die bestond uit zes lanceerinrichtingen Lance. De meest aansprekende test die het betreffende personeel moest ondergaan, was de *Annual Service Practice* op de *NATO Missile Firing Installation* op Kreta.

Een punt van grote zorg was de kwetsbaarheid van de nucleaire middelen. Men nam aan dat deze bij een eventueel Sovjetoffensief boven aan de lijst van uit te schakelen doelen stonden. Daarom drong de NAVO erop aan één afdeling met 155 millimeter houwitser geheel voor te bereiden en uit te rusten voor de inzet van kernwapens. Zo'n afdeling zou niet van andere afdelingen met dezelfde vuurmond te onderscheiden moeten zijn

en zich zo onkwetsbaar mogelijk moeten opstellen. Een vijand moest dan alle 155 millimeter houwitser buiten gevecht stellen om de nucleaire capaciteit in die categorie uit te schakelen. De Nederlandse regering bleef echter een beslissing voor zich uit schuiven. Van uitstel kwam afstel. Begin 1979 aanvaardde de Tweede Kamer een motie van het CDA-lid J. de Boer, waarin de Kamer zich uitsprak tegen de nuclearisering van de 155 millimeter houwitser. Nederland haalde zich opnieuw de kritiek van de NAVO-bondgenoten op de hals, terwijl ook de landmachtleiding haar zorgen uitsprak. Het vak van 1 Legerkorps werd de zwakke stee in de NAVO-verdediging, vreesde men.

Eind jaren tachtig hadden pogingen de kwetsbaarheid van de nucleaire middelen te verkleinen meer succes dan tien jaar daarvoor. In 1989 werd 19 Afdva, die tot dan toe met acht M110's was aangewezen voor het afvuren van nucleaire granaten, haar nucleaire taak ontnomen. De eenheid werd omgezet in een parate conventionele afdeling 8-inch houwitser en omgenummerd tot 108 Afdva. Gelijktijdig werd de uit delen van 19 Afdva gevormde 19 Batterij Speciale Opdrachten operationeel en een zelfstandige eenheid. Zij beschikte niet over eigen vuurmonden en bestond 'slechts' uit *mission teams* en *liaison teams*. Als er zou worden besloten nucleaire granaten af te vuren, zou er een *liaison team* naar één van de vier afdelingen 8-inch houwitser gaan om een vuureenheid te claimen. Een *mission team* zou vervolgens, als de aangewezen eenheid in stelling stond, bij een *field storage site* van 23 USAFAD de nucleaire granaten ophalen, deze naar de eenheid transporteren en het schot begeleiden. De normale stuksbemanning van een M110 vuurde de granaat af.

325 jaar veldartillerie (III)

Vernieuwing, verandering en verkleining, 1980-2002

dr. J. Hoffenaar (IMG/KL)*

Gedaantewisseling

In de loop van de jaren tachtig onderging de veldartillerie een bijna complete gedaantewisseling. Hieraan lagen een veranderd dreigingsbeeld en de voortgang van de technologie ten grondslag. De strijdkrachten van het Warschaupact, zo bleek uit internationale en nationale studies vanaf de tweede helft van de jaren zeventig, waren meer en beter bepantserd, konden beweeglijker en 'klokronde' optreden en beschikten over een groeiende capaciteit voor bestrijding van grondwapensystemen. Bij de NAVO-lidstaten nam de onrust toe en ontstond het besef dat zij hier te weinig tegenover konden stellen. Begin jaren tachtig luidden ook enkele veldartilleristen de noodklok. De veldartillerie verloor langzamerhand het vermogen om het gevecht van de gemechaniseerde manoeuvre-eenheden adequaat te steunen. Daarnaast kon zij meer in de diepte gelegen vijandelijke vuursteeneenheden, munitievoorraden, commandoposten en verbindingscentra niet bestrijden door het ontbreken van opsporingsmiddelen, voldoende vuurmonden voor de langere dracht en de juiste munitie. Hierbij moet wel worden bedacht dat de bondgenoten veelal met dezelfde technologische problemen kampten.

In de loop van de jaren tachtig keerde het tij. Dat begon met het gemechaniseerde geschut. Alle typen werden tussen 1982 en 1984 vervangen of gemodificeerd. De AMX 105 millimeter houwtser werd eindelijk, vele jaren later dan de landmachtleiding had gewenst, uit de bewapening genomen en vervangen door de M109A2, een verbeterde versie van de M109. De reeds aanwezige M109's werden gemodificeerd tot M109A3. Beide nieuwe typen waren vrijwel identiek. Zij hadden een twee meter langere schietbuis, die zorgde voor een grotere dracht. De 8-inch houwtzers M110 werden gemoderniseerd tot M110A2, zodat ook deze vuurmonden verder konden schieten. De 175 millimeter kanonnen M107, die als vermeld eenzelfde onderstel hadden, werden eveneens tot M110A2 omgebouwd. De veldartillerie kreeg bovendien nog dertig nieuwe M110A2-houwtzers ter vervanging van de getrokken 8-inch houwtzers van 108 en 118 Afdva. Dit omvangrijke bewapeningsprogramma zorgde ervoor dat de veldartillerie van 1 Legerkorps op de kalibers 155 millimeter en 8 inch waren gestandaardiseerd. In 1983 ging nog een andere lang gekoesterde wens in vervulling. Toen kregen de waarnemers bij de pantserinfanteriebataljons en de tankbataljons een eigen pantservoertuig, een YPR-765 (PRCO-C5). Door de grotere zelfstandigheid die de waarnemers en liaisonofficieren aldus verkregen, ontstond in de praktijk een situatie waarbij er een vaste binding was van deze groepen met die

manoeuvre-eenheden waarvoor ze operationeel waren bestemd (pas in 1994 werden de groepen daadwerkelijk in de organisatie van 'hun' manoeuvre-eenheden opgenomen). Een modern middel, dat eveneens in 1983 werd ingevoerd, was de laserafstandsmeter, een fabrikaat van de Optische Industrie Oldelft. De voorwaartse waarnemer kon nu met één druk op de knop de afstand, de kaarthoek en de verticale hoek naar het doel zeer nauwkeurig vaststellen.

In 1984 kreeg 101 Artilleriemeetafdeling de beschikking over een nieuw weerstation, de Sirocco. Dit systeem functioneerde geheel automatisch en was in staat veel frequenter een weerbericht samen te stellen. Gelijktijdig met dit weerstation werd een nieuwe mortieropsporingsradar overgedragen. Met de instroom van deze KL/TPQ-6098 (= AN/TPQ-36) zette de veldartillerie een grote stap voorwaarts. Er kwam een einde aan een 'radarloos tijdperk', dat was ontstaan na de uitfasering van de geheel verouderde, uit de begin jaren vijftig stammende radar AN/TPQ-10A in 1979. Het nieuwe radarsysteem was in staat negen projectielen tegelijkertijd te volgen en deze te verwerken tot doelgegevens. De radar kon doelen tot ongeveer twaalf kilometer achter de voorste rand weerstandsgebied opsporen en daarvan de plaats bepalen. Hierdoor, alsmede, zij het in bescheidener mate, door de invoering van het Engelse geluidmeetsysteem Plessey, kon de veldartillerie zich opnieuw gaan wijden aan een taak die zij sinds

* De auteur is Hoofd Onderzoek en Publicaties van het Instituut voor Militaire Geschiedenis (IMG/KL).

Kort oponthoud van een 8-inch houwitser M110A1 van 19 Afdva, ca. 1982 (Bron: NAM)

lang noodgedwongen had verwaarloosd: de bestrijding van grondwapensystemen.¹ Daarbij kwam al snel een nieuw probleem om de hoek kijken. Het aantal doelmeldingen was zo groot dat het onmogelijk was deze handmatig te verwerken. Daarom kreeg de automatisering van de grondwapensysteembestrijding een hoge prioriteit. Reeds in 1987 werd tijdens de oefening *Certain Strike* met een systeem van geautomatiseerde gegevensverwerking te velde geoefend en nog hetzelfde jaar werd het

daadwerkelijk bij de staven van de veldartilleriegroepen ingevoerd. De veldartillerie boekte ondertussen op andere terreinen eveneens vooruitgang. Zo kwam er sterk verbeterde munitie voor de 155 millimeter en de 8-inch vuurmonden beschikbaar. Met deze *improved conventional munition* (ICM) konden deze kalibers verder schieten en grotere schade toebrengen. Een voorbeeld van ICM was een clusterbom, die boven het doel uitsprong en een groot aantal subprojectielen verspreidde. Hiermee kon de veldartillerie weer een meer vooraanstaande plaats innemen bij de uitvoering van een van de belangrijkste taken van de KL, de bestrijding van gepantserde doelen. De veldartillerie herwon eind jaren tachtig ook op een ander terrein haar positie, namelijk bij de bestrijding van meer in de diepte gelegen doelen. In 1990 werd 109 Batterij Veldartillerie operationeel. Dit was de eerste Europese eenheid

die was bewapend met het Amerikaanse *multiple launch rocket system* (MLRS). Hiermee konden binnen een minuut twaalf raketten worden afgeschoten naar doelen die maximaal dertig kilometer verder waren gelegen. Een raket viel boven het doel uiteen in maar liefst 644 kleine subprojectielen die zowel personeel als licht gepantserde doelen konden uitschakelen. In 1991 werd nog de mobilisabele 119 Batterij Veldartillerie opgericht.

In de tweede helft van de jaren tachtig waren eindelijk ook de getrokken 155 millimeter houwitser M114 aan de beurt om te worden gemodificeerd. Een totale vervanging, waarvan eerst sprake was, bleek te duur. Bovendien moest er financiële ruimte worden gecreëerd voor de formatie van twee afdelingen MLRS. Daarom was besloten slechts vier van de zeven afdelingen te modificeren. In oktober 1988

¹ In 1979 kreeg de veldartillerie na onderbreking van achttien jaar weer een geluidmeetdienst. In 1961 waren deskundigen, gezien de beperktheid en effectiviteit van de toenmalige opsporingsmiddelen en de beperkte dracht van de inzetmiddelen, tot de conclusie gekomen dat er geen conventionele bestrijding van vijandelijke artillerie meer zou kunnen plaatsvinden. De licht- en geluidmeetdienst waren daardoor overbodig geworden en opgeheven.

konden de eerste exemplaren van de M114/39 worden overgedragen. Het was in feite een bijna volledig nieuw wapensysteem geworden. De M114/39 had onder meer een nieuwe munitiekamer en een langere schietbuis. Daardoor was niet alleen de dracht vergroot van veertien naar ruim dertig kilometer, maar was het geschut tevens geschikt voor de moderne munitiesoorten, die mede voor de M109A2/A3 waren aangeschaft. De vier afdelingen M114/39 werden gereorganiseerd tot drie afdelingen. Het aantal vuurmonden bleef echter gelijk doordat een afdeling uit vierentwintig in plaats van achttien stuks geschut ging bestaan. De batterijen werden vergroot van zes naar acht stuks. Helaas ontstonden er kort na de ingebruikneming haarscheuren in het (ruim veertig jaar oude) onderstel, omdat dit niet bestand bleek tegen de hoge belasting door de nieuwe schietbuis. De vuurmond kreeg daarom een schietverbod opgelegd. Voor oefendoeleinden werden vijftien overtollige stukken van het type *Feldhaubitze 70* (FH70) van de *Bundeswehr* gekocht.

REORGVA

De hergroepering van de afdelingen M114/39, alsook de eerder gememoreerde formatie van de batterijen MLRS en 19 BSO maakten deel uit van een ingrijpende veranderingsoperatie bij de veldartillerie. Het doel van deze Reorganisatie Veldartillerie (REORGVA) was te komen tot een meer flexibele organisatie en een grotere bestrijdingscapaciteit. Een belangrijk uitgangspunt hierbij was dat er een vergaande taakspecialisatie van de diverse vuursteeneenheden op de verschillende niveaus moest worden gerealiseerd. De brigadeafdelingen zouden zich als vanouds bij voorkeur op de nabijsteun moeten kunnen concentreren, terwijl de legerkorpsartillerie-eenheden zich uitsluitend zouden moeten kunnen richten op de grondwapensysteembestrijding en het verlenen van steun in de diepte. De reorganisatie was mogelijk omdat inmid-

dels twee verbeteringen op materieelgebied gestalte kregen. De eerste was dat de afdeling door de beschikbaarheid van ICM niet langer meer de vuureenheid hoefde te zijn. In de tweede plaats maakten de invoering van positie en richting bepalende apparatuur (PERBA) – waarmee op elk moment de positie en richting kon worden bepaald – alsmede beter verbindingsmaterieel en bovenal de verwachte spoedige komst van een vuursteuninformatiesysteem (VUIST) het mogelijk de eenheden meer verspreid op te stellen, zodat zij minder kwetsbaar zouden zijn. Hierop was reeds lange tijd aangedrongen, maar nu kon deze wens pas worden gerealiseerd.

Alle eenheden konden door deze gegevens beter op hun taken worden toegesneden. De afdelingen M109 gingen bestaan uit twintig vuurmonden (in plaats van achttien), zodat er een 'vierkante' structuur kon worden gevormd. De afdeling werd opgesplitst in twee vuurmondbatterijen met elk twee vuurmondpelotons van vijf vuurmonden. Hierdoor kon afhankelijk van de aard van het doel en de te gebruiken munitiesoort met één tot vier pelotons worden gevraagd. Voor nabijsteun werd bij gebruik van ICM het peloton veelal de vuureenheid. De veldartillerie ging zodoende in meerdere 'open' stellingen opereren. Eenzelfde redenering gold voor de reorganisatie van de afdeling M110. Het aantal vuurmonden in deze afdeling nam toe van twaalf naar zestien. Zij bestond in het vervolg uit twee vuurmondbatterijen met elk twee vuurmondpelotons à vier vuurmonden. Een en ander had ook gevolgen voor de commandovoering, vuurleiding en vuurregeling. Zo kreeg elk vuurmondpeloton een eigen vuurregelingscentrum. De 'facelift' van de veldartillerie was echter niet compleet. Het onderzoek naar automatisering van gegevensverwerking en -overdracht, dat al in de jaren zeventig in gang was gezet, bleef zich voort slepen. Bovendien was er nog geen enkele vooruitgang geboekt op het gebied van artillerieopsporingsradars en onbemande vliegtuigjes.

Inkrimping

Terwijl de veldartillerie zich eind jaren tachtig, begin jaren negentig aan het vernieuwen was, vond er een drastische omslag plaats in het internationaal-politieke klimaat. De Berlijnse Muur viel, Duitsland werd herenigd, het Warschaupact opgeheven en de Sovjet-Unie viel in deelrepublieken uiteen. Het einde van de Koude Oorlog had voor de krijgsmacht tot gevolg dat het deelnemen aan vredesoperaties nu een gelijkwaardige hoofdtaak werd naast de algemene verdedigingstaak. De KL werd geherstructureerd en verkleind. In 1991 bestond het legerkorps nog uit drie divisies (met in totaal zes deels parate en drie mobilisabele brigades), één 'losse' mobilisabele infanteriebrigade en ondersteunende legerkorpseenheden. Vier jaar later werd het opgeheven en in plaats daarvan werd er een Duits-Nederlands legerkorps geformeerd. In de tweede helft van de jaren negentig hield de KL nog maar één divisie over (1 Divisie '7 December', met drie identieke parate gemechaniseerde brigades), alsmede een luchtmobiele brigade.

De veldartillerie schrompelde ineen. Het aanhouden van veel 'zwaar geschut' was met de afnemende kans op een groot conflict niet meer noodzakelijk. De eerste 'slachtoffers' waren de nucleaire eenheden en, in samenhang daarmee, de betrokken infanteriebeveiligingscompagnieën en 8 Munitiebevoorradingsbatterij. In juli 1992 kwam er ook een einde aan het bestaan van Staf 1 Legerkorpsartillerie. Niet alleen het opheffen van de nucleaire eenheden was daarvan de oorzaak, maar ook de verzelfstandiging van de divisies (waarvan er toen nog twee waren voorzien). De artillerie verloor zodoende opnieuw haar 'gezicht', iemand met de benodigde rang en autoriteit die haar belangen op het hoogste niveau kon behartigen. Pas sinds 1 december 2000 is in deze situatie enige verbetering gekomen toen de functies van commandant 101 Divisieveldartilleriegroep, commandant Opleidings- (en Trainings)cent-

trum Vuursteun² en commandant Korps Veldartillerie in één persoon als 'Vuursteunautoriteit' werden verenigd. Behalve de staf en de nucleaire eenheden werden ook de andere eenheden van de legerkorpsartillerie, ten dele in het kader van REORGVA, opgeheven. Zo verdwenen met het oog op de standaardisatie op één kaliber (155 millimeter) alle 8-inch afdelingen (107, 108, 117 en 118 Afdva) uit de slagorde. Er bleef zodoende weinig meer over van de, in vergelijking met de bondgenoten, relatief omvangrijke Nederlandse artillerie. In 1990 telde het legerkorps achttien afdelingen veld- en rijdende artillerie, alsmede enkele gespecialiseerde batterijen. Tegenwoordig zijn dat er nog maar zes plus 109 en 119 Batterij Veldartillerie (MLRS), 101 RPV-batterij en 101 Artillerieondersteuningsbatterij.

Het personeel van de veldartillerie moest zich in korte tijd aanpassen aan vele ingrijpende veranderingen, die in het militaire spraakgebruik steevast 'uitdagingen' worden genoemd. Dat gold vooral voor het langer dienende beroepspersoneel. Bij de veldartillerie verdween maar liefst tweederde van het totale aantal (beroeps)functies. Toch is er geen veldartillerist gedwongen ontslagen. De herstructurering ging namelijk samen met een groot aantal op het individu gerichte maatregelen om de gewenste uitstroom te bereiken of herplaatsing binnen de krijgsmacht te bevorderen. Mede daardoor maakten vooral veel jongere artilleristen gemakkelijker de overstap naar de burgermaatschappij. Anderen waaierden uit over de rest

van de KL of vonden elders binnen de defensieorganisatie emplooi. Binnen de veldartillerie bestond in het algemeen wel begrip voor de reducties, maar vaak overheerste de opvatting dat de weegschaal te veel naar de andere kant doorsloeg. Een aantal ontwikkelingen en gebeurtenissen gaven voeding aan deze zienswijze, zoals: het hoge tempo van de reducties, het niet indelen van organieke robuuste grondgebonden vuursteunmiddelen bij de Luchtmobiele Briga-

dacht niet meer vrijwel uitsluitend richten op vuursteun in conflicten met een hoge geweldsintensiteit, maar moest nu ook een goed doordachte doctrine hebben voor haar inzet bij een optreden met een lagere geweldsintensiteit. Bij vredesoperaties was de inzet van de veldartillerie vooral gericht op bescherming van eigen eenheden (*force protection*), het nadrukkelijk tonen van de eigen aanwezigheid (*show of force*) en het behouden/bereiken van een overwicht

Een M109A2 in stelling in Munster-Süd, 2000 (Bron: 41 Afdva Seedorf)

de en het aanvankelijke voornemen bij de te activeren 43 Gemechaniseerde Brigade pas jaren later, bij de invoering van nieuwe vuurmonden, een parate afdeling te formeren.

Taakverbreding

Niet alleen de reducties en reorganisaties vroegen de aandacht, maar ook, als gevolg van de taakwijzigingen, de veranderingen in het optreden en, in het verlengde hiervan, de behoeftestelling van nieuw materieel. Het aantal mogelijke scenario's waarin de veldartillerie zou moeten kunnen opereren werd groter. Zij kon haar aan-

bij een escalatie van een conflict ('escalatiedominantie'). Haar inzet kreeg nieuwe kenmerken. Ze moest snel inzetbaar zijn voor operaties buiten het NAVO-verdragsgebied (*out of area*). Tevens moest zij meer dan ooit in multinationale verbanden (*combined*) kunnen optreden en, althans dat was het streven, intensiever dan voorheen kunnen samenwerken met andere vuursteunmiddelen, zoals luchtmobiele strijdkrachten (in welk geval sprake zou zijn van *joint* optreden) en mortieren. De veldartillerie moest zich er bovendien op instellen dat gevechtsoperaties een ander karakter kregen. De eisen die aan haar optreden werden gesteld, deden tot op de laagste

² De geschiedenis van de artillerieopleidingen is een verhaal apart. Hier wordt volstaan met de mededeling dat het Artillerie Opleidingscentrum in 1995, in het kader van de Voortgezette Herstructurering van de KL, werd gereorganiseerd en ingekrompen, waarbij het overgang in het Opleidingscentrum Vuursteun (OCVUST; waar ook mortieristen van de KL en de KM werden opgeleid). Sinds 1 januari 2001 luidt de benaming Opleidings- en Trainingscentrum Vuursteun (OTCVUST), een verwijzing naar de meer integrale benadering van opleiding en training.

niveaus een toenemende behoefte ontstaat aan onder meer een continu overzicht van het gehele gevechtveld (*situational awareness*), aan vermogen om snel te vuren en te verplaatsen (de termen die in dit verband worden gebruikt zijn: *shoot and scoot* en *mini moves*), aan een zo groot mogelijke onafhankelijkheid van weer, terrein en tijd, aan mogelijkheden om verschillende opdrachten gelijktijdig en op grotere afstand te kunnen uitvoeren en, tot slot, aan faciliteiten om veel preciezer ('chirurgisch') te kunnen ingrijpen. Dit alles resulteerde in een behoefte aan onder meer diverse soorten doelopsporings- en inlichtingssystemen, vuurmonden en munitie met een grotere dracht en precisie en informatieverwerkingssystemen.

Materieelaankopen moesten bovendien meer dan ooit om operationele redenen internationaal op elkaar worden afgestemd. Wie een blik werpt op de lijst met materieelprojecten die in de jaren negentig in behandeling waren of zijn gezet, verbaast zich over de enorme omvang en diversiteit ervan. De veldartillerie ondergaat wederom een grote gedaantewisseling.

Enkele belangrijke verbeteringen zijn inmiddels doorgevoerd. Zo kon in 1999 eindelijk, ruim een kwart eeuw na de start van het project, VUIST-1 worden overgedragen. De gegevensuitwisseling tussen en de informatieverwerking binnen de vuursteunelementen van de brigade waren geautomatiseerd. Het vervolgproject, het flexibele *Advanced Fire Support Information System*, is nog in ontwikkeling en zal voorzien in de geautomatiseerde *command and control* voor de totale vuursteun in de brigade (en hoger). Een belangrijke vooruitgang is eveneens de ingebruikneming van nieuwe 'ballistische meteostations' van de Finse firma Vaisalla. Deze systemen kunnen met minder personeel worden bediend en zijn zeer mobiel, veilig voor elektronische oorlogvoering en passief, dat wil zeggen dat er geen radar nodig is om de weerballon te volgen omdat de sonde zelf signalen naar het grondstation

zendt. De problematiek van de doelopsporing zal binnenkort voor een deel worden verlicht door het (eindelijk) daadwerkelijk inzetbaar zijn van de Sperwers van 101 RPV-batterij. Deze *remote piloted vehicles* zijn kleine, stille, radiografisch bestuurd vliegtuigjes, uitgerust met hoogwaardige sensoren. Zij kunnen worden ingezet voor het verzamelen van gevechtinlichtingen (*intelligence collection*) en het opsporen van doelen voor de artillerie (*target acquisition*). Andere verbeteringen op materieelgebied staan eveneens voor de deur. De meest opvallende is de instroming van de *Panzerhaubitze 2000* (PzH2000). Deze gemechaniseerde en geheel bepantserde 155 millimeter houwtser beschikt over eigen plaats- en richtingbepalende apparatuur, ingebouwde vuurregeling en een geheel automatische laadinrichting. De PzH2000 kan binnen zeer korte tijd verschillende doelen bestrijden tot een afstand van maximaal 38 kilometer. Een belangrijk uitgangspunt bij de aanschaf van de PzH2000 is dat

de veldartillerie tegelijkertijd zal kunnen beschikken over 155 millimeter *sensor fuzed munitions*, ook wel aangeduid onder de meer algemene benaming 'slimme munitie'. De huidige munitie is ontworpen voor het bestrijden van oppervlakedoelen. De *sensor fuzed* artilleriegranaat spoort aan het einde van zijn baan autonoom puntdoelen op en is in staat deze uit te schakelen. Tot slot kan nog worden gewezen op de spoedige realisatie van de zogenoemde waarnemingsopbouw. Het is de bedoeling dat de voertuigen van waarnemingsgroepen van de manoeuvrebataljons en enkele voertuigen van de verkenningseenheden gaan beschikken over een geïntegreerd geheel van optische instrumenten, dat zal worden gekoppeld aan plaats- en richtingbepalende apparatuur. Dit is een cruciaal project omdat bij het niet doorgaan ervan de waarnemer een vertragende factor in het (nabij)vuursteunproces zal blijven en de noodzaak tot inschieten vaak zal blijven bestaan. De voordelen van REORGVA en VUIST zouden hierdoor

Een mortieropsporingsradar AN/TPQ-36 van 1(NL)VN Mortieropsporingsradar batterij in de omgeving van Vitez in Bosnië, 1996 (Bron: IMG/KL)

deels teniet worden gedaan. Maar er zijn ook projecten waarmee het maar niet wil vloten. De zoektocht naar een goed doelopsporingsradarsysteem is hiervan het meest aansprekende voorbeeld.

Kosovo

Eenheden van de veld- en rijdende artillerie zijn inmiddels ook daadwerkelijk in het kader van vredesoperaties uitgezonden. Een mortieropsporingsbatterij, bestaande uit drie AN/TPQ-36 radars en 22 militairen van 101 Artillerieondersteuningsbatterij uit Nunspeet, vervulde tussen 1995 en 1998 een belangrijke taak binnen de *Rapid Reaction Force*, een onderdeel van UNPROFOR en later van achtereenvolgens IFOR en SFOR. Sinds 1997 zijn er nog enkele kleine veldartillerie-eenheden naar Bosnië uitgezonden geweest. Vuurmondpelotons van

41 Afdva traden daar namelijk op als mortierpeloton, uitgerust met 120 millimeter mortieren. Voor deze oplossing werd gekozen teneinde de frequentie van de uitzendingen van mortiereenheden van infanteriebataljons en mariniers te verminderen.

Ook vuurmondpelotons van 11 Afdra zijn als zodanig uitgezonden geweest. Algemeener bekend zijn echter de uitzendingen naar Kosovo (1999-2000). Het betrof hier opnieuw een mortieropsporingsradarbatterij, alsmede een artillerieafdeling. De keuze voor artillerieafdelingen – in plaats van de ‘gebruikelijke’ (pantser)infanterie – had een aantal oorzaken. De Duitse brigade waarbij zij zouden worden ingedeeld, beschikte niet over eigen vuursteunmiddelen, terwijl de les uit Bosnië was geweest dat juist deze respect afdwongen. Bovendien had Nederland op korte termijn onvoldoende (pantser)infanterie beschik-

baar. En ten slotte was niet eerder op de artillerieafdelingen een beroep gedaan: ze waren dus ‘aan de beurt’.

De keuze was voor de artilleristen een zeer welkome steun in de rug. Zij konden na een periode van omvangrijke bezuinigingen en inkrimpingen hun nut ook in vredesoperaties ten overstaan van de gehele wereld bewijzen. De nadruk van de werkzaamheden van achtereenvolgens 11 Afdra en 41 Afdva lag op infanterietaken. Patrouilleren, beveiligen en bewaken hadden de overhand. De afdeling had ook gebiedsverantwoordelijkheden. De uitzending is belangrijk geweest voor de eigenwaarde van de veldartilleristen en zal wellicht het einde blijken te zijn van één van de zeldzame perioden in de 325-jarige geschiedenis van de veldartillerie, waarin haar belang in het geding is geweest.

Bin Ladens terreurnetwerken in Europa

drs. J.A.E. Vermaat*

Inleiding

Al vóór 11 september waren er aanwijzingen dat er iets de lucht hing, al kon uit afgeluisterde telefoongesprekken onmogelijk worden afgeleid dat er in Amerika bijna gelijktijdig vier Boeings zouden worden gekaapt waarmee de bloedigste aanslagen uit de Amerikaanse geschiedenis zouden worden gepleegd. Ook de Europese link – drie van de vier zelfmoordpiloten waren Arabische studenten uit Hamburg – werd pas na 11 september zichtbaar. De daders vielen in het multiculturele Hamburg helemaal niet op.

In het algemeen geldt dat terroristen van het Bin Laden netwerk zoveel mogelijk proberen op te gaan in plaatselijke, etnische gemeenschappen. Niet zelden werden ze in Europa zelf gerecruteerd door naar Europa geëmigreerde extremisten die in moskeeën waren geïnfiltrerd. Deze boden tickets naar Afghanistan aan.

Ook propagandavideo's en internet spelen een rol bij het werven of motiveren van moslims voor de jihad (heilige oorlog). Afgelopen januari

berichtte *The Observer* hoe er in moskeeën in Engeland propagandavideo's over de jihad in Algerije en Afghanistan circuleren.¹ Jarenlang zijn de activiteiten van al-Qaeda-infiltranten in moskeeën ongemoeid gelaten. Waarschuwingen werden doorgaans genegeerd.

De al-Qaeda-infiltranten zochten naar mannen van tussen de twintig en de vijfendertig jaar die bereid waren hun toekomst in handen van al-Qaeda te geven. Deze mannen waren doorgaans geen zogeheten maatschappelijke mislukkelingen. Vaak waren ze hoog opgeleid en vertrouwd met de westerse cultuur. En tot het al-Qaeda-netwerk in Europa behoorden niet uitsluitend eerste of tweede generatie Arabische migranten. Er waren ook autochtonen bij, al was hun aantal verre in de minderheid. Velen werden in Europa tot de Islam bekeerd.

Oorsprong al-Qaeda-netwerk

De oorsprong van het al-Qaeda-netwerk van Osama bin Laden ligt in de Afghanistanoorlog. Bin Laden was een Saoedische miljonair die meevocht in de strijd tegen de Russische bezetter. Behalve Bin Laden waren er nog tal van andere vrijwilligers uit de Arabische wereld die zich bij het Afghaanse verzet aansloten. Bin Laden richtte zijn al-Qaeda (letterlijk: 'de Basis') op in 1989, nadat de Russen Afghanistan hadden verlaten. Arabische veteranen van de Afghanistanoorlog, ook wel aangeduid als 'Arabische Afghanen', vormden toen de kern van al-Qaeda. Zij wilden de strijd op andere fronten voortzetten,

eerst tegen de regimes uit de landen waar zij oorspronkelijk vandaan kwamen, later tegen het Westen in het algemeen.

Bin Laden vertrok in 1991 naar Soedan. Daar bouwde hij zijn netwerk verder uit. Na de Golfoorlog keerde hij zich in een scherpe verklaring tegen de aanwezigheid van Amerikaanse troepen in Saoedi-Arabië. Meer en meer werden de Amerikanen gezien als de grootste vijand van de Islam. Onder sterke Egyptische druk ontnam Saoedi-Arabië Bin Laden in 1994 zijn Saoedische staatsburgerschap.

Egyptische invloed

In 1996 moest hij Soedan verlaten en vestigde hij zich in Afghanistan. Daar verbond hij zich met de Taliban, een fanatieke religieuze beweging die zijn oorsprong in Pakistan had. Onder de Taliban veranderde Afghanistan in een fundamentalistische terreurstaat die aan het inmiddels wereldwijd opererende al-Qaeda-netwerk en aan Bin Laden zelf steun en bescherming verleende en die de opleiding van terroristen in trainingskampen toeliet.

In dit netwerk werd de invloed van extremistische moslims uit Egypte steeds groter. De belangrijkste waren de Egyptische arts Ayman al-Zawahiri (Bin Ladens tweede man) en Mohammed Atef, de militaire commandant. Atef speelde een sleutelrol bij 'de operatie' (een al-Qaeda-term) van 11 september vorig jaar.²

Atef en Zawahiri hadden intensieve

* De auteur is verslaggever bij 2Vandaag, de actualiteitenrubriek van EO en TROS. Hij publiceerde *In Naam van Allah? Islamitisch Fundamentalisme en Terrorisme* (De Banier, Utrecht, 1997) en *Islamic Fundamentalism and European Security*, verschenen in het Jaarboek 1998 van de KVBK. Hij werkt nu aan een boek over al-Qaeda. Een voorpublicatie is te verkrijgen bij emerson.vermaat@2vandaag.nl

contacten met al-Qaeda-cellen in Europa. Zonder de cel in Hamburg zou '11 september' niet mogelijk zijn geweest. Hoe wijdvertakt is het Europese netwerk van Bin Laden dat zowel in als buiten Europa aanslagen pleegt of voorbereidt?

De moord op Massoud

Ahmed Shah Massoud, de leider van de Noordelijke Alliantie, werd op 9 september 2001 vermoord. De aanslag werd gepleegd door twee Noord-Afrikaanse mannen die in België woonden en die zich als 'televisie-journalist' hadden voorgedaan. Het explosief zat in hun filmcamera verborgen. Massoud had tijdens de Afghanistanoorlog zoveel moed betoond dat hij de bijnaam 'Leeuw van de Pansjir' kreeg. De noordelijke

Pansjir-vallei was zijn uitvalsbasis. Nadat de Taliban in Afghanistan de macht hadden overgenomen lukte het ook hen niet hem uit dit noordelijke bolwerk te verdrijven.

In de zomer van 2001 werd er op de computer van een hoge al-Qaeda-functionaris in Kabul een brief getypt die bestemd was voor Yasser al-Sirri, directeur van het Islamic Observation Centre in Londen. De brief bevatte vragen voor Ahmed Shah Massoud. Al-Sirri moest twee Noord-Afrikaanse mannen (een van hen bleek later een Tunesiër te zijn) uit België namens zijn organisatie accrediteren zodat ze visa voor Pakistan konden krijgen en later via Kabul naar Massoud konden reizen.

Al-Sirri voldeed aan het verzoek. Na de val van de Taliban kochten twee

journalisten van de *Wall Street Journal* in Kabul min of meer toevallig de betreffende al-Qaeda-computer, niet wetend wat er allemaal op de harde schrijf stond. Enkele weken later gaf de computer zijn belangrijkste geheimen prijs.³

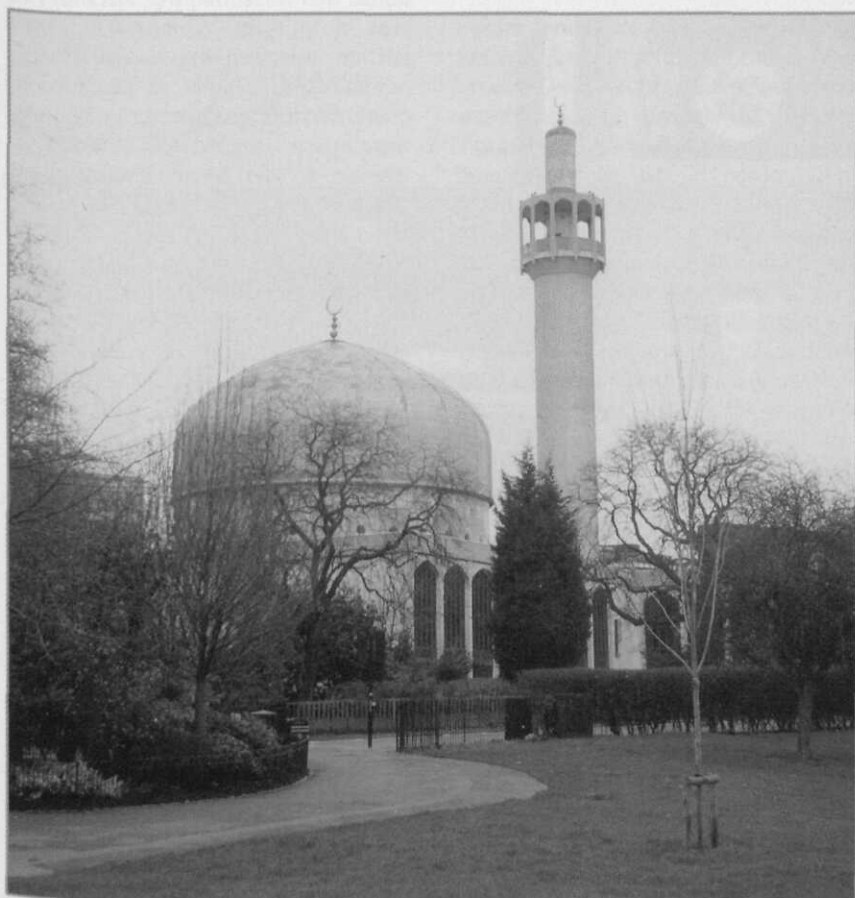
De moord op Massoud werd dus in Afghanistan door al-Qaeda gepland en in Europa verder voorbereid. Alles wijst erop dat die moord het werk was van Bin Laden en zijn al-Qaeda-netwerk. Hierna ga ik in op de Europese vertakkingen van dit netwerk.

Nederland en België

Nederland geldt als favoriete plaats voor politieke en religieuze extremisten. De Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) waarschuwde in diverse rapporten dat er met de stroom migranten ook elementen meekomen die hier bepaald ongewenst zijn. Zo zijn er Afghaanse oorlogsmisdadigers, aanhangers van de Taliban en andere religieuze of politieke extremisten die de conflicten uit het herkomstland naar Nederland proberen te exporteren.⁴

Soortgelijke problemen doen zich in België voor. De BVD merkte dat vooral Afghanen grote belangstelling voor vestiging in ons land hadden. Daarnaast waren er enkele Noord-Afrikaanse extremisten, meestal Algerijnen, maar ook Marokkanen die ons land als veilige thuishaven gebruikten. Minder bekend was echter dat al-Qaeda in ons land in diverse steden over eigen cellen beschikte. Pas na 11 september werden de details hierover bekend.

Richard Reid, de uit Engeland afkomstige man die kort voor Kerst met plastic explosieven in zijn schoen probeerde een Amerikaanse Boeing op te blazen, vertoefde meermalen in Amsterdam. Daar verloor hij zogenaamd zijn paspoort met het Pakistaanse inreisstempel, daar kocht hij de schoenen waarin een al-Qaeda-specialist explosieven verstopte. →

De Regent Park Moskee waar Abu Qatada zijn felle toespraken hield

(Foto: Emerson Vermaat)

Bin Laden leeft: Duitse Elitesoldaten jagen Terrorchef

Scharping im WELT-Gespräch: „Wir können stolz darauf sein“ – Rund 100 Bundeswehrsoldaten suchen nach Al-Qaida-Verstecken

Berlin – Die USA gehen fest davon aus, dass der Terroristenführer Osama Bin Laden lebt und sich an der afghanischen Grenze zu Pakistan versteckt hält. Dies berichtet die „New York Times“. Rund 100 deutsche Elitesoldaten sind in Afghanistan an der Jagd nach Bin Laden beteiligt. Einheiten des Kommandos Spezialkräf-

te (KSK) würden gemeinsam mit Soldaten der Verbündeten eingesetzt, sagte Bundesverteidigungsminister Scharping am Sonntag. Damit bestätigte er Presseberichte, wonach die KSK-Kräfte bereits seit mehreren Wochen gegen die Al Qaida im Einsatz seien und zusammen mit britischen und amerikanischen

Soldaten nach Verstecken der Organisation suchten.

Scharping zeigte sich mit dem Verlauf des Einsatzes sehr zufrieden. „Unsere Soldaten machen einen hervorragenden Job. Wir können stolz darauf sein“, sagte er im Gespräch mit der WELT. Scharping lehnte es ab, genaue Informationen zum Einsatz der

Bundeswehr zu geben. Er verstehe zwar das öffentliche Interesse, aber die „Sicherheit der eingesetzten Soldaten und ihrer Familien in der Heimat“ habe Vorrang. Bundestag und Verteidigungsausschuss würden aber über den Einsatz informiert.

Dennoch entzündete sich heftige Kritik an der Informations-

politik der Bundesregierung. CDU-Verteidigungspolitiker Paul Breuer sagte, für die Geheimhaltung der „Grundinformation über den KSK-Einsatz“ gebe es keine Begründung. Die Wehrexpertin der Grünen, Angelika Beer, regte „eine regelmäßige Berichterstattung an ein eigenes Gremium des Parlaments“ an.

Scharping forderte, dass die weitere Finanzierung des Afghanistan-Einsatzes aus dem Gesamtetat bestritten werden müsse, sobald die Sondermittel für den Anti-Terror-Krieg aufgebraucht seien. Er wies zurück, dass es bereits Einsatzpläne für den Irak gebe. DW

Seite 3: Weitere Berichte

• Uit: Die Welt, 25 februari 2002, blz. 1

Marwan al-Shehhi, de zelfmoordpijluit uit Hamburg die samen met Mohammed Atta in New York de torens van het World Trade Center zou verwoesten, dook medio april 2001 onverwacht in Amsterdam op. Wie hij daar ontmoette is onbekend.

Twee terroristische cellen

Op 13 september werden in Nederland en België twee terroristische cellen opgerold die later in verband met het al-Qaeda-netwerk werden gebracht. De cel in Brussel werd geleid door ex-voetballer Nizar Trabelsi die oorspronkelijk uit Tunesië kwam. Trabelsi bereidde een aanslag op de Franse ambassade in Parijs voor. Hij had een net pak gekocht waaronder hij de explosieven wilde verbergen. Eenmaal in of bij de ambassade had hij zichzelf moeten ontploffen.

In de jaren negentig was Trabelsi aan de drugs en de drank verslaafd geraakt. Hij ging naar Londen waar hij onder invloed kwam van de Abu Qatada, een Islamitische geestelijke die ervan verdacht wordt een sleutelfiguur in het Europese netwerk van al-Qaeda te zijn. Jordanië zou hem graag uitgeleverd zien wegens mogelijke betrokkenheid bij enkele aanslagen; zijn banktegoeden zijn kort na 11 september bevroren.

Een eigen netwerk

Mogelijk op aandringen van Abu Qatada vertrok Trabelsi naar een al-Qaeda trainingskamp in Afghanistan en keerde enthousiast terug. Drank en drugs waren niet meer aan hem besteed, de jihad des te meer. In België bouwde hij zijn eigen netwerk

op. Tot dat netwerk behoorden waarschijnlijk ook de twee moordenaars van Massoud. De cel in Brussel stond in nauw contact met al-Qaeda-cellen in Rotterdam en Frankrijk.

De Rotterdamse cel werd geleid door Jerome Courtailler, een Fransman die eerder samen met zijn broer David in Afghanistan was geweest. Dat gebeurde nadat zij in Londen door

sjeik Abu Qatada waren overgehaald zich aan te sluiten bij Bin Ladens wereldwijde heilige oorlog tegen het Westen.

David keerde begin 1999 terug naar Frankrijk waar hij werd gearresteerd. Hij werd verdacht van mogelijke betrokkenheid bij de aanslagen op de Amerikaanse ambassades in Kenia en

De onopvallende ingang van de al-Quds moskee in Hamburg: trefpunt van de Hamburgse al-Qaeda-cel (Foto: Emerson Vermaat)

Tanzania. Zijn broer vluchtte daarop naar Rotterdam waar hij leiding gaf aan een terreurcel die samen met Trabelsi een aanslag op de Amerikaanse ambassade in Parijs voorbereidde.

Gestolen paspoorten

In het pand aan de Kempenaerstraat trof de politie een grote hoeveelheid paspoorten aan, die deels behoorden tot de voorraad Belgische paspoorten die eerder in Den Haag en Straatsburg waren gestolen. Het vermoeden rees dat de Rotterdamse cel mede betrokken was geweest bij de voorbereidingen van de moord op Massoud. De politie trof verder videocassettes over de strijd in Tsjetsjenië aan.

Frankrijk

In Frankrijk sympathiseert een aantal Noord-Afrikaanse migranten met extremistische groeperingen uit het moederland. De belangrijkste daarvan zijn de Gewapende Islamitische Groep (GIA), de Salafistische Groep voor Prediking en Strijd (GSPC) en een groep die zich Vervloeking en Verbanning noemt. Als onderdeel van al-Qaeda volgen deze groepen een actief rekruteringsbeleid en zijn ze erin geslaagd een flink aantal moskeeën te infiltreren.

Ze staan in nauw contact met geestverwanten in Engeland van wie de

Verdachte foto's en teksten in computer Bosnië

SARAJEVO, 22 FEBR. In de computer van een in Bosnië werkzame Saoedische hulporganisatie hebben Bosnische en Amerikaanse onderzoekers foto's en ander materiaal gevonden die wijzen op banden van de organisatie met terroristische organisaties.

Zo werden in de computer van de 'Saoedische Hoge Commissaris voor Hulp aan Bosnië' foto's aangetroffen van het World Trade Center en het Amerikaanse ministerie van Defensie voor en na de aanslagen van 11 september vorig jaar, straatkaarten van Washington, een programma voor de omgang met sproevliegruigjes, handelingen voor het vervalsen van identiteitskaartjes van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken en namen, gegevens en foto's van ambtenaren van dat ministerie. Ook werden foto's gevonden van eerder door terreurdaden getroffen doelen als de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania en het Amerikaanse marineschip USS Cole. Ook vonden de onderzoekers anti-semitisch en anti-Amerikaans lesmateriaal voor kinderen - en aanwijzingen dat miljoenen dollars van de hulporganisatie zoek zijn.

nisatie in Bosnië zeshonderd miljoen dollar gespendeerd. De organisatie huist in een complex in de Bosnische hoofdstad Sarajevo waarvan een moskee met ruimte voor vijfduizend gelovigen, moderne klaslokalen, een restaurant, een bibliotheek en een sporthal deel uitmaken.

Het onderzoek begon in november na de arrestatie van zes Algerijnen - van wie er een de Bosnische nationaliteit had - die van banden met terreurorganisaties als Osama bin Laden's Al-Qaeda werden verdacht. De zes werden later aan de Amerikaanse ambassade overgedragen en bevonden zich nu met andere vermeende terroristen op de Amerikaanse basis Guantánamo Bay op Cuba. Een dag voor ze werden overgedragen bepaalde de hoogste juridische instantie in Bosnië dat ze moesten worden vrijgelaten, omdat de door de Amerikanen overhandigde bewijslast onvoldoende zou zijn om hun detentie langer te rechtvaardigen.

De overdracht van de zes Algerijnen aan de Amerikanen leidde in Sarajevo tot betogingen van boze moslims, zowel voor als na de overdracht van de zes, juist gisteren

• Uit: NRC Handelsblad, 22 februari 2002, blz. 5

Ook Moussaoui liet zich in Afghanistan in een al-Qaeda-kamp opleiden. In februari 2001 ging hij naar de Verenigde Staten om daar vlieglessen te volgen. Hij wekte bij de vlieg-school verdenking omdat hij niet in stijgen of landen geïnteresseerd was, maar alleen in horizontaal vliegen en het maken van bochten. De vlieg-school nam contact op met de FBI, die Massaoui in augustus arresteerde. Na 11 september

rees het vermoeden dat hij wel eens de 'twintigste kaper' had kunnen zijn. In drie van de gekeerde toestellen zaten op 11 september vijf kapers, in een zaten er vier en dat toestel stortte voortijdig in Pennsylvania neer, nadat passagiers de vier kapers hadden geprobeerd te overmeesteren.

Massaoui had dezelfde opleiding gevolgd als de andere zelfmoordpiloten en hij had geld ontvangen uit dezelfde bronnen. Net als kaper Mohammed Atta toonde hij een opvallende belangstelling voor sproei-vliegtuigen.⁵

eerdergenoemde Abu Qatada de belangrijkste is. Niet alleen de twee broers David en Jerome Courtailler, maar ook de Franse Marokkaan Zacarias Massaoui kwamen in zijn ban. Evenmin als de beide Courtaillers had Moussaoui een fundamentalistische achtergrond. Hij vertrok naar Londen om er te studeren, haalde zijn diploma en kwam via de moskee in aanraking met het al-Qaeda-netwerk rond Abu Qatada. Hetzelfde gebeurde met Trabelsi, de gebroeders Courtailler en de latere 'shoebomber' Richard Reid.

Reports link shoe suspect to al-Qae

Tie to terror camp explored

By Blake Morrison and Elliot Blair Smith
USA TODAY

The man accused of trying to light explosives in his sneakers during a weekend trans-Atlantic flight might be linked to Osama bin Laden's terrorist network, and he worshipped at the same London mosque as a man who has been charged in the probe of the Sept.

11 attacks, news reports said Wednesday.

Richard Reid, 28, is being held at the Plymouth House of Correction near Boston, pending a bond hearing Friday. Reid, also known as Abdel Rahim, is charged with interfering with a flight crew for allegedly trying to ignite plastic explosives concealed in his sneakers Saturday aboard an American Airlines flight from Paris to Miami.

A flight attendant who smelled sulfur confronted Reid before he could light the fuse. After a struggle, passengers helped to subdue Reid before the jet made an emergency landing in Boston.

Richard Reid: Attended same mosque as indicted terrorist.

Authorities said Wednesday they were uncertain of Reid's motives or whether he was linked to the al-Qaeda terrorism network. But media reports indicated that Reid, a British citizen, was connected to at least two radical Islamic groups.

Meanwhile, al-Qaeda fighters who have been detained in Afghanistan recognized Reid as someone who attended an al-Qaeda training camp there, NBC News reported. A Justice Department spokesman said he could not confirm the report.

In London, the chairman of the Brixton Mosque and Islamic Center

said that Reid attacked Zacarias Massaoui in 1998 and 1 Moroccan charged with the al-Qaeda carried out the Sept. Whether Reid and Mo is unclear. "We notice (in Reid) toward the end with us when he talked jihad and suicide attack man Abdul Haqq Baker

Authorities say the Reid carried were so an indication that he accomplished. If conviction charges now filed again could face up to 20 years

• Uit: USA Today, 27 december 2001, blz. 1

'Al-Kaida stuurde Nederlanders naar leger'

'Ground Zero', New York

(Foto: Emerson Vermaat)

Djamel Beghal

Een andere Fransman die connecties met Abu Qatada had was Djamel Beghal. Deze Algerijn had door zijn huwelijk met een Franse vrouw de Franse nationaliteit gekregen. In 1997 vertrok hij met zijn gezin naar Engeland, waar hij een fanatieke volgeling werd van sjeik Abu Qatada. Beghal woonde eigenlijk in de Engelse stad Leicester, maar reisde regelmatig naar Londen.

In het najaar van 2000 vertrok Beghal naar een trainingskamp in Afghanistan. Hij zou in maart 2001 in de buurt van Kandahar ook een ontmoeting hebben gehad met Bin Ladens rechterhand Abu Zubaydah. Zubaydah zou hem hebben opgedragen een aanslag op de Amerikaanse ambassade in Parijs voor te bereiden.

Terrorisme

Romana Abels en
Kustaw Bessems

ST. ANDREWS - De top van Osama bin Ladens Al-Kaida-netwerk gaf Nederlandse volgelingen opdracht om dienst te nemen in het leger. Daar moeten zij trainen voor de gewapende strijd tegen ongelovigen. Dit zegt de Schotse terrorismedeskundige R. Gunaratna.

Al-Kaida heeft over de hele wereld agenten, aldus Gunaratna. Het Al-Kaida-leiderschap besprak de

rekrutering in Nederland en gaf via interne communicatie door aan de agenten in Nederland dat de moslims daar zich moeten laten trainen door het Nederlandse leger. Het was een verzoek, speciaal van Osama.

Inlichtingendiensten hebben deze informatie niet verkregen in Nederland, maar onderschept binnen de Al-Kaida-leiding, zegt Gunaratna.

De oproep aan Nederlandse moslims om voor de gewapende jihad te oefenen bij de krijgsmacht, verscheen vorig jaar op een website met de naam 'Qoqaz' (Kaukasus). Later bleek dat deze

site hoorde bij een vanuit Londen georganiseerde, wereldwijde actie om jongeren te rotsen.

Gunaratna zegt nu dat de tekst op de site een toevallige verschijning was van een bericht dat binnen Al-Kaida op veel grotere schaal de ronde deed.

Deze informatie werd zeer breed verspreid en is via door de Qoqaz-sites opgepikt. Wij weten dat Al-Kaida soldaten uit verschillende Europese legers heeft gerekruteerd.

Hij wijst op Said Bahaji, die begin 1999 in de Bundeswehr diende. De voorvluchtige 26-jarige Duitser van Marokkaanse komaf

woonde in Hamburg bij kaper Mohammed Atta en wordt gezien als logistiek brein achter de Duitse plegers van de aanslagen van 11 september.

Bahaji was ook geabonneerd op de nieuwsbrief van de genoemde website.

Een woordvoerder van Defensie in Nederland zegt dat mensen met extremistische denkbeelden er bij de sollicitatie uit worden gefilterd.

Toch ontving Bin Laden goede berichten uit Nederland. Op een videofilm die in december vrijkwam, zegt hij: „Een van de media berichtte dat in Nederland, in

een van de centgen na de operatie van de islam aanvas elf jaar daarvoor

Gunaratna: „Al-Kaida ontvingen regelmatig activiteiten van Europese landen

een van de mezo'n rapport. Hij gen toen hij in Nederland geb

scheppen die agporten vaak erse agent waarsc DE VERDEWING, # EEN NIET TE WINN

• Uit: Trouw, 20 februari 2002, blz.1

Toen hij in juli via Dubai naar Parijs probeerde terug te keren werd hij in Dubai gearresteerd. Zijn paspoort bleek vals. Bij verhoren vertelde hij over zijn ontmoeting met Abu Zubaydah, en de geplande aanslag in Parijs. Hij noemde ook enkele namen, waaronder die van zijn plaatsvervanger Kamel

Daoudi en Nizar Trabelsi. Beghal werd in september aan Frankrijk uitgeleverd, waar hij een deel van zijn bekentenissen weer introk. Die zouden, verklaarde zijn advocaat, onder dwang zijn afgelegd.⁶ Er volgden enkele arrestaties, maar Kamel Daoudi wist naar Leicester te ontkomen, waar hij eind september werd opgespoord en uitgeleverd aan Frankrijk.

Terwijl Beghal gold als de leider van het hele netwerk, was Daoudi de logistieke man, gespecialiseerd in computers en internet. Na diens arrestatie in Leicester vond de politie een codeboek voor het verzenden van gecodeerde boodschappen op internet. Niet uitgesloten wordt dat die boodschappen een rol hebben gespeeld bij de aanslagen van 11 september.⁷

Spanje

Spanje heeft al jaren te maken met een groeiende stroom migranten uit Noord-Afrika. Onder hen bevinden

zich ook gewelddadige extremisten, op zoek naar steunpunten in Zuid-Europa. Mohammed Atta, een van de drie Hamburgse zelfmoordpiloten, bezocht Spanje zeker tweemaal, en wel in januari en juli 2001. In juli vloog hij vanuit Amerika naar Madrid, reed vervolgens helemaal naar de badplaats Salou, niet ver van Barcelona.

Op dat moment logeerde ex-voetballer Trabelsi bij de Algerijn Mohammed Belaziz in Cascante, slechts drie uur rijden van Salou. Mogelijk hebben Atta, Belaziz en Trabelsi elkaar toen ontmoet.⁸ Belaziz zou op 25 september samen met vijf andere Algerijnen worden opgepakt. Alle arrestanten behoorden tot een extremistische groepering die deel uitmaakte van het al-Qaeda-netwerk.

In november 2001 werden nog meer vermeende al-Qaeda-terroristen gearresteerd, van wie Imaz Eddin Barakat Yarbat, alias Abu Dahdah, de belangrijkste was. Deze uit Syrië afkomstige man werd gezien als de mogelijke leider van het al-Qaeda-netwerk in Spanje. Door een Spaanse vrouw te trouwen verwierf hij de Spaanse nationaliteit.

Abu Dahdah reisde regelmatig naar Engeland voor gesprekken met Abu Qatada. Hij was ook in Afghanistan waar hij Bin Laden en diens militaire strateeg Mohammed Atef zou hebben ontmoet.⁹ Over de telefoon besprak hij tal van zaken met al-Qaeda-contacts elders in Europa. Eind augustus had hij een telefoongesprek met een onbekende Noord-Afrikaanse

man die zich 'Shakur' noemde. Shakur deelde Abu Dahdah mee dat er 'vlieglessen' werden gevolgd, en: 'We hebben de vogel de hals doorgesneden.'¹⁰

Later begreep onderzoeksrechter Balthasar Garzon dat dit sloeg op de vlieglessen die Atta en de zijnen in de Verenigde Staten aan het volgen waren en dat het doorsnijden van de hals van de vogel mogelijk sloeg op het doorklieven van de hoge torens van het World Trade Center.

Zouden Shakur en Abu Dahdah voorkennis van de aanslagen van 11 september hebben gehad? Het wordt niet uitgesloten. In een agenda van Said Bahaji, de logistieke man van de Hamburgse cel rond Mohammed Atta, vond de politie het telefoonnummer van Abu Dahdah, die behalve met Bahaji nog met andere verdachte personen in Hamburg in contact stond.¹¹

Italië

In Italië vertoont het al-Qaeda-netwerk vooral belangstelling voor de welvarende Noord-Italiaanse steden. In Milaan opereerde men vanuit het Islamitisch Cultureel Centrum en de bijbehorende moskee. Lange tijd wer-

den deze gedomineerd door de Egyptische terreurbeweging 'Gama'a al Islamiya', later gingen Noord-Afrikaanse invloeden domineren.

De Tunesiër Essid Sami ben Khemais werd gezien als de leider van het al-Qaeda-netwerk in Italië. Hij organiseerde reizen van moslim-extremisten naar Tsjetsjenië en Afghanistan. Het netwerk handelde op grote schaal in identiteiten en paspoorten.

Ben Khemais had contacten over heel Europa. Hij kende ook de Tunesiër Tarek Maroufi, die de Belgische nationaliteit had gekregen. Maroufi staat al geruime tijd bovenaan een lijst van zes andere Tunesiërs die door Stefan Dambruoso, de openbare aanklager van Milaan, worden gezocht.¹² Pas medio december 2001 werd Maroufi in België gearresteerd, maar de Belgische justitie weigerde aan het Italiaanse uitleveringsverzoek te voldoen.

De Milanese cel rond Ben Khemais plande diverse aanslagen in Italië (Rome) en Frankrijk (Straatsburg). Dit gebeurde in nauwe samenwerking met een terreurcel in Frankfurt. Kort nadat deze cel eind december 2000 werd opgerold, waarschuwde Maroufi zijn vriend Ben Khemais om snel onder te duiken. Deze negeerde de waarschuwing en vertrok in maart

2001 nog naar Spanje voor overleg met plaatselijke leden van het al-Qaeda-netwerk.

Diezelfde maand had de Italiaanse politie een telefoongesprek tussen Ben Khemais en Lased ben Heni, een Libiër in Duitsland, afgeluisterd. Beide bespraken de inzet van zenuwgas bij aanslagen. Dit zou eerst in Frankrijk worden uitgeprobeerd. In een ander gesprek werd verwezen naar 'de sjeik', in al-Qaeda-kring de aanduiding voor Osama Bin Laden.

De sjeik is iets aan het uitbroeden en dat is niet iets kleins,

zou Ben Heni tegen Ben Khemais hebben gezegd.¹³ Na 11 september begreep de Italiaanse justitie waar deze opmerking op sloeg.

Ben Khemais en enkele van zijn medewerkers werden in april 2001 gearresteerd. In november 2001 volgden er in Milaan nieuwe arrestaties.

De Balkan

Na het uitbreken van de oorlog in Bosnië in het voorjaar van 1992 roken de Arabische Afghanen nieuwe kansen om hun strijd voort te zetten. Ze werden daarin actief gesteund door

Het verwoeste deel van het Pentagon (Foto: Emerson Vermaat)

Dorp in Kosovo (Foto: Emerson Vermaat)

Iran, dat ook een contingent strijders naar Bosnië stuurde. De betrekkingen tussen Sarajevo en Teheran waren uitstekend. De Arabische en Iraanse strijders verwierven zich op het slagveld een reputatie van uitzonderlijke wreedheid. Ze maakten officieel deel

uit van het Bosnische Derde Legerkorps. Ze richtten zich ook tegen enkele in Bosnië werkzame westerse hulpverleners.

In Dayton drongen de Amerikanen er bij de Bosnische president Alia

Izetbegovic op aan alle buitenlandse strijders (er waren er inmiddels tweeduizend) te laten vertrekken.¹⁴ Izetbegovic stemde schoorvoetend in, maar zo'n vierhonderd bleven er achter. Die kregen de Bosnische nationaliteit en zorgden voor de nodige problemen. Er bleken ook al-Qaeda-sympathisanten tussen te zitten.

In september 2001 arresteerden de Bosnische autoriteiten een Egyptenaar en een Jordaniër. Niet lang daarna werden zes Algerijnen opgepakt. Een van hen was Bensayah Belkacem, die Bosnische, Jemenitische en Algerijnse paspoorten had. Zijn telefoongesprekken met Abu Zubaydah, de man die de Afghaanse trainingskampen runde, waren door de Amerikanen afgeluisterd. Hun plan was een aanslag te plegen op de Amerikaanse ambassade in Sarajevo. Het Bosnische hooggerechtshof sprak Belkacem en de zijnen in januari 2002 vrij wegens gebrek aan bewijs. Maar de Bosnische regering leverde hen niettemin aan de Verenigde Staten uit.

Ook in Albanië en Kosovo hadden zich al-Qaeda-cellen gevormd. De

Mede door het NAVO-ingrijpen in Macedonië werden al-Qaeda-extremisten daar tijdig de pas afgesneden

(Foto: Emerson Vermaat)

De flat van Mohammed Atta in de Hamburgse Mariastrasse: eerste etage links (Foto: Emerson Vermaat)

In de Hamburgse Marienstrasse vormde zich in 1999 een al-Qaeda-cel rond Mohammed Atta (Foto: Emerson Vermaat)

actualiteitenrubriek *Netwerk* meldde dat een groep Egyptenaren in 1997 van plan was de Amerikaanse ambassade in Tirana op te blazen, een operatie die in *Netwerk* met al-Qaeda in verband werd gebracht.¹⁵

Albanië werd gebruikt als springplank naar Kosovo en Macedonië. In april 1999 werden vijfhonderd Arabische strijders vanuit Noord-Albanië Kosovo binnengesmokkeld. De hele operatie werd geleid door Bin Ladens plaatsvervanger Ayman al-Zawahiri.¹⁶ Enkele OÇK-strijders volgden een opleiding in Afghanistan, waar zij ook met Tsjetsjeense strijdmakkers in aanraking kwamen. Kosovo werd later gebruikt als springplank naar Macedonië.

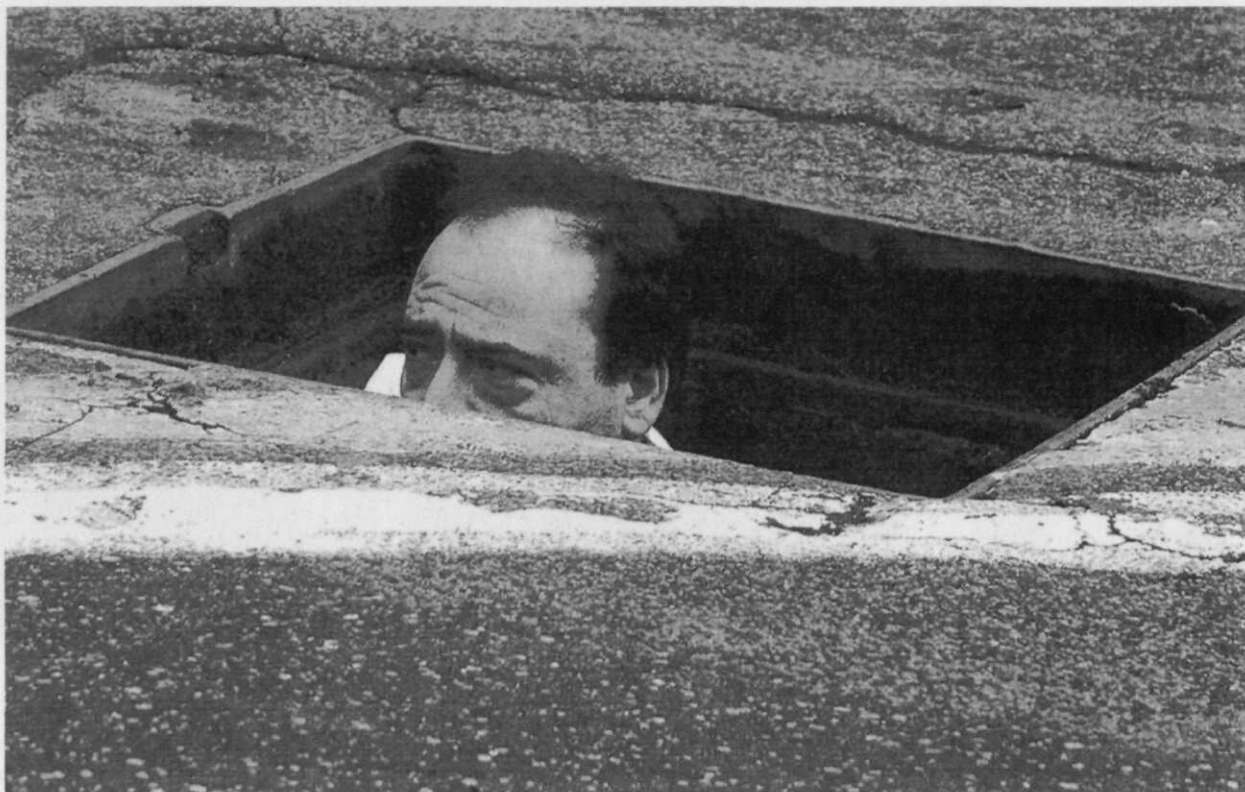
Duitsland

Kort na de aanslagen 11 september besteedden de Duitse media veel aandacht aan de Hamburgse connectie: drie van de vier Arabische zelfmoordpiloten stonden in deze stad als student ingeschreven. Ze maakten deel uit van een terreurcel die werd geleid door de uit Egypte afkomstige Mohammed Atta. In het kader van zijn studie architectuur reisde Atta in 1995 naar Egypte, waar de Egyptische geheime dienst constateerde dat hij contacten onderhield met islamitische extremisten. De telefoon van

Atta's vader werd afgeluisterd.¹⁷ Een jaar later zat Atta in Afghanistan, waar hij ongeveer anderhalf jaar verbleef.

Sleutelfiguren

Atta keerde in 1998 terug als een ander mens. Hij lachte niet meer.¹⁸ De Hamburgse terreurcel rond Atta was tegen 1999 volledig operationeel. De logistiek was in handen van Said Bahaji, een Duitse Marokkaan die kort voor 11 september naar Pakistan uitweek en nu door de Duitse justitie wordt gezocht. Twee andere sleutelfiguren waren Marwan al-Shehhi uit

Een Amerikaanse bewaker kruipt nabij de ambassade in Rome uit een tunnel voor de waterleiding na een zoektocht naar chemische wapens.

FOTO DYLAN MARTINEZ/REUTERS

Door onze correspondent
Aart Heering

ROME - Voor de tweede keer binnen een week is Rome opgeschrikt door een terroristische actie. Het rumoer rond de arrestatie van acht vermoedelijke moslimterroristen was nog niet verstomd, toen in het centrum een bom ontplofte. Er vielen geen slachtoffers.

De op een bromfiets gemonteerde bom explodeerde om half vijf 's ochtends bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en het hoofdbureau van politie. Auto's

Alarm in Rome na aanslag

en vuilcontainers werden in de lucht geslingerd en tot ver in de omtrek sneuvelden de ruiten. Een Nederlandse toerist zag na de explosie drie jonge mannen wegrennen.

Gezien het tijdstip gaat het volgens de politie om een actie van anti-globalisten tegen de minister van Binnenlandse Zaken, Claudio Scajoja. De bewindsman

wordt verantwoordelijk geacht voor het bloedige politieoptreden bij de G8-bijeenkomst van juli vorig jaar. Scajoja spreekt van 'een aanval op een symbool van de veiligheid van staat en burgers'.

De mogelijkheid dat het om internationaal terrorisme gaat, wordt overigens niet uitgesloten. De politie verkeert in hoogste staat van paraatheid na de arresta-

tie, vorige week, van negen Marokkanen die grote hoeveelheden springstof en cyanide bezaten. Ook werden kaarten gevonden met de toegangswegen naar de Amerikaanse ambassade. De negen zijn vermoedelijk lid van de Salafitische Groep voor Strijd en Gebed, een radicale moslimbeweging die banden heeft met Osama bin Laden.

Gebleken is dat de verdachten bekend waren met het ondergrondse leidingnet van de nutsbedrijven. Vlakbij de ambassade waren in de waterleiding twee gaten geboord.

De politie denkt een aanslag met gifgas en springstof te hebben voorkomen. Een in allerijl naar Rome afgereisd FBI-team sprak van 'de meest serieuze dreiging sinds 11 september'.

De bewaking rond de Amerikaanse en Britse ambassades, het ministerie van Binnenlandse Zaken en het Vaticaan is versterkt.

• *Uit: Algemeen Dagblad, 27 februari 2002, blz. 7*

de Verenigde Arabische Emiraten en Ziad Jarrah uit Libanon.

Allen kwamen regelmatig bijeen in de al-Quds-moskee in Hamburg. Daar zijn zij waarschijnlijk door het al-Qaeda-netwerk gerekruteerd. Toch was vooral Jarrah allerm minst het prototype van een fundamentalistisch moslim. Hij woonde samen met een vriendin, dronk alcohol en danste nog in februari 2001 op een familiefeest in Libanon. Anderzijds kan dat alles

mogelijk dienen als uitstekende camouflage. Net als Atta vertoefden Marwan al-Shehhi en Ziad Jarrah enige tijd in Afghanistan.

Eind 2000 en begin 2001 verklaarde het drietal dat ze hun passen hadden 'verloren'. Daarin stonden Pakistaanse inreisstempels die bij een Amerikaanse visumaanvraag te veel aandacht zouden vragen. Met hun nieuwe paspoorten kregen ze snel een Amerikaans visum waarop ze in de

Verenigde Staten een pilotenopleiding gingen volgen, ter voorbereiding van de aanslagen van 11 september.

Rol van Irak

Atta's ontmoetingen met de Iraakse consul in Praag, in juni 2000 en april 2001, deden het vermoeden rijzen dat Irak mede bij de aanslagen van 11 september betrokken was. Deze Iraakse consul, Ahmed Khalil Ibrahim Samir al-Ani, was Saddams belangrijkste spionagechef in Mid-

den- en Oost-Europa. De Iraakse topspion zou vóór de aanslag van 11 september nog een andere kaper ontmoeten: Khalid al-Midhar.¹⁹ Na zijn ontmoetingen in Praag vertoonde Atta in Amerika plotseling een merkwaardige belangstelling voor sproeivliegtuigen.

De Hamburgse zakenman Mamoun Darkazanli is door de Amerikanen in september 2001 op de zwarte lijst gezet. Oorspronkelijk afkomstig uit Syrië trouwde hij een Duitse vrouw en verwerfde zo de Duitse nationaliteit. Hij was samen met Mohammed Atta in 1999 op de bruiloft van Said Bahaji, bezocht dezelfde al-Quds-moskee en onderhield contacten met Abu Dahdah, ook een Syriër, in Spanje. Omstreeks dezelfde tijd dat Atta in Spanje was, was Darkazanli daar ook.²⁰

Smokkelactiviteiten

In maart 1995 kreeg Darkazanli bezoek van de Soedanese koopman Mamdouh Salim. Bij de Deutsche Bank opende het tweetal een rekening die mogelijk werd gebruikt om al-Qaeda-activiteiten te financieren. Salim gold als Bin Ladens belangrijkste financiële man.²¹ Hij was van het begin af bij al-Qaeda betrokken en kende Bin Laden al uit de tijd dat

deze in Afghanistan tegen de Russische bezetter vocht.

In 1997 werd Salim in Duitsland opgepakt en aan de Verenigde Staten uitgeleverd. Tijdens het proces in New York werd hij ook nog in verband gebracht met smokkel van nucleaire onderdelen ten behoeve van Bin Laden.²²

Het al-Qaeda-netwerk in Duitsland vertoonde een voorkeur voor universiteitssteden als Hamburg, München, Duisburg, Berlijn en Frankfurt. Daar kon men zich zonder op te vallen als student laten inschrijven en een opleiding volgen die later goed van pas zou kunnen komen. In Frankfurt opereerde het zogenaamde 'Meliani Commando'. Zij planden aanslagen in Straatsburg. Een van de doelwitten was het Europees Parlement dat men tijdens een zitting met zenuwgas wilde bestoken. Bij dit plan waren ook al-Qaeda-cellen in Londen en Milaan betrokken.²³

Mogelijk andere doelwitten

Andere doelwitten in Straatsburg waren de kathedraal en de kerstmarkt. De plannen mislukten toen een Duitse anti-terreureenheid de meeste leden van de Frankfurter cel op 26 december 2000 arresteerde. De leider, Mohammed Bensakhria ('Meliani'),

ontsnapte naar Spanje, maar werd daar later alsnog gearresteerd en aan Duitsland uitgeleverd. De arrestaties in Frankfurt leidden later tot het oprollen van de cellen in Londen en Milaan.

Ook in München en Duisburg opereerden terroristen die tot het al-Qaeda-netwerk behoorden. De uit Mauretanië afkomstige student Mouhamedou Ould Slahi bijvoorbeeld, kwam via internet in contact met personen die hem uitnodigden om naar Afghanistan te gaan. Hij studeerde af in de elektronica, richtte een eigen bedrijf op, en vocht in Bosnië en Tsjetsjenië. Later trad hij op als verbindingsman tussen Bin Laden en Ahmed Ressay, die eind 1999 een aanslag op het vliegveld van Los Angeles plande.²⁴ Ressay werd na het passeren van de Canadees-Amerikaanse grens aangehouden toen bleek dat hij in zijn auto een grote hoeveelheid explosieven verborgen had. Tijdens verhoren door de FBI gaf hij veel informatie prijs over de geplande aanslag en zijn contacten met al-Qaeda.

Conclusie

Het al-Qaeda-netwerk is in Europa veel meer wijdvertakt dan voor 11 september werd aangenomen. Ook de vele arrestaties die na 11 september zijn verricht, hebben dit netwerk niet geheel uitgeschakeld. Richard Reid probeerde eind december nog een Amerikaanse Boeing op te blazen.

Zorgelijk is dat jonge moslims in moskeeën in Europa door al-Qaeda werden gerukuteerd. Die activiteiten gaan ook nu door. In landen en regio's waar westerse troepen in het kader van vredesmissies of ordehandhaving gelegerd zijn (Afghanistan, de Balkan), is de situatie minder stabiel dan we zouden wensen. Vorig jaar werd in Bosnië nog een al-Qaeda-netwerk ontmanteld. Er is dus alle reden om waakzaam te blijven. Met aanslagen, ook in Europa, zal men ook dit jaar rekening moeten houden.

Noten

¹ *The Observer*, 27 januari 2002.

² Ed Blanche - The Egyptians around Bin Laden, in *Jane's Intelligence Review* (13)(12) p. 19-21.

³ *Wall Street Journal Europe*, 2 Januari 2002.

⁴ Binnenlandse Veiligheidsdienst - Terrorisme aan het Begin van de 21e Eeuw. Dreigingsbeeld en Positionering BVD. Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag, 2001, p. 32.

⁵ United States District Court for the Eastern District of Virginia, *United States of America v. Zacarias Moussaoui* - Indictment, p. 15-17.

⁶ *Le Monde*, 20 oktober 2001.

⁷ *BBC News*, 5 oktober 2001, 15:26 GMT.

⁸ 'Das Netzwerk des Terrors', *ZDF*, 24 oktober 2001.

⁹ *El Pais*, 14 november 2001.

¹⁰ *El Pais*, 19 november 2001.

¹¹ *El Pais*, 18 november 2001.

¹² 'Procura della Repubblica. Presso il Tribunale Ordinario die Milano', N13016/99 R.G. Notizie di Reato/Mod. 21 N. 286 Reg. Int.

P.M., p. 1.

¹³ *Der Spiegel*, 5 november 2001, p. 38.

¹⁴ Richard Holbrooke - *To End a War*. Random House, New York, 1998, p. 320.

¹⁵ *Netzwerk*, 23 oktober 2001.

¹⁶ *Der Spiegel*, 24 september 2001, p. 15.

¹⁷ 'Das Leben der Terrorpiloten', *ARD*, 23 november 2001.

¹⁸ Zie noot 21.

¹⁹ *Chicago Tribune*, 8 oktober 2001.

²⁰ Reportage van auteur in *2Vandaag*, 14 december 2001.

²¹ *Süddeutsche Zeitung*, 26 september 2001.

²² United States District Court Southern District of New York, *United States v. Usama Bin Laden, and others*, Indictment S (9) 98 CR. 1023 (LBS), p. 7, 19.

²³ *The Sunday Telegraph*, 16 september 2001.

²⁴ *Der Spiegel*, 15 oktober 2001, p. 33; 'Das Netzwerk des Terrors', *ZDF*, 24 oktober 2001.

Rechtsextremistische Tendenzen unter jungen Menschen in Ostdeutschland

dr. D.H. Kollmer*

Einleitung

Mit dem Beitritt der Deutschen Demokratischen Republik (DDR) zur Bundesrepublik Deutschland im Herbst 1990 wurde die Nationale Volksarmee der DDR (NVA) aufgelöst. Offiziere und Unteroffiziere der NVA, die auch in der Bundeswehr dienen wollten, konnten einen Antrag auf Übernahme in den Dienst derselben stellen.

Mit der Eingliederung von Soldaten der NVA in die Bundeswehr und der Ausdehnung der Wehrpflicht nach Artikel 12a des Grundgesetzes der Bundesrepublik Deutschland auf die neuen Bundesländer¹ sind die gesellschaftspolitischen Probleme Ostdeutschlands in die Bundeswehr eingeschickert.

Zunächst wurde dies nur vereinzelt wahrgenommen. Aber spätestens seit dem sogenannten 'Videoskandal' bei einem Gebirgsjägerbataillon im sächsischen Schneeberg² und verschiedener anderer Vorkommnisse mit rechtsextremistischem Hintergrund ist man in der Bundeswehr bezüglich dieses Themas sensibilisiert.

Trotzdem habe ich in Gesprächen immer wieder feststellen können, dass sich diejenigen die sich noch nicht näher mit Ostdeutschland beschäftigen mussten, der komplexen Problematik nicht bewusst sind. Genau so erging es mir als ich 1998 als Chef einer Kompanie der Fern-

Het komt zelden voor dat een artikel in de Duitse taal wordt geplaatst. Zowel het thema 'rechtsextremisme' als de toegankelijkheid waren voor de redactie argumenten om dit artikel in de oorspronkelijke taal te plaatsen. De Nederlands-Duitse samenwerking maakt het onderwerp relevant en actueel.

meldetruppe in das brandenburgische Blankenfelde versetzt wurde. Von einem Tag auf den anderen war ich der Disziplinarvorgesetzte von fast 140 ostdeutschen Bundeswehrsoldaten. Alles Kameraden, die eine ganz andere Sozialisation erlebt hatten, wie ich sie im Umfeld von Hamburg und meiner Alma Mater in Freiburg im Breisgau erlebt hatte. Der Hintergrund dieser Sozialisation und die Folgen, die diese im 'Extremfall' mit sich gebracht hat, werden im folgenden dargestellt.

Ostdeutsche Impressionen

Wer hat schon einmal die Möglichkeit genutzt und ist in Ostdeutschland bewusst abseits der bekannten Trampelpfade entlang abgelegener Dörfer gefahren?

Wer ist schon einmal in einer ostdeutschen Großstadt zu später Stunde durch Stadtteile gelaufen die einen sozialen Brennpunkt darstellen?

Wer dies getan hat, dem wird ein offensichtlicher Unterschied zu vergleichbaren westdeutschen Orten

beziehungsweise Städten aufgefallen sein: die immer wiederkehrende Ansammlung junger Männer mit Kurzhaarschnitt und Bomberjacken, womöglich mit Pitbulls, aber zumindest mit getunten Kleinkraftwagen älterer Bauart. Sie wirken bedrohlich in ihrer aggressiven, ablehnenden Haltung.

Wüsste man nicht aus der Presse von der Gefährlichkeit mancher dieser Gruppen, würde man sie bei genauem Hinsehen belächeln, diese aufgeplusterten jungen Kerle oftmals noch mit pubertären Pickeln, Pflaumbärtchen und unsicherer Zigarettenhaltung. Sie gehören zum Alltag in den neuen Bundesländern und stellen für ihre Umwelt durch die vermeintlich, offen zur Schau gestellte Gewaltbereitschaft eine unterschwellige Bedrohung dar.

Wie es dazu gekommen ist, welche Strukturen entstanden sind und was dringend dagegen getan werden muss, wird im folgenden auf der Grundlage eigener Erfahrungen, der Ergebnisse wissenschaftlicher Erkenntnisse des Max-Planck-Institutes für Bildungsforschung, der Universitäten Berlin, Bielefeld, Gießen und Köln sowie der neusten Verfassungsschutzberichte des Bundesministerium des Innern und des Freistaates Sachsen dargestellt.³

Unterschiede zwischen Ost und West

Als ich 1998 nach Brandenburg versetzt wurde, war mir bewusst, dass

* Dr. Kollmer ist Dozent für Militärgeschichte an der Offizierschule des Heeres in Dresden.

sich meine Arbeit in den neuen Bundesländern in vieler Hinsicht von einer Verwendung in den alten Bundesländern unterscheiden würde. Wie groß die Unterschiede zwischen den beiden Teilen Deutschlands rund acht Jahre nach dem Zusammenbruch des kommunistisch-sozialistischen Machtgefüges noch waren, konnte ich zu diesem Zeitpunkt nicht wissen.

Insbesondere die ökonomischen Verhältnisse, die infrastrukturellen Rahmenbedingungen, die sozialen Strukturen und die Mentalitäten sind aufgrund der gegensätzlich verlaufenen Entwicklungen zwischen 1945 und 1990 bis heute noch nicht aneinander angeglichen. Soziologen vermuten, dass dieser Prozess frühestens in einer Generation abgeschlossen sein wird.⁴ Zu den großen Missverständnissen zwischen Ost- und Westdeutschen gehört die vornehmlich in der westdeutschen Medienlandschaft immer wieder auftretende Verwunderung und Empörung über rechtsextremistische Gewalttaten in Ostdeutschland.⁵ Politologen und Soziologen hingegen hatten bereits frühzeitig, spätestens aber nach den gewalttätigen Vorkommnissen in Rostock-Lichtenhagen, auf die Divergenzen jugendlicher Protestkultur in Ost und West hingewiesen.⁶

Die Gründe dafür sind sehr vielfältig und komplex. Leider ist es in diesem Rahmen nur möglich exemplarisch einige herausragende Ursachen darzustellen.

Wurzeln des Rechtsextremismus in Ostdeutschland

Die Jugendprotestkultur in der DDR⁷ – so weisen dies die bisher gesichteten Unterlagen der Gauck-Behörde aus – war sehr vielschichtig.⁸ Aufgrund der fehlenden gesamtgesellschaftlichen Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus und der Ablehnung der herrschenden sozialistischen Partei waren viele dieser Jugendlichen Abweichler rechtsextremisti-

chem Gedankengut gegenüber abgeschlossen.

Die maßgeblichen Treffpunkte der rechten Szene waren die Spiele der Vereine der DDR-Fußballoberliga. Vom Regime totgeschwiegen, entwickelte sich in diesem Umfeld seit Mitte der siebziger Jahre eine Hooliganszene, die nach 1989 die Basis für die Entwicklung des Rechtsextremismus in den neuen Bundesländern bildete. Eine Szene die sich darüber definierte, bereit zu sein – auch mit Gewalt – das auszudrücken, was die Mehrheit empfand; die Ablehnung des DDR-Regimes.

Dasselbe Phänomen findet sich in der Musikszene der DDR wieder. Eine nicht unerhebliche Zahl von Undergroundbands spielte Punkmusik mit antisemitischen, fremdenfeindlichen, gewaltverherrlichenden Texten. Massiver jugendlicher Protest gegen die bestehende Verhältnisse in der DDR war vornehmlich rechtsextrem.⁹

Nach der Wende ist diese Erscheinung von den verantwortlichen Stellen im Westen der Republik zunächst nicht wahrgenommen worden und konnte sich deshalb schnell weiterentwickeln. Anfänglich erfolgte eine zielgerichtete Unterstützung durch vergleichbare Gruppierungen aus den alten Bundesländern, doch stellte sich sehr schnell heraus, dass die ost- und westdeutschen Rechtsextremen programmatisch wie strukturell nicht miteinander kompatibel sind.¹⁰

Rechtsextreme Szene in Ostdeutschland

Aufbau, aufwuchs und Führung

Im Gegensatz zu den – im wahrsten Sinne des Wortes – 'alten' Bundesländern besteht die rechtsextreme Szene in den Bundesländern auf dem Gebiet der ehemaligen DDR hauptsächlich aus 15-25 Jahre jungen Männern.¹¹ Sie gehören zumeist sehr kleinen regionalen Gruppierungen an. Diese sind entweder Teil der mittler-

weile verbotenen 'Blood and Honour'-Bewegung oder in Form einer sogenannten 'Kameradschaft' gegliedert und haben eine hohe Fluktuation.¹² Nach Schätzungen des Bundesverfassungsschutzes sind rund 25.000 junge Menschen diesen Gruppierungen zuzurechnen.¹³

Diese sehr losen Organisationsformen kennzeichnen sich durch gruppenorientiertes Auftreten, ihre starke innere Gemeinschaft und ihr provozierendes Auftreten in der Öffentlichkeit. Die offenkundig zur Schau getragene Gewaltbereitschaft führt zu einer alltagskulturellen Dominanz in dem konkreten meist sehr begrenzten Umfeld. Martialisches Auftreten oftmals verbunden mit PS-starken Boliden und Kampfhunden sollen die jeweilige Umwelt zugleich beeindrucken und einschüchtern.¹⁴

Musik

Der Einstieg in die Szene erfolgt in den meisten Fällen über die örtliche Jugendszene, über Freunde, Szenenzeitschriften (sogenannte 'Fanzines') und Skinhead-Musik respektive Konzerten.¹⁵ Musik hat für die Rechtsextremen – wie schon zu DDR-Zeiten – eine herausragende Bedeutung.

Skinheadkonzerte sind die überregionalen Treffpunkte der Szene. Hierbei werden die Zusammengehörigkeit und das Gemeinschaftsgefühl der Mitglieder gestärkt.¹⁶ Dies zeigt sich insbesondere durch häufige Gewaltausbrüche in Anschluss an Konzerte dieser Art.

Darüber hinaus dienen sie der 'Nachwuchsgewinnung', da die Mehrzahl der Besucher dieser Veranstaltungen mit bis zu 1500 Teilnehmern nicht Teil der rechtsextremen Szene an sich sind, sondern zumeist nur neugierige, von dem Erscheinungsbild der Szene faszinierte Jugendliche.¹⁷

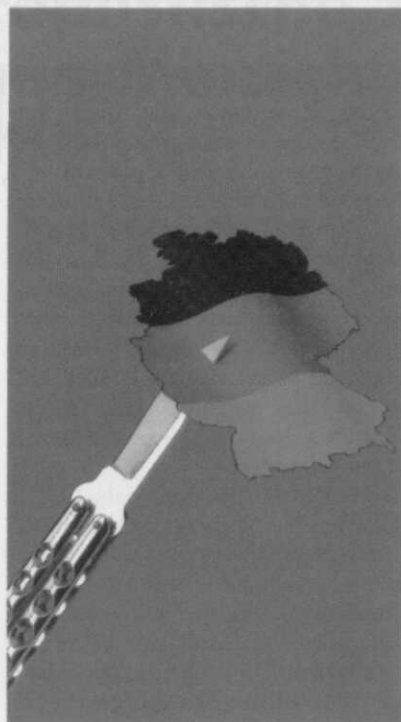
Gewaltausbrüche

Die Gewaltbereitschaft der Szene ist selbst für die Polizei unberechenbar, da es zumeist zu spontanen Gewaltausbrüchen kommt.¹⁸ Der Bundes-

Demokratie ist verletzlich

Rechtsextremismus in Deutschland...

... ist der Titel einer Wanderausstellung des Bundesamtes für Verfassungsschutz. Sie soll in modifizierter Form auch in der Truppe gezeigt werden. Im Kern bietet sie dem Besucher aktuelle Grundlageninformationen über den Rechtsextremismus in der Bundesrepublik (Begriffe, Ideologie, Strukturen, Vorgehensweise). Durchgehendes Fundament der Ausstellung ist die „wehrhafte Demokratie“. Der folgende Blick auf einige Tafeln, Kontaktadresse und Ausstellungstermine soll eine Hilfestellung für Aktivitäten der politischen Bildung sein.

verfassungsschutz hat für das Jahr 2000 in der Bundesrepublik 746 Gewaltdelikte mit rechtsextremistischem Hintergrund gezählt, wovon 348 auf die neuen Bundesländer entfielen. Von den 25.000 Ostdeutschen, die der Szene zugerechnet werden, gelten knapp 20 Prozent als gewaltbereit, also fast 5.000 zumeist jugendliche Männer.¹⁹

Die Opfer der Gewaltausbrüche sind in den meisten Fällen ebenfalls junge Männer, die primär aus Cliques unter starkem Alkoholeinfluss heraus attackiert werden. Die Angegriffenen gehören fast immer sozialen Randgruppen an.²⁰ Da Fremdenfeindlichkeit ein Teil der Identität der rechten Szene ist, sind die Opfer sehr oft Ausländer.²¹

Kommunikation

Die Kommunikation zwischen den Mitgliedern der Gruppen ist sehr flexibel und auf dem modernsten technischen Stand.²² Zumeist wird sie per Handy oder Internet geführt (so

gibt es zum Beispiel rund neonazistische 800 Homepages im Internet in deutscher Sprache).²³ Folglich ist die entscheidende Kommunikation innerhalb der rechtsextremen Szene für die überwachenden Behörden nur schwer kontrollierbar.

Erschwert wird diese Situation für die Ermittlungsbehörden durch den hohen Mobilisierungsgrad der Rechtsextremen. Zu Protestveranstaltungen und Konzerten kommen regelmäßig bis zu tausend Teilnehmer aus ganz Ostdeutschland.²⁴

Trotz der beschriebenen Strukturen ist eine Verfestigung der Szene zu kriminellen Vereinigungen oder gar terroristischen Gruppen laut Verfassungsschutz bisher noch nicht festzustellen.²⁵

Gründe für Rechtsextremismus in den neuen Bundesländern

Für diese Entwicklung in den neuen Bundesländern gibt es drei sehr wich-

tige Gründe: die wirtschaftliche Situation, das sogenannte 'Festhalten an der Scholle' und das 'Erbe' der DDR.²⁶

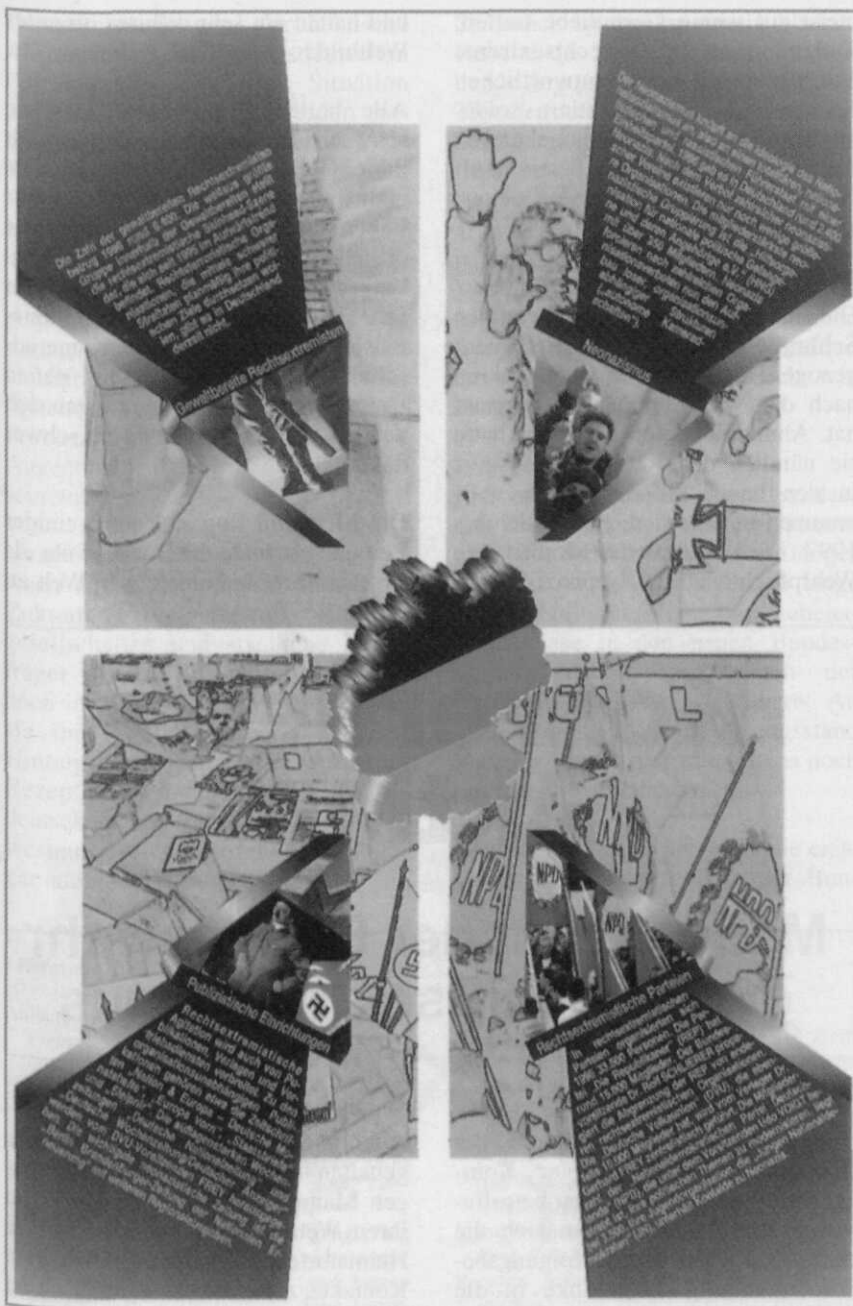
Die unbefriedigende ökonomische Situation schafft vor allem in ländlichen Gebieten kaum Perspektiven für junge Menschen. Wer die entlegene Gebiete im Oderbruch oder in der Lausitz kennt, kann dies sehr gut nachvollziehen.

Wenige Großunternehmen mit entsprechenden zentripetalen Kräften, eine schlecht ausgebaute Infrastruktur, große Entfernungen zu deutschen Großstädten und zumeist inadäquat ausgebildete Arbeitskräfte haben dazu geführt, dass die erhofften Investoren fern geblieben sind und auf lange Sicht wohl fernbleiben werden. Folglich können sich hier auch nur sehr schwer mittelständische oder kleinere Unternehmen entwickeln und die wirtschaftliche Lage dieser Regionen entscheidend verbessern.

Perspektivlosigkeit

Die Perspektivlosigkeit paart sich hier oftmals noch in verhängnisvoller Art und Weise mit einem 'Festhalten an der Scholle'. Diese Verhaltensweise liegt in der geringen Mobilität sowie dem sehr stark ausgeprägten Familienzusammenhalt innerhalb der DDR-Gesellschaft begründet und führt heute noch dazu, dass selbst Orte mit über 30 Prozent Jugendarbeitslosigkeit nur geringe Abwanderungsquoten von jungen Menschen zu verzeichnen haben. Diese Einstellung ist bedauernd, zumal diese jungen Menschen in einem von der DDR-Gesellschaft geprägten Umfeld verbleiben.²⁷

Die jungen Menschen, um die es hier geht, werden von einer Generation erzogen die unter sozialistischen Vorzeichen aufgewachsen ist und sich mit dem Leben unter dem Regime der Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) so gut wie möglich arrangiert hatte. Die unter der Einheitspartei sozialisierten antideokratischen Einstellungen tradierten Mentalitäten, die man auch in

rechtsextremen Kreisen wieder findet: Autoritarismus, Antipluralismus, Kollektivismus, stark ausgeprägtes Freund-Feind-Denken, Antikapitalismus, und Antiamerikanismus wurden in die Erziehung der Kinder zwangsläufig miteinbezogen.²⁸

Erziehung

Erschreckend sind die Ergebnisse

einer Umfrage der Universität Köln zur Fremdenfeindlichkeit in Ostdeutschland.²⁹ Eine der wichtigsten Erkenntnisse ist, dass 60 Prozent aller Frauen die das 46. Lebensjahr überschritten haben, deutlich fremdenfeindlich sind.³⁰ Dies sind die Mütter der heutzutage rechtsextrem auffälligen jungen Männer. Deren Kinder leben gerade nicht in der DDR son-

dern in der antiautoritären, pluralistischen, individualisierenden, toleranten, marktwirtschaftlichen und amerikanisierten Gesellschaft der Bundesrepublik. Demzufolge wird frühestens die Generation die jetzt aufwächst ihre Kinder so erziehen können, wie es in der pluralistischen und demokratischen bundesdeutschen Gesellschaft selbstverständlich sein sollte.

Geringe schulische Bildung

Aber nicht nur die Eltern haben oftmals die Orientierung in der neuen Gesellschaft verloren. Auch die Kinder, die natürlich zuerst instinktiv ihren Eltern glauben, haben häufig Anpassungsschwierigkeiten an die nicht mehr ganz so neuen Verhältnisse.³¹ Diese Handlungsunsicherheit entlädt sich oftmals in Gewalt. Gewalt gegen vermeintlich Schwächere, gegen diejenigen die ihren Eltern die Arbeit wegnehmen, gegen diejenigen die nicht 'dazu' gehören.³² Besonders schwierig wird es, wenn sich diese diffizile Sozialisation mit einer geringen schulischen Bildung verquickt. Dann werden – so haben Soziologen festgestellt – die tradierten Werte der DDR-Gesellschaft besonders intensiv verinnerlicht. Sie geben nämlich den sozial Schwächeren in der unübersichtlichen Gesellschaft der Bundesrepublik den Halt den sie vermeintlich brauchen.³³

DDR-Mentalitäten

Insbesondere aus dieser Gruppe Jugendlicher rekrutiert die rechtsextreme Szene in ganz Deutschland ihren Nachwuchs. In Ostdeutschland trifft sie dabei aber auf junge Menschen die die unerfüllten Hoffnungen ihrer Eltern unreflektiert aufnehmen.³⁴ Für die nicht in Erfüllung gegangenen Wünsche muss es Gründe geben. Die Erklärungen dafür dürfen aber nicht kompliziert sein. Genau hier setzt die Bauernfängerei der Rechtsextremen an: sie liefern Argumente, indem sie Vorurteile vor dem Hintergrund von DDR-Mentalitäten bedienen.³⁵

Insbesondere in sozial schwächeren Regionen versuchen sie auf diese Weise Einfluss auf Jugendszenen zu

gewinnen, mit dem Ziel die Unzufriedenen und Ungebildeten in ihrem Sinne zu beeinflussen. Über Konzerte oder Kameradschaftsabende werden die Interessierten dann später in die 'Gemeinschaft' integriert.³⁶

Erfahrungen als Kompaniechef mit diesem Phänomen

Die Prozesse der Nachwuchsrekrutierung der rechten Szene sind mir wiederholt als Kompaniechef in einem kleinen Standort in Brandenburg geschildert worden. Wer als Offizier der Bundeswehr im Osten der Republik ausbilden, erziehen und führen darf, sammelt automatisch Erfahrungen mit dieser besonderen Entwicklung.

Ein 'gesunder' Querschnitt der Männer

In allen Regionen der Bundesrepublik wird ein gesunder Querschnitt der jungen deutschen Männer als Wehrpflichtige in die Bundeswehr eingezogen. Die rechtsextremen Jugendlichen gelten als besonders wehrdienstfreudig, da sie sich eine gute militärische Ausbildung vorzugsweise mit Waffen und Gerät erhoffen. Intern geht die Bundeswehr sogar davon aus, dass alle Mitglieder der rechtsextremen Szene ihren Wehrdienst leisten und ein Teil von ihnen sogar dazu animiert werden, sich als Zeitsoldat zu bewerben. Diese sollen dann später als Ausbildungskader für die paramilitärischen Gruppierungen der rechtsextremen Szene eingesetzt werden.

Die bereits in rechtsextremen Kreisen auffällig gewordenen Einberufenen sind den militärischen Dienststellen von vornherein bekannt. Trotzdem gibt es immer wieder junge Wehrpflichtige, die durch die Raster von Polizei und Verfassungsschutz fallen und mit der Hoffnung zur Bundeswehr kommen, dort auf viele Gleichgesinnte zu stoßen.

Sehr schnell müssen sie aber feststellen, dass sie mit ihrem Gedankengut

meist auf wenig Gegenliebe treffen. Zudem muss jeder rechtsextreme Vorfall von dem verantwortlichen Kompaniechef dokumentiert, soldatenrechtlich geprüft und umgehend an die verantwortlichen Strafverfolgungsbehörden in- und extern weitergeleitet werden.

Unterschätzung

Die Bundeswehr hat die notwendigen Schlussfolgerungen aus den Fehlern gezogen, die sie in den ersten Jahren nach dem Fall der Mauer gemacht hat. Ähnlich anderen Behörden hatte sie nämlich den Rechtsextremismus in den neuen Bundesländern vollkommen unterschätzt. So wurden bis 1997 noch komplette Straßenzüge Wehrpflichtiger aus Neonazi-Brenn-

und hatten ein sehr diffuses, unreifes Weltbild.

Alle hatten gemeinsam, dass sie schwache Charaktere waren, die Halt in der Gemeinschaft suchten, weil sie nicht wussten, wie sie alleine ihr Leben bestreiten sollten. Aus ihrer örtlichen Gemeinschaft herausgerissen, waren sie in der Bundeswehr sehr verunsichert. Die Verhaltensmuster ihrer Cliquen und Kameradschaften hatten in diesem neuen Umfeld keinen Wert. Sie mussten sich neu orientieren und taten sich schwer dabei.

Die Mehrzahl fing sich nach einiger Zeit und erkannte die Bundeswehr als Chance, ihrer kleinen, engen Welt zu

Konzertierte Aktion

Maßnahmen der Bundeswehr gegen Rechtsextremismus

punkten wie Rostock-Groß Klein oder Berlin-Marzahn in einzelne Kompanien eingezogen. Bei den betroffenen Kompaniechefs gaben sich die verantwortlichen Strafverfolgungsbehörden ständig die Klinke in die Hand.

In meiner Verwendung als Kompaniechef bin ich mehrfach mit erwähnenswerten rechtsextremen Vorkommnissen konfrontiert worden. In allen Fällen handelte es sich um junge Männer mit geringer Schulbildung (Sonderschule und Hauptschule), die aufgrund der Sozialisation in ihrem Umfeld dieses Gedankengut angenommen hatten. Sie waren vor ihrer Bundeswehrzeit arbeitslos gewesen

entkommen, die sie bis dato gefangen gehalten hatte. Die Mehrzahl der jungen Männer wollte im Anschluss an ihren Wehrdienst nicht mehr in ihre Heimatorte zurückkehren. Über gute Kontakte zur privaten Wirtschaft ist es sogar gelungen, der Hälfte dieser Wehrpflichtigen einen Berufsstart im Großraum Berlin zu ermöglichen.

Notwendige Schlussfolgerungen

Die Ursachen des Rechtsextremismus in den neuen Bundesländern sind offensichtlich nicht so einfach zu erklären, wie es manches bundesdeutsche Boulevardblatt gerne hätte.

Genauso wenig wird der hektische Aktionismus der bundesdeutschen Politiker die schwierige Situation zwischen Rostock und Dresden entscheidend verbessern können.

Vor dem Hintergrund der historischen Wurzeln des Jugendprotestes in den neuen Bundesländern, den schwer kontrollierbaren rechtsextremen Strukturen, der durch die DDR-Vergangenheit geprägten Mentalität, der sozialen Umbruchsprozesse und der vielfältigen ökonomischen Schwierigkeiten wird deutlich, dass dieses Problem nur mit sehr viel Geduld und Augenmaß in den Griff zu bekommen sein wird.

Investitionen

Auch aus diesem Grund müssen in Zukunft Privatpersonen, Kapitalgesellschaften und staatliche Nachfrager in der Europäischen Union noch intensiver als bisher prüfen, ob sie ihre Investitionen – vor dem Hintergrund der internationalen Rezeption – nicht besser in Ostdeutschland tätigen als an beliebten westeuropäischen Standorten oder gar außerhalb Europas.

Sicherlich ist die kurzfristig höchste Rendite das vordergründig entscheidende Argument für eine Investition. Trotzdem muss sich in den kommenden Jahren gerade jeder westdeutsche Investor die Frage stellen, inwieweit der internationale Imageverlust aufgrund rechtsextremer Vorkommnisse insbesondere in Ostdeutschland diese Vorteile nicht kompensiert³⁷ und langfristig Investitionen in den neuen Bundesländern höhere Renditen erbringen, volkswirtschaftlich wie betriebswirtschaftlich.

Erziehung

Man muss sich darauf einstellen, dass uns das Phänomen des rechtsextremen Jugendprotestes noch länger begleiten wird.³⁸ Zumindest so lange bis es gelungen ist, die Lebensverhältnisse in den neuen Bundesländern denen im Westen der Republik erheblich anzunähern. An dem derzeitigen Entwicklungsstand gemessen, wird dies mindestens noch eine Generation dauern.

Ziemlich genau so lange bis die erste Generation, die primär in der Bun-

desrepublik sozialisiert worden ist, Kinder bekommt. Diese werden dann mit den Erfahrungen ihrer Eltern in einer pluralistischen, demokratischen Gesellschaft erzogen werden und nicht vor dem Hintergrund einer Erziehung in einem totalitären Regime.

Ausbildung

Ein Grundmaß an ökonomischer Zufriedenheit sowie eine auf Toleranz und Meinungsvielfalt aufgebaute Erziehung beziehungsweise Ausbildung sind letztlich grundlegende Voraussetzungen für eine prosperierende demokratische Gesellschaft.³⁹

Nur ein funktionierendes, pluralistisches Gemeinwesen wird es uns auch in Zukunft erlauben, die europäischen Bande noch enger zu knüpfen.

Ein geeintes, starkes Europa wiederum ist die große Chance für zukünftige Generationen sich couragiert weltweit für Freiheit, Gleichheit, Einigkeit und Recht einzusetzen.

→

Literatur

- Ahlheim, Klaus/Heger Bardo: *Der unbequeme Fremde. Fremdenfeindlichkeit in Deutschland – empirische Befunde*. Schwalbach 1999.
- Behrends, Jan C./Kuck, Dennis/Poutrus, Patrice G.: *Historische Ursachen der Fremdenfeindlichkeit in den neuen Bundesländern*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39 /2000, S. 15-21.
- Bromba, Michael/Edelstein, Wolfgang: *Das anti-demokratische und rechtsextreme Potential unter Jugendlichen und jungen Erwachsenen in Deutschland. Eine Expertise für das Bundesministerium für Bildung und Forschung*. Bonn 2001.
- Diewald, Martin/Goedicke, Anne/Solga, Heike: *Arbeitsmarktkompetenzen in Ostdeutschland – nicht vorhanden oder nicht gefragt?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 40/2000, S. 39-46.
- Friedrich, Walter: *Ist der Rechtsextremismus im Osten ein Produkt der autoritären DDR?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 46/2001, S. 16-23.
- Jaschke, Hans-Gerd: *Sehnsucht nach dem starken Staat – Was bewirkt die Repression gegen rechts?* In: *Aus Politik und Zeit-*

- geschichte*, B 39 /2000, S. 22-29.
- Karakus, Muradiye/Lünse, Dieter: *Zivilcourage – eine demokratische Tugend*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 7-8/2000, S. 14-21.
- Kleinert, Corinna/de Rijke, Johann: *Rechtsextreme Orientierungen bei Jugendlichen und jungen Erwachsenen*. In: Wilfried Schubarth/Richard Stöss (Hrsg.): *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Bilanz*. Bonn 2000, S. 167-198.
- Kreuzer, Arthur: *Skins, Rocker, Rechtsextremismus. Eine kriminologische Bestandsaufnahme nach einem Jahr ausgeprägter Jugendgewalt*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 22. April 2001, S. 8.
- Pfahl-Traughber, Armin: *Die Entwicklung des Rechtsextremismus in Ost- und Westdeutschland*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39 /2000, S. 3-14.
- Pollack, Detlef: *Wirtschaftlicher, sozialer und mentaler Wandel in Ostdeutschland*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 40/2000, S. 13-21.
- Schröder, Burkhard: *Rechtsextremismus im Internet*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39/2000, S. 49-54.

- Schubarth, Wilfried/Stöss, Richard (Hrsg.): *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Bilanz*. Bonn 2000.
- Staud, Torlaf: *Nazis sind chic. Und der Osten ist brauner, als es viele Politiker wahrhaben wollen*. In: *Die Zeit*, Nr. 8, 15. Februar 2001, S. 1.
- Thumfart, Alexander: *Politische Kultur in Ostdeutschland*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39-40/2001, S. 6-14.
- Wagner, Bernd: *Handbuch Rechtsextremismus. Netzwerk, Parteien, Organisationen, Ideologiestrukturen, Medien*. Hamburg 1994.
- Ders.: *Rechtsextremismus und kulturelle Subversion in den neuen Ländern*. Berlin 1998.
- Ders.: *Rechtsextremismus und Jugend*. In: Wilfried Schubarth/Richard Stöss (Hrsg.): *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Bilanz*. Bonn 2000, S. 155-166.
- Verfassungsschutzbericht 1999 des Bundesministeriums des Innern. Bonn 2000.
- Verfassungsschutzbericht 2000 des Freistaates Sachsen. Herausgegeben vom Staatsministerium des Innern und des Landesamtes für Verfassungsschutz Sachsen. Dresden 2001.

Noten

- ¹ Mit den Begriffen 'Ostdeutschland' und 'neue Bundesländer' werden in der Bundesrepublik Deutschland seit 1990 die Regionen auf dem Staatsgebiet der ehemaligen DDR bezeichnet.
- ² Ein Zeitsoldat dieses Bataillons hat 1996 mit Stubenkameraden 'Erschießungsszenen' nachgespielt und mit einer Videokamera aufgenommen. Dabei wurden nationalsozialistische Symbole gezeigt und nationalsozialistische Aussprüche getätigt. Die Videobänder von gut sechs Stunden (sic!) hat der Soldat hinterher an den Privatsender SAT 1 verkauft. Dieser hat daraus einen großen politischen Skandal gemacht. Der Soldat wurde sofort suspendiert und alsbald aus dem Dienstverhältnis entlassen.
- ³ Siehe hierzu das umfangreiche Literaturverzeichnis am Ende der Darstellung.
- ⁴ Siehe hierzu unter anderem: Ahlheim, Klaus/Heger Bardo: *Der unbequeme Fremde. Fremdenfeindlichkeit in Deutschland – empirische Befunde*. Schwalbach 1999, S.79ff.; Pfahl-Traughber, Armin: *Die Entwicklung des Rechtsextremismus in Ost- und Westdeutschland*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39 /2000, S. 12f.
- ⁵ Exemplarisch für unzählige Belegstellen: Staud, Torlaf: *Nazis sind chic. Und der Osten ist brauner, als es viele Politiker wahrhaben wollen*. In: *Die Zeit*, Nr. 8, 15. Februar 2001, S. 1 und S. 6.
- ⁶ Pfahl-Traughber: *Rechtsextremismus*, S. 3f.
- ⁷ Siehe hierzu Behrends, Jan C./Kuck, Dennis/Poutrus, Patrice G.: *Historische Ursachen der Fremdenfeindlichkeit in den neuen Bundesländern*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39 /2000, S. 15 –21.
- ⁸ *Dresdner Neuste Nachrichten* vom 9. März 2001, S. 4.
- ⁹ Behrends/Kuck/Poutrus: *Historische Ursachen*, S. 19f.
- ¹⁰ Pfahl-Traughber: *Rechtsextremismus*, S. 5.
- ¹¹ Kreuzer, Arthur: *Skins, Rocker, Rechtsextremismus. Eine kriminologische Bestandsaufnahme nach einem Jahr ausgeprägter Jugendgewalt*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 22. April 2001, S. 8.
- ¹² *Verfassungsschutzbericht 2000 des Freistaates Sachsen. Herausgegeben vom Staatsministerium des Innern und des Landesamtes für Verfassungsschutz Sachsen*. Dresden 2001, S. 16.
- ¹³ Zu Strukturen der rechtsextremistischen Szene siehe: Wagner, Bernd: *Rechtsextremismus und Jugend*. In: Schubarth, Wilfried/Stöss, Richard (Hrsg.): *Rechtsextremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Bilanz*. Bonn 2000, S. 160ff.
- ¹⁴ Wagner, Bernd: *Rechtsextremismus und kulturelle Subversion in den neuen Ländern*. Berlin 1998, S. 7. Verfassungsschutzbericht 1999 des Bundesministeriums des Innern. Bonn 2000, S. 25f.
- ¹⁵ Der Zugang junger Menschen zur rechtsextremen Szene wird ausführlich erläutert bei: Kleinert, Corinna/de Rijke, Johann: *Rechtsextreme Orientierungen bei Jugendlichen und jungen Erwachsenen*. In: Schubarth/Stöss (Hrsg.): *Rechtsextremismus*, S. 185ff.
- ¹⁶ Verfassungsschutzbericht 1999, S. 27.
- ¹⁷ Verfassungsschutzbericht 2000, S. 15.
- ¹⁸ Ebenda, S. 16ff.
- ¹⁹ Verfassungsschutzbericht 1999, S.17ff.
- ²⁰ Kreuzer: *Skins, Rocker, Rechtsextremismus*.
- ²¹ Verfassungsschutzbericht 2000, S. 8.
- ²² Pfahl-Traughber: *Rechtsextremismus*, S. 9.
- ²³ Verfassungsschutzbericht 2000, S. 15. Weiterführend zu dieser Problematik siehe: Schröder, Burkhard: *Rechtsextremismus im Internet*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39/2000, S. 49-54.
- ²⁴ Die durchschnittliche Teilnehmerzahl fiel im vergangenen Jahr durch massive Gegenmaßnahmen staatlicher Stellen zum Beispiel in Sachsen von 435 im Jahre 1999 auf rund 140. (Verfassungsschutzbericht 2000, S. 14.)
- ²⁵ Verfassungsschutzbericht 1999, S. 24.
- ²⁶ Abweichend hierzu: Friedrich, Walter: *Ist der Rechtsextremismus im Osten ein Produkt der autoritären DDR?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 46/2001, S. 16ff.
- ²⁷ Zu den Problemen der ökonomischen Entwicklung siehe: Pollack, Detlef: *Wirtschaftlicher, sozialer und mentaler Wandel in Ostdeutschland*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 40/2000, S. 14 ff.; zu dem Problem der beruflichen Mobilität siehe: Diewald, Martin/Goedicke, Anne/Solga, Heike: *Arbeitsmarktkompetenzen in Ostdeutschland – nicht vorhanden oder nicht gefragt?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 40/2000, S. 41ff.
- ²⁸ Zu den besonderen politischen Einstellung im Osten der Bundesrepublik siehe: Thumfart, Alexander: *Politische Kultur in Ostdeutschland*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39-40/2001, S. 6-14.
- ²⁹ Zur Entstehung der Fremdenfeindlichkeit in der DDR-Gesellschaft siehe unter anderem: Behrends/Kuck/Poutrus: *Historische Ursachen*.
- ³⁰ Ahlheim/Heger: *Fremde*, S. 41.
- ³¹ Bromba, Michael/Edelstein, Wolfgang: *Das anti-demokratische und rechtsextreme Potential unter Jugendlichen und jungen Erwachsenen in Deutschland. Eine Expertise für das Bundesministerium für Bildung und Forschung*. Bonn 2001, S. 49.
- ³² Ahlheim/Heger: *Fremde*, S. 59ff.
- ³³ Ebenda, S. 89ff.
- ³⁴ Bromba/Edelstein: *Potential*, S. 49.
- ³⁵ Pfahl-Traughber: *Rechtsextremismus*, S. 6.
- ³⁶ Verfassungsschutzbericht 1999, S. 26; Verfassungsschutzbericht 2000, S. 16ff.
- ³⁷ Jaschke, Hans-Gerd: *Sehnsucht nach dem starken Staat – Was bewirkt die Repression gegen rechts?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 39 /2000, S. 28.
- ³⁸ Eine Anfang Februar 2002 vom Bundesministerium für Bildung und Forschung herausgegebene Studie belegt, dass gut 9 Prozent der Jugendlichen im Alter zwischen 16 und 25 Jahren aus den neuen Bundesländern zumindest rechtsextremistische Einstellungen haben. Bei ihren Altersgenossen westlich von Elbe und Harz beträgt der Anteil weniger als 4 Prozent (Bromba/Edelstein: *Potential*).
- ³⁹ Zu der Problematik des Engagements für die eigenen Freiheiten in demokratischen Staaten siehe: Karakus, Muradiye/Lünse, Dieter: *Zivilcourage – eine demokratische Tugend*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 7-8/2000, S. 14-21.

Zorg voor veteranen

Een case-study over een veteraan uit de Tweede Wereldoorlog

dr. M. Meijer en drs. J.M.P. Weerts*

Inleiding

In deze bijdrage beschrijven we allereerst de aangrijpende ervaringen van een 85-jarige veteraan, de heer Leendert Jonker, die in 1943 bij gevechtsacties boven Frankrijk als boordmitrailleursschutter in een Mitchell B-25C bommenwerper ernstig gewond raakte. Voor het begin van de Tweede Wereldoorlog was de heer Jonker in Rotterdam opgeleid tot marinier. Tijdens zijn plaatsing op Curaçao brak de oorlog uit en gaf hij zich als vrijwilliger op voor de opleiding tot boordmitrailleursschutter in Engeland. Eenmaal opgeleid maakte hij vele vluchten mee aan boord van vliegtuigen van het 320 Squadron van de Marineluchtvaartdienst, dat aanvankelijk was ingedeeld bij het Engelse Coastal Command, maar vanaf medio februari 1943 werd ingedeeld bij de Bomber Command.¹

De ervaringen van de heer Jonker kunnen vanuit verschillende perspectieven worden beschreven. Elk perspectief afzonderlijk bestrijkt een deel van de werkelijkheid. Door deze

verschillende perspectieven naast elkaar te zetten proberen wij een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van zijn ervaringen. Naast zijn lichamelijke verwondingen en de zorg daarvoor, besteden we ook aandacht aan zijn psychische gesteldheid.

Daarna gaan we in op de hulpbronnen die de militair heeft kunnen gebruiken om van zijn geestelijke en lichamelijke verwondingen te herstellen. Het verhaal van de heer Jonker legt ook enkele processen bloot die vaker voorkomen bij veteranen. Ook deze processen zullen we beschrijven. We sluiten af met een korte nabeschuiving over de behoeften van veteranen aan zorg en erkenning.

Het perspectief van de militair zelf

Het ligt voor de hand om te beginnen met het perspectief van de veteraan zelf. Hiertoe hebben we de heer Jonker op 22 augustus 2001 in het Koninklijk Tehuis voor Oud Militairen Bronbeek te Arnhem geïnterviewd. Ondanks het feit dat tussen het moment van dit interview en zijn oorlogservaringen ruim 57 jaren zijn verstreken, wist deze veteraan nog als de dag van gisteren wat hem was overkomen en hoe hij op deze gebeurtenissen had gereageerd.

Dit wordt ondersteund door een feitenrelaas van negen bladzijden, dat hij in 1953 al eens op papier had gezet, hetgeen destijds is gepubli-

ceerd in het mededelingenblad van de Marineluchtvaartdienst. Daaraan ontlenen we het volgende fragment.

25 OKTOBER 1943, MIJN LAATSTE OORLOGSVLUCHT

52 Bemanningsleden van het 320 squadron moesten zich 's morgens al vroeg melden voor een speciale bombardementsvlucht. Het doel was het vijandelijke vliegveld Lanveoc-Poulmec. De aanval moest worden uitgevoerd in samenwerking met 12 Mitchell bomvliegtuigen van het 98 Squadron, beschermd door 5 Spitfire en 4 Typhoon-squadrons. In totaal namen 133 vliegtuigen aan de operatie deel. Het te bombarderen vliegveld was de thuisbasis voor onder andere de Duitse lange afstands-verkenningsvliegtuigen, die in samenwerking met de U-boten (sluipmoordenaars) opereerden.

Om 12.35 uur werd er gestart vanaf het vliegveld Lasham, terwijl om 13.45 uur boven Dodman Point rendez-vous werd gemaakt met het jager escorte en aan de oversteek naar Landerneau werd begonnen. Om 14.45 werd de Franse kust aangevlogen en bereikten wij een hoogte van 12.000 voet. Het zicht was goed, slechts enkele wolkes op plusminus 6.000 voet.

Het afweer barstte los, het was zo intens dat de formatie 3 en 4 het niet meer zagen zitten. Dit tot grote woede van onder andere de begeleidende jagers en de formatieleider. Er

* Luitenant ter zee van Speciale Diensten dr. M. Meijer is als onderzoeker gedragswetenschappen verbonden aan het Kennis- en Onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut te Doorn. Drs J.M.P. Weerts is hoofd van dit Kennis- en Onderzoekscentrum. U kunt per e-mail reageren: martenmeijer@het-net.nl

¹ Bosscher, Ph.M. (1990), *De Koninklijke marine in de Tweede Wereldoorlog, deel 3 hoofdstuk VII. Voor de kust en in de lucht*, p. 226. Franeker, Van Wijnen.

werd zigzag gevlogen en van hoogte veranderd. Dit vergt grote inspanning van de vliegers om daarbij goed in formatie te blijven. Mijn bemanning, bestaande uit vlieger Jan Maas, waarnemer Gerard Claassen, telegrafist Hans Pennock en ik, Leen Jonker, als boordschutter, vloog als 2 in de formatie nr 2 van overste Bakker. Ik had als opdracht het luchtruim, in het front van de formatie, te observeren en eventuele vijandelijke jagers te melden.

Onze formatieleider wilde per se het doel goed raken en maakte een lange bommenrun van zeker meer dan 40 seconden. Hierbij vlogen we recht in een fuik van afweervuur. Op het moment dat ik de bommen van de leider zag vallen, volgde er een geweldige explosie. Bijna gelijktijdig werd onze kist geraakt en op zijn rug gegooid, waarna het met de neus omlaag in een draaiende beweging naar beneden ging.

Dit duurde gelukkig maar kort, want Jan wist de kist weer recht te trekken. Dat de vleugels het hebben gehouden, begrijpen we nog steeds niet. Wij waren ten prooi gevallen aan enorme krachten. Dit alles gaf mij de kracht mij te beheersen, want ik was zwaar gewond geraakt.

Ik keek om me heen en zag mijzelf in de openlucht zitten. Van een van de 12.7 mitrailleurs was de loop af. In de romp om mij heen zaten enorme gaten, ook in de staart, vleugels en trimvlakken. Het was een puinhoop. Ook kreeg ik benzine in mijn gezicht. Terwijl ik daar zat zag ik nog steeds de explosies om me heen en over stuurboord zag ik van grote hoogte 2 jagers op ons afkomen. Terwijl ik met mijn linkerhand de geschutskoepel naar achteren draaide, drukte ik op de afvuurknop. Dat mijn linkermitrailleur nog werkte, gaf mij weer moed en hoop de thuishaven te kunnen halen. Ik had het volste vertrouwen in Jan Maas. Wij hadden samen in Coastal Command vele vluchten gemaakt.

Inmiddels kwamen de twee jagers dichterbij, het waren Spitfires die ons verder begeleidden totdat wij het

vijandelijk gebied hadden verlaten. Getergd door verschrikkelijke pijnen en bloedverlies heb ik de geschutskoepel verlaten. Ik kon mijzelf niet staande houden, nu pas zag ik dat mijn rechterarm er nog aan een velletje bij hing. Ook was er een grote wond aan mijn rechterbil en kleinere aan mijn rug en benen die ontzettend pijn deden. Terwijl ik daar onder in de kist lag heb ik nog kans gezien om een noodverband aan mijn arm aan te leggen. Met mijn tanden en linkerhand heb ik het verbandpak opengemaakt.

De waarnemer, Claassen, hielp mij, maar kon niet veel doen. Het lukte hem niet mij een morfinespuitje te geven. Ik kon zien dat de beide pantserramen aan de zijkant van de romp waren weggeschoten. Onder mij was een enorm gat, het was de plek waar eens de onderste geschutskoepel had gezeten. Boven mij was de blote hemel. Door deze vier trekpaten stuwde de koude lucht, hetgeen mij een soort verdoving gaf en misschien heeft dit ertoe bijgedragen dat het bloeden verminderde.

Toen boven Exeter de landing werd ingezet, keek ik stomtoevallig naar stuurboord en zag tot mijn grote verbijstering dat de band van het rechterwiel, compleet aan barrels, nog aan het landingsgestel hing. Ook aan bakboord was de band van het wiel verdwenen.

Op het moment dat Jan het toestel aan de grond zette, trok hij het een beetje achterover, dit om een zo zacht mogelijke landing te bewerkstelligen. Toen de velgen de startbaan raakten, sloegen beide motoren af. De piloot zag nog kans de startbaan vrij te maken door in het gras te sturen, alwaar het tot stilstand kwam.

Het was al met al een fantastische landing, waarvoor ik nog steeds na al die jaren de grootste waardering en bewondering heb. De tijd op mijn klokje was 15.27.

Het interview met de heer Jonker is mede afgenomen door een deskundige op het terrein van de militaire

luchtvaart, die veel informatie kon geven over de details van het type vliegtuig waarin de heer Jonker gewond was geraakt. Deze deskundigheid werd door de heer Jonker zichtbaar gewaardeerd. Tevens heeft het interview hem gestimuleerd zijn ervaringen nog nauwkeuriger op papier te zetten. Eenzelfde streven zien wij nu, bijna zestig jaar later, ook bij een collega-veteraan uit bijvoorbeeld de tweede Wereldoorlog.²

Het perspectief van de geschiedschrijving

Dat verschillende perspectieven geheel andere beelden oproepen moge blijken uit het volgende zinnetje uit een boek over de militaire luchtvaart in de Tweede Wereldoorlog,³ dat op de ervaringen van de heer Jonker betrekking heeft:

Date	Airplane	Events
25-10-43	Mitchell B-25C of 320th Squadron	Emergency landing at Exeter after war-damage

In minder dan vijftien woorden is hier de betreffende gebeurtenis ook beschreven, maar zonder de ervaringen die het persoonlijk verhaal van deze militair zo kleuren. Uit de context van dit historisch-technisch perspectief valt overigens op grond van andere notities wel op te maken hoe ernstig de situatie is geweest: in het vliegtuig werden naast de hiervoor beschreven gaten 1300 andere (kogel)gaten geteld en het duurde ruim tien maanden voordat het toestel opnieuw kon worden ingezet.

In de geschiedschrijving wordt de context van de operatie waarin de heer Jonker gewond raakte verder in detail beschreven.

² Boxem, G. (1999), Oud-320 vlieger Geert Emmens. *Luchtvaartdienst*, december 1999, pp. 55-57.

³ Tornij, G.J. (1998), *De Nederlandse Mitchells*. Meppel, Boom.

Ook in de periode tussen de invoering van de Mitchells en het begin van de invasie zijn de verliezen van 320 Squadron zwaar geweest... Op 25 oktober 1943 namen dertien Mitchells van dit squadron deel aan een aanval op een vliegveld nabij Brest. De FR 166 en de FR 178 werden neergeschoten. Van de bemanning van eerstgenoemd toestel sneuvelde een lid: drie werden krijgsgevangenen gemaakt. Van de FR 178 sneuvelde de gehele bemanning, waaronder de squadroncommandant, hoofdofficier Vlieger der 2e klasse E. Bakker. Zijn dood, op een tijdstip dat 320 Squadron zijn draai eigenlijk nog niet gevonden had na de overgang op de Mitchells en de daarmee gepaard gaande verandering van taak, betekende een bijzonder gevoelig verlies.⁴

Bomber Command van de Royal Air Force en de United States Eight Airforce hebben een bijdrage van wezenlijke betekenis geleverd tot het welslagen van de Geallieerde landingen in '44: zij hadden tevooren zware schade toegebracht aan het Franse wegen- en spoorwegen-net alsmede aan de Duitse kustver-

De heer Leendert Jonker voor zijn kamer in het Koninklijk Militair tehuis voor Oud Militairen Bronbeek (Bron: archief L. Jonker)

sterkingen, zij hadden de vliegvelden van de Luftwaffe geteisterd, ja zij hadden in feite overdag de

Luftwaffe volledig bedwongen.⁵

Sir Winston Churchill beschreef het zo:

...there were more air-crew casualties than there were killed and wounded in the great operation of crossing the Channel. They never flinched or failed. It is to their devotion that in no small measure we owe our victory. Let us give them our salute.⁶

Verder hebben we het perspectief gebruikt van het toenmalig staats-hoofd in ballingschap, Hare Majesteit koningin Wilhelmina. In haar naam werd aan de heer Jonker het Vlieger-

⁴ Bosscher, Ph.M. (1990), *De Koninklijke marine in de Tweede Wereldoorlog, deel 3 hoofdstuk VII. Voor de kust en in de lucht*, p. 229. Franeker, Van Wijnen.

⁵ Jong, L. de (1976), *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 7, mei '43-juni '44, tweede helft, 'naar D-day'*, p. 1288. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

⁶ Churchill, W.S. (1948), *The second war, Volume V, closing the ring, chapter XXIX, the mounting air offensive*, p. 469. Londen, Cassell & Co.

Een Mitchell B-25C bommenwerper in Engeland, eind 1943. Op de foto is de achterste geschutskoepel, waarin de heer Jonker ernstig gewond raakte, goed zichtbaar (Bron: archief L. Jonker)

kruis uitgereikt, waarbij de overweging om deze hoge dapperheidsonderscheiding aan hem toe te kennen luidde dat hij:

Als mitrailleursschutter van een Mitchell-bomvliegtuig van het 320 Squadron R.D.N.A.S. van Onzen marine Luchtvaartdienst in het Vereenigd Koninkrijk, bij den dagaanval op een vijandelijk vliegveld nabij Brest op 25 October 1943 blij gegeven van moed, hoog moreel, groote plichtsbetrachting en volharding door, nadat hij bij een voltreffer in het vliegtuig zwaar was verwond, met volkomen terzijdestelling van zijn hevige verwondingen waarvoor geen verdoovend middel kon worden toegevend, op zijn post te blijven en zelfs nadat hij door bloedverlies wegzakte, zich geheel weten te beheerschen, voortdurende verzekerende het goed te maken, waardoor hij op uiterst lofelijke wijze het moreel der bemanning hoog hield.

De gewonde militair ontving bovenstaande beschikking op 2 november 1943, samen met het formele bericht van zijn bevordering tot sergeant. Overigens zond de toenmalig Engelse commandant van het 320 Squadron het Vliegerkruis zelf pas op 2 februari 1944 aan de echtgenote van de heer Jonker, die hem in die tijd intensief verpleegde.

Dit laatste brengt ons bij het perspectief van de zorg en de hulpverlening, die wij zullen beschrijven aan de hand van het herstel van traumata, bronnen van hulp voor veteranen, en processen die veteranen verbinden.

Het perspectief van het herstel van traumata

Lichamelijke gezondheidszorg

Het begrip 'trauma' verwijst naar samendrukking of beschadiging en heeft zijn oorsprong in de lichamelijke geneeskunde. Een trauma is een letsel of beschadiging ten gevolge van een heftige, van buitenaf werkzame kracht. In de casus van de heer Jonker

zijn de lichamelijke beschadigingen overduidelijk: een bijna afgerukte rechterarm, ernstige verwondingen aan zijn rug en benen en een levensbedreigend bloedverlies. De beschreven zelfhulp, kameradenhulp en medische hulp na de landing zijn zonder twijfel levensreddend geweest. Het volgende fragment maakt dit duidelijk:

Onmiddellijk kwamen er verplegers die mij uit het vliegtuig wilden halen. Ze konden mij echter niet bereiken, alles was kapot en verwrongen, met overal uitstekende metaaldelen. De pantserdeur van meer dan een centimeter dik was gekreukeld alsof het een kartonnen doos was.

Door een klein gat heb ik mij met een arm én een been naar buiten weten te wurmen. Dit alles vergde heel veel van mijn laatste krachten. Maar ondanks de hevige pijn bleef ik de hele tijd bij volle bewustzijn. Hierna werd ik met de grootst mogelijke spoed naar het Royal Devon and Exeter Hospital gebracht, waar de medische staf al stond te wachten. Meteen werd alle kleding van mijn lichaam geknipt. Daar de bloedgroep via mijn identificatieplaatje bekend was, kon onmiddellijk een bloedtransfusie worden toegevend. Ik was nog in staat het adres van mijn vrouw te geven.

Ik herinner mij dat er twee doktoren over me heen gebogen stonden, een van hen constateerde dat mijn arm moest worden geamputeerd. Ik hoorde hem zeggen dat de arm niet meer te redden was. Met mijn laatste krachten heb ik hem gesmeekt om alles in het werk te stellen om mijn arm te behouden. Zijn vraag of zij met mijn arm mochten experimenteren, heb ik met een 'ga uw gang' kunnen beantwoorden. Daarna werd het nacht voor mij.

's Avonds even na negen uur kwam ik even bij uit de narcose en constateerde dat mijn arm er nog aan zat. De Canadese orthopedische chirurg verbonden aan het ziekenhuis, bracht mij dagelijks een bezoek. Hij vertelde mij van a tot z wat zijn plannen waren, indien verdere operaties ook zouden slagen.

Essentieel in dit deel van het verslag is de dreiging dat de beschadiging tot blijvende invaliditeit kan leiden. De open, maar ook moeizame communicatie tussen de heer Jonker en zijn artsen heeft dit weten te voorkomen. Uit de laatste bijzin van voorgaand fragment blijkt overigens dat ook de medische hulp niet immer herstel kan garanderen. In het geval van de heer Jonker is echter door gedurfd maar verantwoord medisch ingrijpen behoud

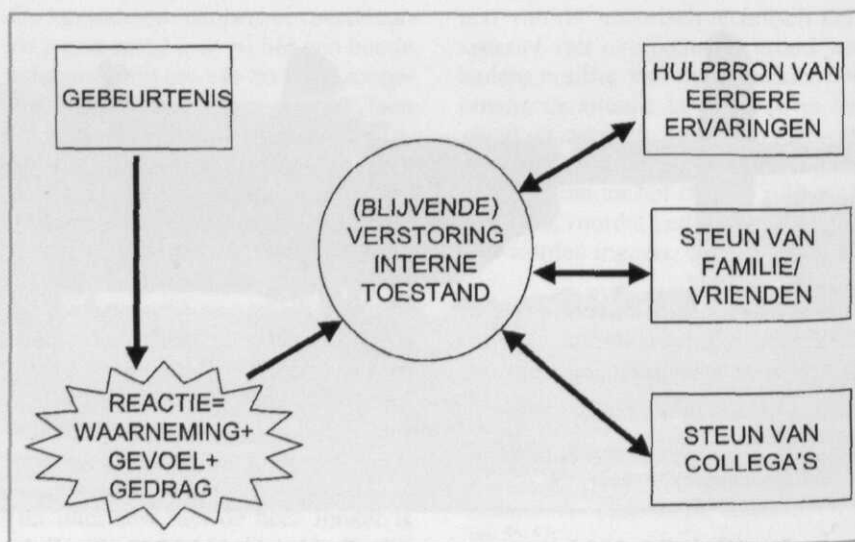

Fig. 1 Model voor het ontstaan van traumatische ervaringen

van de rechterarm en herstel van vrijwel alle functies tot stand gebracht, waarvoor hij anno 2001 de medische zorg nog immer erkentelijk is.

Geestelijke gezondheidszorg

Het begrip 'trauma' is ook van toepassing in de geestelijke gezondheidszorg. De vraag wat er beschadigd is, blijft in deze context echter veelal onbeantwoord. Een exclusieve medisch-somatische benadering in het herstel na traumatische ervaringen schiet hierbij tekort. Derhalve volgen we een wat andere, maar minstens zo werkzame en toegankelijke benadering van het ontstaan en het herstel van geestelijke traumata.⁷

Hierin is sprake van een traumatische ervaring indien hulpbronnen om deze ervaring te verwerken tekortschieten en het zoeken hiernaar vervolgens wordt gestopt. Dit leidt tot een ernstige en in eerste instantie blijvende verstoring van de interne toestand van gedachten en gevoelens.

Normale hulpbronnen, het koppelen van de ervaring aan eerder opgedane ervaringen of het delen van de ervaring met anderen, schieten in dergelijke gevallen tekort en het zoeken ernaar wordt gestaakt. Professionele hulp om de stagnerende verwerking en het vinden van hulpbronnen op gang te helpen is dan geboden. In figuur 1 is deze situatie grafisch weergegeven.

Hulpbronnen

Voor het beginnen met de verwerking vormt het onder ogen zien en communiceren over de gebeurtenis en de reacties daarop de sleutel. Gewoon praten over wat je dwars zit is in onze cultuur immers de meest gebruikte methode om psychosociale of emotionele problemen op te lossen. Daarbij dient steeds de verbinding te worden gemaakt tussen de waarneming van de gebeurtenis enerzijds en

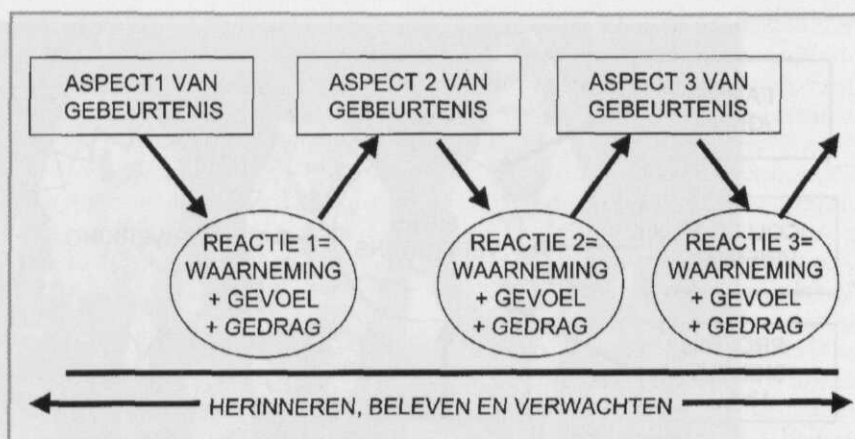

Fig. 2 Verwerking van traumatische ervaringen

de reacties, gedachten en gevoelens van de veteraan anderzijds.

Het bespreken van gebeurtenissen alleen leidt tot een feitenbrij, waaruit het menselijk perspectief verdwijnt. Feiten zijn immers niet meer dan lege hulzen en pas in combinatie met de menselijke reacties krijgen zij lading, richting en betekenis.

Het bespreken van reacties en gevoelens alléén helpt evenmin: mensen raken verward door de veelheid en tegenstrijdigheid van hun emoties. Wordt de verbinding tussen gebeurtenis en reactie verbroken, dan raken mensen gedissocieerd, verliezen zij het begrip voor hun eigen reacties en er ontstaat een drempel om over hun ervaringen te spreken.

Professionele hulpverlening vereist dan ook een zorgvuldig verbinden van persoonlijke reacties aan gebeurtenissen, waaraan allerlei deelaspecten kunnen worden onderkend. Een gebeurtenis – traumatisch of anderszins – heeft allerlei aspecten, waar de betrokkene op reageert. Deze reactie bestaat uit drie componenten: waarneming, gevoel en gedrag. Reacties komen tot stand tegen een achtergrond van eerdere ervaringen en herinneringen, de momentane beleving en verwachtingen. Figuur 2 vat dit schematisch samen, waarbij de zintuiglijke waarneming wordt onderscheiden in zien, horen, voelen, ruiken en proeven.⁸

Toelichting

Uit figuur 2 kan worden afgeleid dat verschillende aspecten van de gebeurtenis zijn gekoppeld aan vaak zeer uiteenlopende reacties. De waarneming speelt hierbij een belangrijke rol.

In de casus van de heer Jonker zijn de zintuiglijke waarnemingen nadrukkelijk aanwezig. Het zicht op het ontploffende vliegtuig voor hem, de gaten in het vliegtuig, het zien van naderende jagers, maar ook ervaringen van kou en pijn. Gevoelens variëren in het onderhavige geval van kracht tot verbijstering en verdoving, maar ook is er opluchting na de geslaagde landing. Het gedrag is meestal beheerst en doelmatig.

Voor veteranen zijn traumatische ervaringen vaak sterk verbonden met gezicht, geluid en geur- of smaakwaarneming, vooral omdat deze vaak zijn opgedaan in andere landen, waar het landschap er anders uitziet, andere geluiden worden gehoord en het er anders ruikt.

Extreme omstandigheden kunnen dan ook vaak nog altijd via bijvoorbeeld angstzweet of kruitdamp gevoeld en geproefd worden. Vandaar dat in deze soort hulp aandacht voor deze zintuiglijke waarnemingen van groot belang is. In alledaagse gesprekken met familie of vrienden gebeurt dit niet altijd, vandaar dat professionele hulp juist dan is geboden.

⁷ Derks, L., Hollander, J. (1996), *Essenties van neurolinguïstisch programmeren*. Utrecht, Servire.

⁸ Meijer, M., Vries, R. de (2001), Schokkende gebeurtenissen, gevolgen, verwerking en begeleiding. *Marineblad*, jaargang 111, nr. 5.

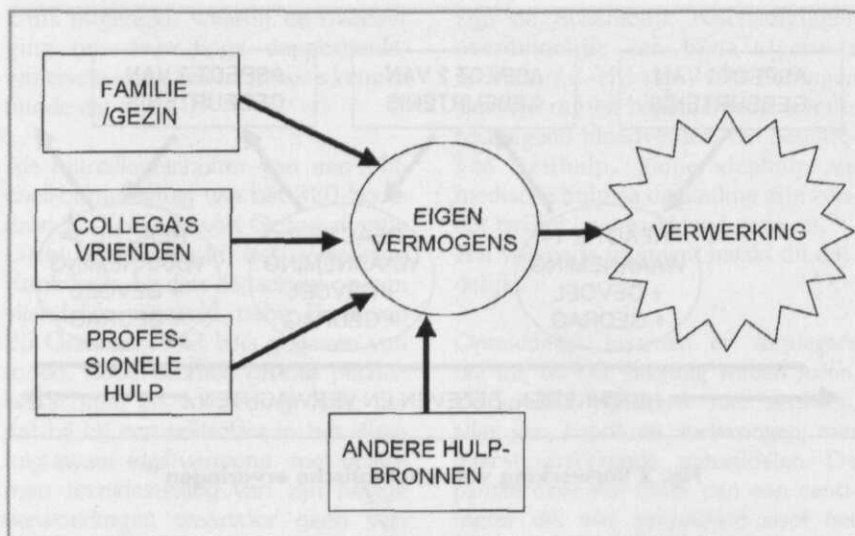

Fig. 3 Hulp bij verwerking van traumatische ervaringen

Het perspectief van de hulpbronnen

Voor het ontstaan maar ook voor het omgaan met traumatische ervaringen zijn de hulpbronnen uit figuur 1 van groot belang. In de casus zijn deze hulpbronnen reeds benoemd. In combinatie met nog andere hulpbronnen vormen deze de eigen vermogens om ervaringen te verwerken, zoals aangegeven in figuur 3.

Deze hulpbronnen, met name uit de kring van familie en collega's, heeft de heer Jonker uitstekend kunnen benutten, zoals uit de volgende fragmenten blijkt.

De aan mijn bed zittende zuster vertelde dat mijn vrouw had gebeld en dat ze met de eerstvolgende trein vanuit Holyhead zou overkomen. Het werd echter de volgende avond, omstreeks 7 uur dat ze arriveerde. Voor haar was een kamer in gereedheid gebracht, zodat ze mij regelmatig kon bezoeken.

De volgende dag kwamen Jan Maas en Gerard Claassen op bezoek. Ze moesten geschrokken zijn van de toestand waarin ik mij bevond. Een hele stellage boven mijn bed, waarop mijn arm rustte, bloedtransfusie, waarbij het bloed

langs mijn arm druppelde, aan de voet van het bed een zwaar gewicht om mijn rechterbeen gestrekt te houden.

Inmiddels kreeg ik bezoek van de commandant van het vliegveld van Exeter. Hij was hierbij vergezeld door een arts en een geestelijke. Zij hadden allen de grootste bewondering voor de prestaties van Jan Maas. Het moeten bovenaardse krachten zijn geweest die hem in staat hebben gesteld een zo'n zwaar beschadigd vliegtuig in de lucht te houden en zo'n perfecte landing uit te voeren. Naast de eerder genoemde grote gaten werden er nog eens 1300 kleinere geteld. Hij is een piloot van grote klasse die blijk heeft gegeven van grote zelfbeheersing, moed en plichtsbetrachting. Jan Maas heeft ook persoonlijk de vliegers van het Spitfire-squadron bedankt voor de steun en begeleiding van onze zwaar beschadigde kist.

Naderhand hoorde ik dat de tol welke ons squadron moest betalen zeer zwaar was: 5 bemanningsleden sneuvelden, 1 zwaargewonde, 3 lichtgewonden, 2 liepen er een shock op, waaronder onze telegrafist Hans Pennock. 3 Bemanningsleden die hun vliegtuig hadden moeten verlaten werden door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt.

Opvoeding

In het interview bleken ook andere hulpbronnen te hebben bijgedragen aan zijn herstel. Zijn wilskracht had bijvoorbeeld niet alleen tijdens zijn laatste oorlogsvlucht de hele bemanning geïnspireerd, maar had ook al die soms moeizame jaren van herstel, revalidatie en rehabilitatie voor succes op andere terreinen gezorgd. Desgevraagd acht hij zijn vorming bij het korps mariniers essentieel in het verder versterken van deze wilskracht.

Daarnaast heeft ook het eigen vermogen om op te komen voor de waardigheid van ieder mens in belangrijke mate bijgedragen aan het herstel van zijn psychische verwondingen. De heer Jonker ontleent dit besef van menselijke waardigheid en gelijkwaardigheid aan zijn opvoeding in een groot gezin op het Zeeuwse platteland. Tijdens zijn verpleging en herstel kon de heer Jonker zelf aan het opkomen voor de waardigheid van mensen zijn steentje bijdragen.

Zo werd hij bij een bezoek aan Sir Winston Churchill, die zich persoonlijk van zijn situatie op de hoogte wilde stellen, door twee zusters binnengebracht. In het voorgesprek viel Churchill echter uit naar een van de zusters, omdat zij een duidelijk hoorbaar accent had. Daarop intervenieerde de heer Jonker met de opmerking dat hij op veel plaatsen van de wereld de Engelse taal had horen spreken, steeds met een ander accent, hetgeen hij een duidelijk bewijs vond van het feit dat het Engels een levende taal is. Churchill reageerde hierop prettig verbaasd met een "you're quite right Dutchie", hetgeen hem een open gesprek en een legendarische sigaar opleverde.

Wie nu met de heer Jonker spreekt, merkt overigens dat hij deze eigen vermogens als veteraan nog steeds volop gebruikt.

Hulpbronnen zoals de sociale steun van familie en vrienden, kunnen wegvallen. Het plotseling overlijden van familieleden of vrienden bleek

Een complete vliegtuigbemanning voor een Mitchell B-25C bommenwerper. Van linksaf: telegrafist Hans Pennock, sergeant-vlieger Jan Maas, waarnemer Frits ter Braak en boordmitrailleursschutter marinier 1 Leendert Jonker

(Bron: Instituut voor Maritieme Historie)

bijvoorbeeld voor veteranen uit de Golfoorlog een belangrijke drempel te vormen bij het verwerken van hun oorlogservaringen.⁹ In het verhaal van de heer Jonker is het overlijden van zijn vrouw, nu zo'n drie jaar geleden, daarvan een voorbeeld. Omdat hij haar in haar ziekbed heeft kunnen verzorgen, hetgeen ook hem goed heeft gedaan, is deze hulpbron in de 56 jaar dat zij samen zijn geweest vrijwel onuitputtelijk gebleken.

Het perspectief van de professionele hulp

De professionele hulp vanuit de Koninklijke Marine was in mindere mate een hulpbron voor de heer Jonker. Dit staat in schril contrast met de medische en psychologische hulp vanuit de Engelse en Canadese krijgsmacht van destijds. De heer Jonker is op basis van zijn blijvende beperkingen afgekeurd voor operationele diensten en heeft als militair maga-

zijnbeheerder gediend tot zijn functioneel leeftijdsontslag in 1966.

Toen daarna de angsten over al datgene dat hem was overkomen hun tol gingen eisen, vond hij bij hulpverleners van de Koninklijke Marine geen gehoor. Pas in Engeland kon een van de specialisten die hem ruim twintig jaar daarvoor had behandeld, hem een gericht advies geven dat ook het beoogde effect sorteerde.

Overigens zijn er signalen die erop wijzen dat de zorg voor materiële en geestelijke nood van militairen in het

algemeen goed wordt opgepakt door Defensie.^{10, 11} Dit brengt ons bij het laatste perspectief: de processen die veteranen verbinden.

Een wetenschappelijk perspectief

Processen die veteranen verbinden
Veteranen hebben indringende ervaringen met oorlog of geweld en soms ernstige bedreigingen van hun leven met elkaar gemeen. Sommigen zijn daarbij lichamelijk gewond geraakt en in figuurlijke zin zijn velen geestelijk verwond, zij het dat dit varieert van het oplopen van schrammen tot het verlies van vitale delen, om maar in de lichamelijke beeldspraak te blijven.

Gedeelde ervaringen

Wat hen tevens verbindt is dat zij in de rauwe werkelijkheid van de oorlog en het geweld hun waarnemingen hebben gefilterd. G.L. Durlacher

⁹ Miller, TW et al. (1991), Clinical issues in readaptation for Persian Gulf veterans. *Psychiatric Annals*, vol. 21, pp. 684-688.

¹⁰ Kop, H.J.E. van der (1996), Sociale zorg voor de militair toen en nu. *Marineblad*, vol. 106, nr. 5, pp. 154-160.

¹¹ Meijer, M. (2001), Kwaliteit van hulp- en dienstverlening door de Maatschappelijke Dienst Defensie. *Qua Patet Orbis, mededelingenblad van het Hoofdkwartier Korps Mariniers*, jaargang 2001, nr. 2, pp. 9-11.

(1928-1996) schreef als overlevende van de Duitse concentratiekampen:

Wanneer de rauwe realiteit doordrong, viel ook tegelijk nacht over de geest, ook over de mijne. Dit psychische veiligheidsventiel werkt vermoedelijk bij de meeste mensen in meerdere of mindere mate als middel tot zelfbehoud.¹²

In 1991 zei een Amerikaanse oorlogsvlieger uit de Golfoorlog na een nachtelijk bombardement boven Bagdad voor de CNN-microfoon dat het resultaat leek op het vuurwerk van de *Fourth of July* of op een feestelijk verlichte kerstboom. Interviews met de inwoners van Bagdad zijn niet nodig om te ontdekken dat hier van een gefilterde waarneming sprake is. In het verhaal van de heer Jonker zijn

¹² Durlacher, G.L. (1985), *Strepen aan de hemel, oorlogsherinneringen*. Amsterdam, Meulenhoff.

onderzeeboten 'sluipmoordenaars' en zijn te bombarderen schepen 'stekelvarkens', vanwege de vele kanons en mitrailleurlopen van het luchtafweergeschut.

Voor een goed begrip van de ervaringen van veteranen moeten deze filters echter bewust gemaakt worden met behulp van zeer gedetailleerde waarnemingen. Deze liefde voor het detail van waarnemingen verbindt veteranen overigens ook, omdat zij hier in veel gevallen hun leven aan danken. Zo vertelde de heer Jonker dat hij menigmaal Duitse nachtjagers had ontdekt aan de hand van het uiterst flauwe indigo schijnsel van hun nachtradar, dat oplichtte in de cockpit, maar dat verdween als de radar werd uitgezet zodra de jagerpiloot hen op de radar had ontdekt.

En hoe gedetailleerd zijn de beschrijvingen niet voor het ontdekken van landmijnen in een terrein: kleine verkleuringen van de aarde of zelfs van

het gras dat er weer boven groeit. Aandacht voor dergelijke details hebben veteranen gemeen, en als het goed is geldt dit ook voor hun hulpverleners.

Reconstrueren

Met name het reconstrueren van reacties en het daarbij gedetailleerd in herinnering roepen van alle zintuiglijke waarnemingen en de daarbij behorende gevoelens, zoals getoond in figuur 2, is hierbij van het grootste belang. In het verhaal van de heer Jonker was hieraan behoefte bij het beschrijven van het exploderende toestel voor hem en hoe hij zag dat hieruit een gehalveerd lichaam werd weggeslingerd. Ook het schijnbaar nietige detail dat de *Flugzeug Abwehr Kanone* (FLAK) werden bediend door jonge Duitse militairen van maar zestien of zeventien jaar oud bleek voor de heer Jonker van groot belang te zijn. De ervaring dat dergelijke kinderen in staat waren complete vliegtuig-

Lang niet alle leden van vliegtuigbemanningen overleefden de oorlog. Op de foto vindt de uitvaart plaats van sergeant-vlieger C.A.E. Otterloo te Leuchars, Schotland, in november 1941. Hij raakte ernstig gewond bij een aanval op Duitse schepen op de Noordzee en overleed kort daarna aan zijn verwondingen (Bron: archief L. Jonker)

bemanningen het leven te benemen was voor hem des te schokkender.

Ook tegenwoordig worden militairen tijdens vredesmissies bedreigd door zwaarbewapende kindsoldaten en is de schok hiervan ook groter dan in een traditioneel conflict met gelijkwaardige tegenstanders.^{13,14} De hierbij horende ontdekking van machteloosheid verbindt in dit opzicht oudere veteranen met veel jongere veteranen uit recente vredesoperaties, waarin de lokale jeugd de wapens tegen hen opneemt.

Dierbare herinneringen

Een laatste proces dat veteranen verbindt is hun dierbare herinnering aan gesneuvelde kameraden. Naast de dreiging die van een dergelijk sterven uitging en het levensgevaar concreetiseerde, roept deze herinnering ook de vraag op 'waarom zij het niet overleefden en ik wel'. Deze *survivor-guilt*¹⁵ klonk in het interview met de heer Jonker door in de oproep die hij deed om de Noordzee en het IJsselmeer ook eens te bekijken als kerkhof voor vele geallieerde vliegtuigbemanningen.

Nabeschuiving

Vanuit verschillende perspectieven hebben we in het voorgaande de ervaringen van een veteraan uit de Tweede Wereldoorlog beschreven. Zoals verwacht leveren deze verschillende perspectieven elk een eigen beeld op van deze ervaringen. Ook voor de veteraan zelf bleek de behoefte te bestaan zijn ervaringen te reconstrueren en zoveel mogelijk aan te vullen. Wellicht vormt dit zelfs de essentie van het verwerken van traumatische gebeurtenissen: begrip krijgen voor de eigen reacties en met dit begrip ook weer grip krijgen op het eigen leven.

Uit deze case-study blijkt verder dat de geïnterviewde veteraan een zeer sterke persoon is die heftige ervaringen heeft weten te doorstaan, maar dat zelfs hij daarbij hulp van anderen nodig heeft. Dit betreft zowel lichamelijke als materiële en geestelijke hulp. Het verdient dus aanbeveling om veteranen tijdig van hulp te voorzien.

Uit deze case-study blijkt tevens dat deze hulp niet altijd wordt verleend, en dat het vragen om deze hulp, juist voor heel sterke mensen, niet altijd even eenvoudig is. Begrip voor de ervaringen van veteranen vormt daarbij een sleutel. Voor hulpverleners vloeit hieruit de aanbeveling voort om zeer gedetailleerd op de zintuiglijke waarnemingen van deze gebeurtenissen in te gaan, inclusief de daarbij behorende reacties.

Veteranen wordt aanbevolen in ieder geval een feitenrelaas van hun erva-

ringen op papier te zetten, dat naar wens kan worden toegelicht met hun ervaringen. Een dergelijke feitenrelaas ondersteunt het ordenen van de eigen reacties en voorkomt herhalingen en mogelijk onbegrip als dezelfde gebeurtenis aan steeds andere mensen moet worden uitgelegd.

Uit de ervaringen van de heer Jonker kan tevens worden afgeleid dat het belangrijk is om oog te houden voor de andere rollen die men heeft naast die van veteraan, bijvoorbeeld die van echtgenoot, vader of grootvader, maar ook die van Nederlands staatsburger, buurman of goede vriend.

Tevens blijkt dat door veteranen grote offers zijn gebracht en door hun gesneuvelde collega's wellicht de grootst denkbare offers. Voor de Nederlandse samenleving vloeit daaruit de aanbeveling voort om deze offers te herdenken, momenten en plaatsen voor dit herdenken te scheppen en in stand te houden, en blijvend voor deze veteranen te zorgen.

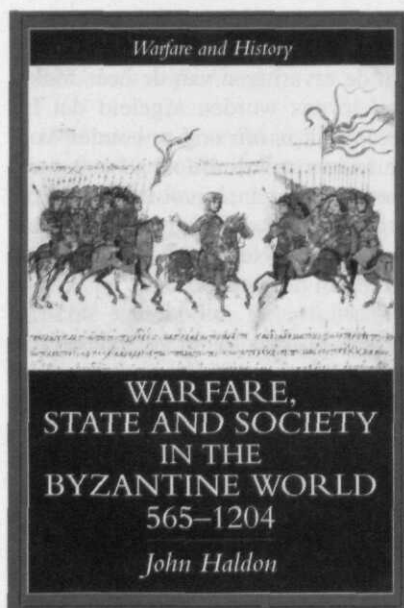
Voor het ministerie van Defensie blijkt dat de behoefte aan hulp en zorg van militairen die zijn ingezet in 'ernstoperaties' niet altijd ophoudt op het moment dat deze militairen de actieve dienst verlaten. In het geval van de heer Jonker is dit moment zelfs uitgesteld, waardoor velen in actieve dienst van zijn ervaringen hebben kunnen leren. Voor veteranen zelf ten slotte is het zaak om hun ervaringen constructief te benaderen, te delen en niet af te glijden in isolement of wrok naar hun omgeving.

¹³ Schoeman, J.R. (1996), Peacekeeping als non-traditionele stress-factor. *Marineblad*, oktober 1996, pp.284-288.

¹⁴ Extra, J.F.M.W. (1998), Dealing with danger and stress. In: Vogelaar et al (eds), *The commanders responsibilities in difficult circumstances*. Tilburg, Gianotten.

¹⁵ Weerts, J.M.P. (2001), De keerzijde van Korea. In: Elands, M. (red.), *Vechten, verbeelden en verwerken. Nederland en zijn Korea-veteranen*. Meppel, Boom.

BOEKEN bespreking

Warfare, state and society in the Byzantine world 565-1204

door John Haldon, 389 blz., geannoteerd. Warfare and History, ucl. Press, Londen, 1999.

€ 35,50 (pb)

ISBN: 01 8572 849 5

Al jaren staan 'maatschappij en krijgsmacht' in het brandpunt van de belangstelling van militairen, militair historici en anderen die zich beroepshalve of uit persoonlijke interesse met het métier van de militair en de historische ontwikkeling daarvan bezighouden. Byzantinoloog John Haldon, hoogleraar aan de universiteit van Birmingham, heeft dit thema tot uitgangspunt gemaakt van zijn in 1999 verschenen boek *Warfare, state and society in the Byzantine world 565-1204*. De brede blik van deze studie vormt een welkome aanvulling op de meer gespecialiseerde literatuur in dit tamelijk ontoegankelijk vakgebied.

In een zevental thematisch ingedeelde hoofdstukken, omlijst door een introduc-

tie en 'some concluding remarks', schetst Haldon de relatie tussen oorlogvoering, de staat en de maatschappij in het Byzantijnse rijk. Als startpunt koos hij voor het sterfjaar van keizer Justinianus, die erin was geslaagd grote delen van het oude Romeinse rijk te heroveren. Na de veroveringstochten van de Arabieren, een eeuw later, bleef daarvan niet meer dan Anatolië (het huidige Turkije) en delen van de Balkan over.

Het eindpunt van het boek is de inname van Constantinopel (het moderne Istanbul) door de kruisvaarders in 1204. (De periode van 1204 tot de definitieve ondergang van het Byzantijnse rijk in 1453 wordt behandeld door Mark Bartusis, *The Late Byzantine army. Arms and society, 1204-1453*.)

Ideologie en strategie

De titel van het eerste hoofdstuk, 'Fighting for peace: attitude to warfare in Byzantium', geeft in een notendop al aan hoe de Byzantijnse samenleving over het verschijnsel 'oorlog' dacht. Vrede en stabiliteit waren het einddoel, zo stelt Haldon overtuigend, maar om dit te bereiken waren de Byzantijnse keizers vrijwel continu genoodzaakt hun legers in te zetten tegen de agressieve buurvölker die het rijk in het westen en (vooral) het oosten bedreigden.

Anders dan in de contemporaine Europese staten en de islamitische wereld ontwikkelde zich in de Byzantijnse samenleving een defensieve ideologie, die werd gevoed door de gedachte dat het rijk het enige ware christelijke bolwerk was dat zich staande moest zien te houden in een vijandige wereld.

In het tweede hoofdstuk verlegt Haldon de aandacht van de ideologie naar de strategie en de *grand strategy*. Ook hier is de idee van het Byzantijnse rijk als een belegerde veste maatgevend. Het rijk kon zich geen grote (zowel materiële als personele) verliezen permitteren en koos daarom voor het zo veel mogelijk vermijden van oorlog.

Volgens Haldon waren het meer praktische dan cultureel-religieuze overwegingen die voor de keizers aanleiding waren te kiezen voor een internationale politiek waarin diplomatie en het uit de weg gaan

van beslissende veldslagen centraal stonden.

Het op grote schaal betalen van steekpenningen en afkooptommen was hiervan een integraal onderdeel. Alleen als de situatie gezien de krachtsverhoudingen bijzonder gunstig was, of als er geen ander alternatief voorhanden was, gingen de Byzantijnen de militaire confrontatie aan. Voor Haldon was dit geen teken van zwakte, maar was het gebaseerd op een realistische inschatting van de eigen mogelijkheden.

Oorlogvoering

In de volgende hoofdstukken gaat Haldon meer in detail in op de militaire praktijk, zowel op het strategische als het tactische niveau. Hierbij komen zowel de constanten als de variabelen in Haldons lange periode uitvoerig aan bod. Een nadeel van de gekozen benadering is ongetwijfeld dat dezelfde materie vanuit verschillende invalshoeken steeds opnieuw aan bod komt. De historische ontwikkeling komt hierdoor – en door het regelmatig 'springen door de tijd' – wat minder goed uit de verf. Dit neemt niet weg dat Haldon zijn thema's zeer nauwgezet uitwerkt, met aandacht voor zowel het detail als de grote lijn.

Als de erfgenaam van het Romeinse rijk had het Byzantijnse rijk vanaf het begin te maken met de continue dreiging van een tweefrontenoorlog. Zowel op de Balkan in het westen als in het oosten moesten de keizers het rijk verdedigen tegen (wisselende) opdringerige tegenstanders. Wat dat betreft veranderde er met de opkomst van de islam in de zevende eeuw niet zo veel. Toch was er sprake van een breuk met het verleden, aangezien de islamitische legers er in korte tijd in slaagden grote delen van het rijk te veroveren. Hiermee gingen de welvarende bezittingen in Noord-Afrika en het Nabije Oosten definitief verloren.

Ternauwernood ontsnapte het Byzantijnse rijk aan de totale ondergang en hoewel zich een nieuw evenwicht instelde, beschikte het rijk niet langer over de middelen ('resources') van vroeger. Onder Justinianus, toen het rijk op zijn hoogtepunt was, kon de keizer mogelijk zo'n 300.000 man in het veld brengen. Na de

Arabische veroveringen waren dat er volgens Haldon niet meer dan 100.000. Campagnes waarbij meer dan tienduizend man werden ingezet, waren zeldzaam. Ook de organisatorische en technologische voorsprong van de Byzantijnen (bijvoorbeeld op het gebruik van 'artillerie') slonk snel, vooral in het oosten, maar langzamerhand ook in het westen.

De schaarse middelen dwongen de keizers enerzijds tot de (verdere) ontwikkeling van een sterk gecentraliseerd fiscaal systeem, en anderzijds tot een zo economisch mogelijke ontplooiing en inzet van hun legers. Deze lijnen, die al in de laat-Romeinse tijd waren ingezet, werden in de Byzantijnse tijd nog verder doorgetrokken. Ongeacht de vraag of er sprake was van een formele strategie – Haldon laat dit in het midden – kozen de Byzantijnse keizers voor een verdediging in de diepte. De vijand kreeg daardoor de gelegenheid vaak diep in het rijk door te dringen, maar op alle mogelijke manieren moest worden voorkomen dat hij daar blijvend voordeel uit kon halen.

Voor de bescherming van de bevolking in de grensstreken waren forten gebouwd en geheime vluchtplaatsen ingericht, wat vooral tegen de frequente plunderingen afdoende bescherming bood. Een beslissende confrontatie moesten de Byzantijnse legers uit de weg gaan, maar wel moesten zij de vijand zoveel mogelijk afbreuk doen door regelmatig gevoelige speldenprikken uit te delen en de tegenstander in hinderlagen te lokken.

Voor de verdediging maakten de Byzantijnse keizers gebruik van grenstroepen in de bedreigde provincies en daarnaast mobiele veldlegers. In beide typen legers lag het zwaartepunt bij de (zware) cavalerie, die in de laat-Romeinse tijd de traditionele infanterie op het slagveld had verdrongen. De grenstroepen werden voor een belangrijk deel gevuld met 'dienstplichtigen' die werden gerekruteerd uit de boerenstand. In principe gold hier het beginsel dat de soldaat zelf voor zijn uitrusting moest zorgen, maar in de praktijk was dat lang niet altijd mogelijk.

Op de langere duur daalde de kwaliteit van deze als *themata* aangeduide provinciale troepen – ook omdat de dienst in een belastingverplichting kon worden omge-

zet. De mobiele veldlegers, die onder het centraal gezag vielen en als *tagmata* bekend stonden, werden daarentegen steeds belangrijker. Deze troepen bestonden grotendeels uit professionele soldaten, die aanvankelijk vooral in het rijk zelf werden gerekruteerd, maar allengs uit alle delen van de toen bekende wereld afkomstig waren. Van een 'Byzantijnse tactiek' was tegen het eind van de elfde eeuw dan ook geen sprake meer.

Maatschappij en krijgsmacht

Tot slot gaat Haldon in op een onderwerp dat in de moderne militaire geschiedenis niet mag ontbreken: *warfare and society*. Het feit dat het Byzantijnse rijk vrijwel continu aan alle grenzen werd bedreigd, had voor de bevolking grote gevolgen. Niet alleen kregen grote delen van de bevolking direct te maken met het oorlogsgeweld als gevolg van de frequente invallen, maar bovendien zuchtte het hele rijk onder de druk het kostbare militaire apparaat in stand te houden. Het ligt voor de hand dat ook wat dit betreft de grensprovincies het zwaarst getroffen werden.

Haldon merkte terecht op dat hoewel de Byzantijnse samenleving een *society organized for war* was, dit niet leidde tot een militaire samenleving (p. 280). Soldaten en officieren vormden, mede dankzij een vastomlijnd geweldsmonopolie van de staat, een duidelijk herkenbare en ook geprivilieerde groep in de maatschappij, maar er was geen sprake van kastevorming.

Vergeleken met het contemporaine West-Europa was de Byzantijnse samenleving veel 'opener'. De meeste officiersposten waren in handen van de elite, maar er was altijd ruimte voor capabele soldaten om te stijgen in de rangen. Het leger was, naast bijvoorbeeld de keizerlijke bureaucratie en de kerk, een van de belangrijkste kanalen voor (opwaartse) sociale mobiliteit.

Conclusies

In het hoofdstuk '*Some concluding remarks*' trekt Haldon de lijnen uit het voorgaande samen. Naar zijn mening is de Byzantijnse staat er uitstekend in geslaagd onder de druk van de vrijwel continue bedreiging de Romeinse militaire erfenis te koppelen aan de pacifistische christelij-

ke traditie. De wijze waarop de Byzantijnse keizers in staat waren middels een sterk gecentraliseerd fiscaal en logistiek systeem de beschikbare 'resources' van het rijk optimaal te benutten en vervolgens in militaire gevechtskracht om te zetten, is volgens Haldon de belangrijkste verklaring van het militaire 'succes' van het Byzantijnse rijk. Het verklaart bovendien de ongekennde veerkracht van het rijk, dat er in slaagde keer op keer de grootste nederlagen te boven te komen en in de tiende eeuw zelfs nog tot het offensief wist over te gaan.

De keerzijde van de medaille was dat het Byzantijnse rijk afhankelijk was geworden van een krachtadig centraal gezag. De afbrokkeling daarvan door de opkomst van machtige provinciale elites was een van de redenen dat vanaf de twaalfde eeuw de neergang van het Byzantijnse rijk inzette.

Naast deze belangrijke endogene factor, speelden ook exogene factoren een rol: in het westen en noorden kreeg het rijk voor het eerst te maken met gelijkwaardige tegenstanders, terwijl in het oosten Turkse stammen zich blijvend in Anatolië wisten te vestigen. Hoewel het Byzantijnse rijk zich wist te herstellen van de verovering van Constantinopel en de opdeling van het rijk door de kruisvaarders van de Vierde Kruistocht, was in feite de ondergang van het rijk in gang gezet.

Het beeld dat Haldon (in veel opzichten als eerste) oproept, komt overtuigend over. *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565-1204* is echter voor de niet-ingewijde geen eenvoudig te lezen boek. De lezer wordt geacht ten minste te beschikken over enige basale kennis van de Byzantijnse (militaire) geschiedenis, terwijl de vele sprongen in de tijd die de auteur maakt, de lezer gemakkelijk kunnen verwarren.

Voor diegenen die zich niet laten afschrikken, heeft Haldon naast veel nieuws ook veel herkenbaars in petto: zowel het vraagstuk hoe de verdediging te voeren met schaarse middelen, als de Byzantijnse oplossing daarvoor (de combinatie van verdediging in de diepte met het ontwijken van het gevecht) kunnen ook ons in de 21ste eeuw aanspreken.

drs. H. ROOZENBEEK (IMG/KL)

Sporen trekken door strategische jaren

Wim van Eekelen. Uitgeverij Ten Brink, Meppel, 2001. Geïll., 280 blz.
€ 18.13
ISBN: 90 8048 397 4

De enigszins gewrongen titel (wat is een strategisch jaar?) van de herinneringen van Wim van Eekelen moet niemand ervan weerhouden ze te gaan lezen. Van Eekelen heeft een vlotte pen en weet ook ingewikkelde kwesties helder te beschrijven. Hij laat de lezer op een plezierige wijze kennisnemen van zijn gezichtspunten op een groot aantal thema's en kwesties waarmee hij in zijn werkzame leven in diverse functies in aanraking is gekomen. Zijn ambtelijke en politieke carrière is gevarieerd. Van 1957 tot 1971 werkte hij als ambtenaar van de Buitenlandse Dienst op verschillende ambassades en bij de Nederlandse vertegenwoordiging van de NAVO. Vervolgens was hij op het Ministerie van Buitenlandse Zaken coördinator voor de Europese Politieke Samenwerking (1971-1974) en chef van de Directie Atlantische Samenwerking en Veiligheidszaken (1974-1977). In 1977 werd hij lid van de Tweede Kamer voor de VVD ('het moeilijkste vak dat ik heb gehad', blz. 129). Reeds in 1978 volgde zijn benoeming tot staatssecretaris van Defensie (nadat hij tot zijn grote teleurstelling door C.A. van der Klaauw was gepasseerd voor het ministerschap van Buitenlandse Zaken). Van 1982 tot 1986 was Van Eekelen staatssecretaris voor Europese Zaken, waarna hij gedurende drie jaar minister van Defensie was. Dit was 'zeker niet de jongensdroom die mij werd toegedicht. Als jongen wilde ik dokter worden op een dorp en mijn patiënten te paard bezoeken' (blz. 8). In 1989 trad hij af als gevolg van

de mislukte vervaardiging van een fraudebestendig paspoort, waarvoor hij in zijn vorige functie verantwoordelijk was geweest. Dit was voor hem, zoals hij schrijft, een traumatische ervaring. Hij werd vervolgens voor vijf jaar secretaris-generaal van de West-Europese Unie ('Willems Eigen Unie'). Na een sluimerend bestaan sedert haar oprichting in 1954 nam deze organisatie in zijn periode aan belang toe, omdat Europa na de val van de Muur met veel vallen en opstaan een eigen gezicht op het terrein van de buitenlandse en defensiepolitiek trachtte te krijgen. Sinds 1995 is Van Eekelen senator in de Eerste Kamer.

De opzet van *Sporen Trekken* is chronologisch-thematisch. Van Eekelen behandelt een thema wanneer hij er bij het chronologisch beschrijven van zijn bevindingen op stuit. Op dat moment zondert hij het onderwerp in een afzonderlijk hoofdstuk of aparte paragraaf af, geeft een korte inleiding op de voorgeschiedenis en zet uiteen hoe hij ermee is omgegaan. Zo doende krijgt ook de niet-ingewijde lezer een goed inzicht in dikwijls ingewikkelde zaken als de Europese integratie, de diverse wapenbeheersingsbesprekingen tussen Oost en West en de rol van kernwapens in de NAVO-strategie. Omdat hij sinds 1974 notities heeft gemaakt, die in totaal veertig dikke cahiers beslaan, is Van Eekelen in staat zeer gedetailleerde beschrijvingen van bepaalde kwesties te geven. Ik noem hier behalve de 'paspoortaffaire' ('Het was natuurlijk vreemd dat je als minister van Defensie moest aftreden wegens een paspoort waarvoor na mijn tijd de lijn niet wilde plakken', blz. 221), de aanschaf van de F16, de Leopard II en de Orion-vliegtuigen en, een ander voorbeeld, het Nederlandse beleid tijdens de oliecrisis in 1973. Van Eekelen

geeft enkele rake beschrijvingen van en oordelen over personen. Minister J.M.A.H. Luns ('hij was zozeer een blijver dat hij zich bij een kabinetsformatie afvroeg wie nu weer zijn collega's zouden worden', blz. 45) komt er bijvoorbeeld slecht vanaf, vooral wat betreft diens Nieuw-Guineabeleid en zijn kritiek op de Nederlandse politiek na zijn aftreden als secretaris-generaal van de NAVO. Weinig waardering heeft hij eveneens voor het optreden van Henry Kissinger na diens aftreden als minister. Hij 'schoof steeds meer naar rechts op en liet weinig heel van het gevoerde beleid. Voor de Amerikaanse buitenlandse politiek werd hij wat Johan Cruijff voor het Nederlandse voetbal ging betekenen' (blz. 67).

Niet onvermeld mogen blijven Van Eekelens herinneringen aan zijn eerste oefening in militaire dienst. Hij kwam op in de Kloosterkazerne, waar zijn latere collega Henk Koning (Tweede-Kamerlid, staatssecretaris van Financiën, president van de Rekenkamer) zijn klasse-instructeur was. De meest opmerkelijke figuur was echter kapitein Meines, de latere voorzitter van het veteranenplatform. 'Kapitein Meines schreeuwde met een heel bijzonder stemgeluid, maar wij vonden hem geweldig. We moesten zó lopen dat de meisjes aan de kant zouden zeggen 'van die kerel wil ik een kind hebben'' (blz. 19). Dit citaat geeft aan dat Van Eekelen niet alleen aandacht heeft voor de belangrijke politieke ontwikkelingen en beleidskwesties, maar tevens met gevoel voor humor, aardige details naar voren haalt, die het boek zeer leesbaar maken. Kortom: *Sporen trekken* is een aanrader.

dr. J. HOFFENAAR (IMG/KL)

Samenvattingen

J. Hoffenaar – 325 jaar veldartillerie

Begin dit jaar vierde het Wapen der Artillerie haar 325-jarig bestaan. Op 11 januari 1677 werd besloten tot een vaste organisatie van de Nederlandse artillerie. De auteur beschrijft in een drieluik de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van taken, organisatie, middelen en werkwijze. Het eerste deel sluit af met Nederlands-Indië. Het tweede deel beschrijft de periode 1950-1980 en het derde deel de periode daarna.

J.A.E. Vermaat – Bin Ladens terreurwerken in Europa

De aanslagen van 11 september zijn voor een deel in Europa voorbereid door moslims die hier in moskeeën werden gerekruteerd. In Hamburg vormde zich in 1999 een terreurcel rond Mohammed Atta, die de vliegtuigkapingen van 11 september 2001 voorbereidde. Behalve deze aanslagen werd ook de moord op de Afghaanse leider Ahmed Shah Massoud deels vanuit Europa voorbereid. In Frankrijk, Spanje en Italië bestaat het al-Qaeda-netwerk vooral uit Noord-Afrikaanse en Arabische migranten. De Taliban mogen dan in Afghanistan verslagen zijn, al-Qaeda is nog steeds niet uitgeschakeld.

D.H. Kollmer – Rechtsextremisme bij jongeren in Oost-Duitsland

De auteur zoekt een verklaring waarom een deel van de jonge mensen die in voormalige 'Deutsche Demokratische Republik' opgroeiden zich aangetrokken voelt tot het rechts-extremistische gedachtengoed. Eerder in zijn carrière werd hij, als compagniescommandant in Brandenburg, met dit fenomeen geconfronteerd. Hij informeert over zijn bevindingen en over maatregelen die deze tendens zouden kunnen keren. Aanvaardbare economische omstandigheden en een opvoeding die tolerantie en respect voor andere meningen omvat, zijn voorwaarden voor een democratische ontwikkeling.

M. Meijer, J.M.P. Weerts – Zorg voor veteranen: een case-study

De auteurs beschrijven de aangrijpende ervaringen van een nu 85-jarige veteraan. Als mitrailleursschutter aan boord van een Mitchell B-25C-bommenwerper raakte hij in 1943 bij gevechtsacties boven Frankrijk zwaar gewond. Zijn ervaringen worden vanuit diverse perspectieven gezien. Zijn verhaal wijst ook op processen die meerdere veteranen delen en onderstreept het belang van zorg en erkenning voor deze categorie militairen.

Summaries

J. Hoffenaar – 325 years field-artillery

In January 2002, the Artillery existed 325 years as a separate arm of the Netherlands army. January 11, 1677 being the official date of its foundation. The author describes the most important developments since then concerning tasks, organisation, means and methods. The first part of the article ends with the artillery in the Dutch Indies. The second part addresses the years 1950-1980, and the final part the period between then and the present.

J.A.E. Vermaat – Bin Laden's terrorists' networks in Europe

As the author clarifies, there was and is a European dimension in relation to the terrorist actions on September 11, 2001. In Hamburg a cell contributing to the sky jacks was formed around Mohammed Atta. The same applies to the killing of the Afghan Leader Ahmed Shah Massoud. His observations embrace Germany, the Netherlands, Belgium, France, Great-Britain, Italy and Spain. The Taliban may have been defeated; al-Qaeda with its networks however still exists.

D.H. Kollmer – Extreme right tendencies among youngsters in East-Germany

The author reflects on the reasons why some young people born and educated in the former German Democratic Republic demonstrate far right tendencies. As a company commander in Brandenburg he was confronted with this phenomenon. He analyses the background to those youngsters and the problems they faced in finding orientation in a new type of society. In his opinion, satisfactory economic conditions and upbringing embracing tolerance and respect for different opinions are necessary conditions for democratic development.

M. Meijer, J.M.P. Weerts – Care for veterans: a case-study

The authors describe the experiences of a now 85 years old Dutch veteran. In 1943 this airman was severely wounded during action above France. They study his experiences from different angles. His history indicates processes which are shared by more veterans and deserve attention in respect to discussions on care and appreciation for them.